

Архипова С. П. Роскопіна Ю. О.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ЮРИСТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ СПА

ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

АРХИПОВА С.П., РОСКОПІНА Ю. О.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА
ЮРИСТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ
США

Монографія

Черкаси
2015

*Рекомендовано до друку Вченю радою Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького
(протокол № 2 від 4 грудня 2014 року)*

Рецензенти:

Т.М.Десятов – доктор педагогічних наук, професор;
К.М. Гнезділова – доктор педагогічних наук, професор.
О. П. Лещинський – доктор педагогічних наук, професор;

Професійна підготовка юристів в університетах США: монографія /
С. П. Архипова, Ю.О. Роксопіна – Черкаси : ФОП Гордієнко Є.І., 2014. – 360 с.

У монографії розкрито теоретичні та прикладні проблеми професійної підготовки юристів в університетах США; проаналізовано соціокультурні передумови виникнення професійної підготовки юристів у США, особливості її становлення, розвитку та філософсько-педагогічні детермінанти; схарактеризовано зміст, форми і методи професійної підготовки юристів в США; обґрунтовано особливості практичної підготовки юристів в умовах юридичної клініки; здійснено порівняльний аналіз професійної підготовки юристів в університетах США й України та окреслено можливі шляхи творчого використання позитивного досвіду професійної підготовки майбутніх фахівців правової галузі США у вітчизняних умовах.

Для викладачів вищих навчальних закладів, студентів, аспірантів, науковців.

ISBN 978-966-9730-30-5

УДК 378(73):34
ББК 67.9

© С. П. Архипова, Ю.О. Роксопіна, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ У США	11
1.1. Передумови виникнення професійної підготовки юри- стів у США під впливом європейських освітніх традицій ..	11
1.2. Етапи розвитку професійної підготовки юристів в США	37
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТО- ВКИ ЮРИСТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ США	75
2.1. Зміст професійної підготовки юристів в університетах США	75
2.2. Форми і методи професійної підготовки юристів в уні- верситетах США	110
РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ США ТА УКРАЇНИ	153
3.1. Порівняльний аналіз змісту, форм і методів підготовки юристів в університетах США та України	129
3.2. Можливості впровадження в Україні досвіду профе- сійної підготовки юристів в університетах США	206
ВИСНОВКИ	244
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	249
ДОДАТКИ	279

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ААЮ** — Американська асоціація юристів;
- ААПШ** — Асоціація американських правничих шкіл;
- АПШ** — американська правнича школа; правнича школа, акредитована ААЮ;
- ВНЗ** — вищий навчальний заклад;
- ЄКТС** — кредит Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи;
- МОН** — Міністерство освіти і науки України;
- НДС** — науково-дослідна робота студентів;
- НСБЕ** — Національна спілка бар-екзаменаторів;
- ОБЕ** — орган бар-екзаменування, відповідальний за допуск до юридичної практики;
- ОКР** — освітньо-кваліфікаційний рівень професійної підготовки;
- РС** — рекомендаційні стандарти;
- ТНК** — транснаціональні корпорації;
- ЮНЗ** — юридичний навчальний заклад;
- ABA** — American Bar Association;
- AALS** — Асоціація американських юридичних ВНЗ;
- CLEA** — Асоціація клінічної юридичної освіти;
- J.D.** — лат. Jurum Doctor, Juris Doctor — доктор юриспруденції;
- GPA** — інтегральна характеристика якості навчання студента;
- LL.M.** — лат. Legum Magister; Master of Laws — магістр права;
- LSAT** — вступний іспит в юридичну школу;
- NIFFIK** — Асоціація голландських університетів;
- TEMPUS/TACIS** — програма обміну студентами університетів Європи;
- S.J.D.** — доктор юридичних наук;
- SALT** — Спільнота американських викладачів права;

ПЕРЕДМОВА

Початок ХXI ст. характеризується комплексом трансформаційних змін, зумовлених процесами глобалізації та інтеграції, створенням єдиного європейського простору і формуванням світового ринку. Інтенсивність соціально-економічних змін у нашій країні загалом та динамічний розвиток міжнародного права зокрема вимагають високого рівня професійної компетентності сучасного фахівця в галузі права, у зв'язку з цим актуалізується питання професійної підготовки фахівців юридичної галузі.

Підготовка кадрів вищої кваліфікації у сфері юриспруденції відіграє неоціненну роль у забезпеченні органів державної влади, правосуддя та правопорядку спеціалістами-юристами. Нині абсолютною більшістю економічно розвинених держав світу зроблено ставку на розвиток освіти, науки й сучасних технологій як єдиного способу уникнути глобальної ресурсної кризи й забезпечити благополуччя населення. Очевидно, що необхідність руху України до кращих світових стандартів, інтеграції її у глобальний освітній і науковий простір не викликає сумніву. Фактично від того, як відбувається підготовка національних кадрів, багато в чому залежить престиж вітчизняної освіти, науки й успіх такої інтеграції.

В умовах реформування судової системи, прийняття нового законодавства для утвердження справедливого судочинства відповідно до вимог Загальної декларації прав людини [53], Європейської конвенції з прав людини [54], Лісабонської стратегії та принципів Болонського процесу [161], Закону «Про вищу освіту» [125], Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [128] та світових осві-

тніх стандартів постає надзвичайно відповідальне завдання щодо формування нових концепцій, доктрин, підходів до професійної підготовки висококваліфікованих спеціалістів у галузі права, котрі повинні забезпечувати реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків громадян у ХХІ ст., що диктує необхідність творчого використання прогресивних ідей зарубіжного досвіду в системі професійної підготовки юристів в Україні.

У цьому контексті заслуговує на увагу досвід професійної підготовки юристів в університетах США, де існує велика кількість навчальних закладів (їх налічується близько 220 вищих (приватних або державних) юридичних навчальних закладів – юридичних шкіл та коледжів, що входять до складу університетів (по суті, юридичних факультетів); юридичних шкіл та коледжів, що функціонують самостійно, різноманіття освітніх програм і курсів. Підготовка юристів в університетах США здійснюється через перегляд традиційних форм і методів викладання, покращення умов для занять студентів шляхом індивідуалізації навчання, збільшення комплексу новітніх технологічних засобів навчання, всебічного застосування нетрадиційних форм організації навчального процесу. Досвід професійної підготовки юристів в університетах США заслуговує на здійснення аналізу та виявлення особливостей, які сприятимуть удосконаленню професійної освіти в Україні.

Теоретичний аналіз наукових праць показав, що аналізу професійної підготовки юристів в університетах США досі не було приділено належної уваги. Так, у вітчизняній педагогічній літературі нагромаджено значний обсяг знань про теорію і практику професійної підготовки у США. Різні проблеми, пов'язані з діяльністю вищої школи США на сучас-

ному етапі, досліджували багато вчених. Зокрема, загальні питання організації американської вищої школи та історії її розвитку розглянуто в працях В. Андрейцева [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10], Н. Авшенюк [1, 2], В. Андрущенко [11], О. Романовського [138, 139], В. Бігуна [19], О. Бойка [22]. Технологіям, методам і організаційним формам навчання у вищому навчальному закладі приділили увагу в своїх працях В. Волков [30], Ж. Дробот [44], О. Костенко [85], С. Костюк [87], І. Малютін [102], С. Балащенко [117]. Оцінювання знань студентів у США досліджено у роботах П. Рабінович [133]. Формуванню змісту професійної підготовки присвячені публікації В. Січкар [164], В. Сущенко [168], Д. Фіолевський [181], Б. Футей [184], Е. Воронова [31], С. Гусарев [35]. Переважна більшість учених-американістів займаються питаннями виключно вищої школи США без звернення до професійної підготовки юристів (А. Джуринський [39; 40; 41], Е. Каверіна [63; 64], В. Лещинський [96], З. Малькова [103] та ін.). Проблемам професійної підготовки юристів в американських університетах присвячені лише окремі статті (П. Баренбойм [14], С. Бігун [19], Е. Бланкенбург [20], М. Деев [14], Я. Карнаков [67], М. Трофимов [176; 177]).

Параadoxальним є також той факт, що навіть у США перші серйозні дослідження, присвячені аналізу системи професійної підготовки юристів, почали з'являтися лише з другої половини ХХ ст. Тут перш за все необхідно виділити наукові праці таких американських учених, як Р. Стівенз (RStevens) [357], Р. Гордон (RGordon) [320]. Особливий інтерес у рамках дослідження становлять висновки, що містяться в роботі американського історика, професора одного з провідних юридичних ВНЗ США, Єльського університету Р. Стівенза [357]. Автор розглядає процес історичного становлення сис-

теми професійної підготовки юристів в університетах США з урахуванням соціокультурних та історичних особливостей розвитку американського суспільства.

Окремі аспекти сучасної професійної підготовки юристів в США розглядали у своїх працях К. Адамі (K. Adams) [208], Дж. Уайт (J. White) [382; 383] (умови вступу та особливості навчання в юридичних школах США); П. Джой (P. Joy) (активна юридична практика студентів) [280]; Е. Мерц (E. Mertz) [324], К. Сондерс (K. Saunders) [354], С. Фридланд (S. Friedland) [259], А. Хансен (A. Hansen) (дидактичні аспекти навчання в університетах США) [275; 276; 277]. Опису діяльності юридичних клінік присвячені праці Е. Мілштейн (E. Milstein) [329; 330], С. Хоберман (S. Hoberman) [288]. Питаннями впровадження інноваційних технологій у навчальний процес вищої юридичної школи займалися Р. Вудз (R. Woods) [387], Н. Уайт (N. White) [383] і Т. Еерн (T. Ahern) [112] та ін.

Слід підкреслити, що фундаментальні дослідження американських учених, які дозволяють простежити процес не тільки історичного розвитку, а й реорганізації системи професійної юридичної підготовки в США, не перекладені до теперішнього часу українською мовою і відповідно не введені в обіг вітчизняної науки (М. Гросберг [275], С. Кечер [299], У. Піана [310], Р. Стівенз [357], С. Фридланд [258], Д. Хьорст [284] та ін.). Саме цим можна пояснити ту обставину, що в сучасних умовах вдосконалення системи професійної підготовки в українських юридичних вищих навчальних закладах освітній досвід США виявився не повною мірою затребуваним і врахованим.

Важливість дослідження питань професійної підготовки фахівців юридичної галузі зумовлена необхідністю

розв'язання завдань щодо підвищення рівня професійної підготовки юристів в Україні та подолання суперечностей між соціальною потребою у висококваліфікованих фахівцях у галузі права, здатних швидко адаптуватися до нових умов праці, та неспроможністю української системи вищої освіти надавати належну підготовку у зв'язку з застарілими підходами до організації навчання; наявними традиційними підходами у забезпеченні професійної підготовки юристів та потребою у вдосконаленні змісту освітньо-професійних програм, застосуванні інноваційних технологій у процесі підготовки юристів; необхідністю ґрунтовного вивчення прогресивних ідей досвіду професійної підготовки юристів в університетах США та його недостатнім висвітленням у вітчизняній педагогічній теорії і практиці, відсутністю цілісного, ґрунтовного розгляду змісту, форм і методів професійної підготовки юристів в університетах США, а також трансформаційних процесів її розвитку.

У запропонованій монографії висвітлено результати тривалого наукового пошуку і на основі цілісного міждисциплінарного розкрито зміст, форми і методи професійної підготовки юристів в університетах США; здійснено порівняльний аналіз професійної підготовки юристів в університетах США й України та обґрунтовано можливості використання позитивного досвіду США в системі вищої юридичної освіти України; схарактеризовано етапи розвитку системи професійної підготовки юристів у США: 1-й етап (початок XVIII ст. – 70-і рр. XVIII ст.) – зародження професійної підготовки юристів у США; 2-й етап (80-х рр. XVIII ст. – початок XIX ст.) – розвиток професійної підготовки, виникнення юридичних шкіл в США; 3-й етап (20-ті рр. XIX ст. – 80-ті рр. XIX ст.) – інституціалізація вищої юридичної освіти. 4-й етап (90-ті рр.

XIX ст. – початок XXI ст.) – глобалізація освіти, відкриття альтернативних шляхів до професійної підготовки юристів; уточнено передумови виникнення американської юридичної освіти та її філософсько-педагогічні детермінанти (прагматизм, неопозитивізм, екзистенціалізм, біхевіоризм, конструктивізм); риси історичної спадкоємності європейських освітніх традицій (інституціалізація юридичної освіти; англійська модель освіти в організації юридичної школи США та автономії університетів; аналогія в умовах вступу до університету та у підходах до викладання); подальшого розвитку набули особливості функціонування «юридичної клініки» як форми професійної підготовки юристів в університетах США і в Україні.

Автори вважатимуть своє завдання виконаним, якщо матеріали монографії допоможуть фахівцям у галузі професійної підготовки, зорієнтуватись на подальші пошуки у цій царині, підкажуть нові ідеї і практичні кроки оптимізації процесу підготовки юристів.

Автор висловлює щиру вдячність вченим, рецензентам монографії: О.П.Лещинському, доктору педагогічних наук, професору; О.О.Романовському, доктору педагогічних наук, професору, В. Ю. Стрельниково, доктору педагогічних наук, професору за глибокі наукові рекомендації щодо дослідження проблеми; глибоку вдячність колективам Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Східноєвропейського університету економіки і менеджменту за допомогу у проведенні експериментальної роботи та впровадження навчально-методичних рекомендацій.

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ В США

1.1. Передумови розвитку професійної підготовки юристів у США під впливом європейських освітніх традицій

У сучасних умовах актуальним завданням є удосконалення мережі навчальних закладів професійної підготовки юристів, створення навчальних закладів нового типу, розробка нових навчальних планів і програм, що неможливо без поглиблення міжнародного співробітництва в галузі освіти, вивчення і творчого впровадження прогресивних ідей зарубіжного і вітчизняного досвіду, інтеграції національної системи професійної освіти в міжнародний освітній простір.

Система підготовки юристів в університетах США заслуговує на здійснення об'єктивного аналізу та виявлення особливостей, які сприятимуть удосконаленню навчального процесу у вищій школі України й можливостям реалізації позитивних ідей американського досвіду. Зважаючи на недостатнє висвітлення у вітчизняній науково-педагогічній літературі питання професійної підготовки юристів в цілому, а також вивчення особливостей становлення і розвитку, змісту, форм і методів професійної підготовки юристів ув університетах США, ставимо за мету висвітлити особливості означених аспектів професійної професійної підготовки юристів у вищих навчальних закладах США.

Насамперед схарактеризуємо передумови виникнення американської професійної юридичної підготовки, визначимо закономірності її розвитку як загальнолюдського і соціального феномену.

На формування сучасної системи професійної підготовки юристів у Сполучених Штатах багато в чому вплинули філософські та педагогічні ідеї, які в окремі періоди ставали її теоретичними основами. Становлення американської освітньої моделі здійснювалося і під впливом соціокультурних змін, що відбувалися в суспільстві.

У першу чергу необхідно відзначити, що на розвиток професійної підготовки юристів в Америці вплинули філософсько-політичні концепції та ідеї європейських просвітників Т. Гоббса та Дж. Локка, які в США були найбільш популярні.

Юридичний характер європейського світогляду Нового часу залишив слід в історії створення правової держави в США, озnamенувавши перехід до індустріального суспільства, в якому панували відносини між вільними особистостями. Оновоположники світогляду Нового часу виступали проти ідеї «божественного права», розробивши теорію «природного права». На основі цього була розвинута ідея юридичного гуманізму з її максимою рівності перед законом [55; 113]. Дж. Локк стверджував, що державі потрібен такий громадський порядок, при якому особистість може мати належне виховання та розвиток [98; 99]. Державний порядок в свою чергу завжди зводився до видання і дотримання законів суспільства. Локк писав про необхідність забезпечити всім людям взагалі і кожному з підданих окремо справедливе володіння зовнішніми благами шляхом неупередженого виконання справедливих законів [98; 99; 295; 74]. Саме це

переконання Дж. Локка сприяло становленню та розвитку системи професійної підготовки юристів в Новому світі.

Соціально-політичні теорії представників французького просвітницького руху (Ф. Вольтер [285], Ш. Монтеск'є [112], Д. Дідро [289] та ін.) сприяли розвитку американської держави і її системи правової освіти. Творці Конституції США втілили в життя деякі ідеологічні положення, на той момент популярні в Європі. Так, у Конституції (1787р.) простежується явний вплив ідей французького мислителя Шарля Монтеск'є (1689 – 1755 pp.), який так само, як і Дж. Локк, виступав за розвиток правової держави і поділ виконавчої, законодавчої та судової влади. Політична теорія Монтеск'є виявилася співзвучною з інтересами американського народу, який боровся проти гніту Англії, за свободу країни. Принцип поділу влади як шлях до звільнення і позбавлення від тиранії популяризували особистість французького філософа в США. Він визнавав важливість закону в державі. Монтеск'є говорив про політичну свободу, яка, на його думку, полягає не в тому, щоб робити все, що хочеться. У державі свобода – це право діяти відповідно до закону [63, с. 288–289].

Отже, можна констатувати, що юридичний характер відносин в суспільстві, опосередкований дотриманням законів, обумовив необхідність у вихованні «служителів державного порядку». Усі ці ідеї підтверджували актуальність і необхідність існування юридичної професії у правовій державі. Важливість її в США виправдовувалася потребою суспільства в досвідчених державних управліннях.

Дослідники американської професійної підготовки юристів в контексті її історичного розвитку (П. Баренбойм [14], Дж. Дебоер [248], Р. Стівенз [357], Дж. Хазард [280]) відзна-

чають, що, починаючи з XVIII ст., юридична професія стала однією з найбільш затребуваних у країні [5; 192; 270]. Традиційно юристи займали важливі, часто ключові посади в органах державної влади. Підтвердженням цьому виступає документ «Декларації незалежності» США (1776р.). Серед 56 осіб, які підписали «Декларацію незалежності», 33 були юристами. Важливим залишається і той факт, що 25 з 40 президентів США (в період до 1980 р.) мали юридичну освіту [5, с. 23].

Випускники перших приватних юридичних університетів США часто ставали впливовими соціальними і політичними діячами. Багато хто з перших членів викладацького складу та керівництва університету був видними фігурами в історії права Сполучених Штатів. Суддя Віт (Коледж Вільяма і Мері) зіграв важливу роль у підготовці талановитих послідовників правознавців та лідерів молодої Республіки, серед них Томас Джefferson (1762 – 1765 рр.), Джон Маршал (1780р.), Генрі Клей (1793 – 1798 рр.) [202].

Згідно зі статистикою, наведеною П. Баренбойном, до середини 70-х років ХХ ст. юридичну освіту мали половина членів палати представників і дві третини сенаторів, половина губернаторів штатів і 40% дипломатів. Від 25 до 75% членів опікунських рад університетів становили адвокати, вчетверо перевищуючи кількість інших професійних груп [75, с. 47–52].

Розвиток системи американської професійної підготовки юристів в рамках юридичних шкіл і коледжів супроводжувався і багато в чому визначався змінами ідеології в американському суспільстві [251].

Зміна пріоритетів у юридичній освіті певною мірою пов’язана із змінами філософських поглядів. На початку XIX ст. в США виникає філософська концепція освіти, що робить акцент на становлення самосвідомості особистості. Цей підхід, розвинений у німецькій класичній філософії (Г. Гегель [59], І. Кант [106]), призвів до гуманітаризації освіти та утверждження права особистості на освіту: особистість як самосвідомість формує себе як об’єкт культури. Ця філософська теорія послужила основою для пошуку нових форм освіти, педагогічних реформ, орієнтованих на гуманістичні ідеали.

Аналіз наукової літератури показав, що гуманітарні реформи знайшли відображення і в системі американської професійної підготовки юристів. Відповідно до філософсько-педагогічної концепції в США набули популярності гуманітарні науки. Опора на «психологічний підхід» стає визначальною. Нова концепція в галузі професійної підготовки юристів в США призвела до перегляду навчальних планів університетів. Поряд з правовими предметами в навчальні плани були включені гуманітарні науки. Проте, цей період становлення американської професійної підготовки юристів став лише закономірним віddзеркаленням аналогічних гуманістичних процесів у європейській вищій юридичній освіті. Дуже скоро на зміну йому прийшов прагматичний підхід та націленість на професійно орієнтовану підготовку [105].

Слід зазначити, що з моменту свого становлення і до сьогоднішнього часу, професійна підготовка юристів США з точки зору організації навчального процесу відрізняється практичною спрямованістю. В основу цього була покладена філософія прагматизму (філософія дії). Саме прагматизм вважається найбільш впливовим філософським напрямом,

що певною мірою визначив розвиток професійної підготовки юристів США. Не можна не погодитися з думкою А. Зотова, який слушно зауважив, що тверезо-практична орієнтація прагматизму була завжди близька діловитим американцям [33, 99].

Виникнення прагматизму в США пов'язують з розвитком індустріального суспільства, з технічним прогресом. Його поширення у Сполучених Штатах пояснюється певними історичними умовами, які склалися в Америці на зламі XIX – XX ст. Економічний підйом у країні породив серед американців віру в безмежні можливості збагачення, сформував якісно нового представника суспільства, що відзначався таким рисами характеру, як діловитість, впевненість у своїх силах, мобільність і розважливість [59].

Слід визнати, що ідеї прагматизму набули в США широкого поширення завдяки тому, що виявилися зрозумілими пересічному громадянину з його надмірним практицизмом і культом успіху. Метою людського існування прагматизм приймає індивідуальне благополуччя і щастя в умовах «американського способу життя».

Як філософсько-педагогічне спрямування прагматизм (від грец. «Прагма» – справа) виступає за зближення виховання з життям, досягнення цілей виховання у практичній діяльності. Прагматизм буде заснованим на тому, що будь-яке знання має значення, якщо пов'язане з практичною цінністю. Засновником цього напряму вважається Ч. Пірс (1842 – 1914 рр.). Його ідеї мали продовження у працях американських вчених У. Джеймса (1842 – 1910 рр.) та Дж. Дьюї (1859 – 1952 рр.) [105].

Важливу роль у формуванні змісту професійної підготовки юристів США, починаючи з середини XIX ст., відіграв

інструменталізм Дж. Дьюї. Ключовими поняттями його теорії виступали «діяльність» і «досвід».

Дьюї розглядав прагматизм не як філософську систему, а як сукупність методів, «інструментів», прийомів, що дозволяють досягти життєвих благ. Він стверджував, що освітній досвід, набутий студентом в процесі навчання – це частина його життя, а не підготовка до нього. Найбільшу цінність, на думку Дьюї, представляє досвід безпосередньої практичної діяльності, який формує людину, надаючи їй необхідний інструментарій для подальшої успішної реалізації в житті [46; 47; 137].

Згідно з педагогікою інструменталізму Дж. Дьюї, навчання не повинно бути відірване від життєвої реальності [746]. Ця ідея виявилася основоположною для американської моделі університету. Так, філософія прагматизму визначила провідні принципи, на основі яких формувалася теорія змісту американської професійної підготовки юристів на зламі XIX – XX ст. До таких принципів належали: поєднання навчання з продуктивною працею і розвиток професійно необхідних навичок фахівця. Практична спрямованість академічної підготовки в американському правовому ВНЗ стала результатом проведених у цей період освітніх реформ, що ставили за мету підвищення ефективності освітнього процесу у вищих навчальних закладах. Так, на додаток до традиційних методів навчання в юридичних університетах США стали широко використовуватися навчальні інсценування (mock trials, moot courts) і клінічна юридична практика, які давали можливість розширити сферу юридичного аналізу судових процедур (case-studies) (див. табл. А.1, додатку А).

Ідеї прагматизму проникли й у вищу професійну освіту США також через активну діяльність «правових реалістів», що акцентували соціально-політичну значимість юридичної науки. Рух «правових реалістів», що набув широкого поширення у США в ХХ ст., також ґрунтувався на положеннях філософії прагматизму. Найбільш відомими представниками цього руху в США вважаються К. Левеллін (Karl Llewellyn), Р. Паунд (Roscoe Pound) [59].

Представники «правового реалізму» керувалися у своїх теоріях одним з основних постулатів цього філософського напряму, який стверджує, що будь-які теорії необхідно оцінювати з точки зору їх практичного значення або користі. Прихильники прагматичної юриспруденції у своїх концепціях прагнули розкрити не сутність права, а сукупність його значень, які прийняті серед юристів, особливо серед фахівців-практиків [52, с. 235].

Розглядаючи право як засіб (інструмент) реалізації соціально значущих цілей, прихильники цієї течії в юриспруденції надавали своїм теоретичним положенням інструменталістського характеру. Р. Паунд, наприклад, на думку вчених, вважається одним із завзятих послідовників інструменталізму в юриспруденції. Мета права, згідно з його переконаннями, полягає в залагодженні конфліктів та досягненні цивілізованих стосунків між людьми [41, 109; 248].

I. Ногієв [114] зазначає, що реалісти в правознавстві США були сприйняті як справжні порушники академічного спокою, коли, спираючись на методи сучасної психології та соціології, стали фіксувати увагу на «вчинках і діях представників судових органів, скоєних ними насправді». Прихильники цього напряму, окрім іншого, критикували Гарвардсь-

ку модель професійної підготовки юристів за те, що вона дозволяє викладати лише формальні норми і принципи права, правову доктрину або правову догму. Керуючись принципами «філософії дії», реалісти закликали включити право в систему суспільних відносин [76]. Такий підхід орієнтував юридичні університети США на вивчення і викладання права в контексті соціальних відносин, з урахуванням взаємодії правових норм з іншими регуляторами суспільного життя. Викладачі юридичних факультетів, відповідно до нових тенденцій і вимог, стали навчати студентів на практиці і впроваджувати в програму предмети з нових галузей права: з податків, трудових відносин, цінних паперів і та ін.

Слід зазначити, що філософсько-педагогічні течії визнали не тільки зміст американської професійної підготовки юристів, але й напрями розвитку особистості студентів юридичних ВНЗ США.

Аналіз філософських коренів юридичної школи США показує, що в ній простежується вплив неопозитивістської філософії, що набула широкого поширення, починаючи з 20-х рр. ХХ ст. Це відобразилося у формах і методах навчання, що застосовуються в професійній підготовці юристів США. Серед основних представників цього напряму в західній філософії можна виділити А. Букстейна [229], Я. Карнакова [67], Дж. Роада [346].

Швейцарський вчений Ю. Бохенський пояснює широке розповсюдження філософії неопозитивізму в США і його значний вплив на американську професійну підготовку юристів тим фактом, що саме Сполучені Штати Америки виявилися притулком для багатьох неопозитивістів, що іммігрували в країну з Європи через переслідування з боку націонал-

соціалізму [24]. Неопозитивізм розвивався як філософська течія, що розглядає актуальні філософсько-методологічні проблеми, висунуті в ході розвитку науки в ХХ ст., зокрема, відношення філософії і науки, ролі знаково-символічних засобів наукового мислення і т. ін.

Логічний підхід неопозитивізму до аналізу знання зумовив ідею формування «раціонально мислячої людини». Ця ідея була покладена в основу системи підготовки представників юридичної професії в США. Раціональність у контексті американської професійної підготовки юристів передбачає наявність у студентів таких професійних якостей і умінь, як логіка мислення, чітка аргументація, недвозначність висловлювань, доказовість висновків і суджень. З урахуванням цієї позиції особлива увага в процесі професійної підготовки юристів приділяється розвитку в студентів мислення і логіки викладу власних думок. Так, студенти американських університетів права постійно практикуються в умінні послідовно, зрозуміло і доказово викладати свою точку зору в ході дискусій і відкритих виступів, які є необхідними складовими сучасної академічної підготовки. Сократичний метод, що широко застосовується на юридичних факультетах американських ВНЗ, також сприяв розвитку логічного мислення і аналітичних здібностей студентів. Положення педагогіки неопозитивізму (М. Томас [372], В. Вейрах [381]) про те, що виховання повинно бути очищено від світоглядних ідей, тому що соціальне життя в умовах науково-технічного прогресу потребує «раціонального мислення», а не ідеології, визначило важливість розвитку самостійності суджень і висновків у студентів правових університетів США. Відповідно до думки неопозитивістів, необхідно створювати умови для вільного

самовираження особистості студентів. У цьому зв'язку важливо зазначити, що унікальність американських юридичних курсів та їх відмінність від форм правової підготовки в інших країнах полягає в тому, що аналізовані випадки (*case-studies*) представляються студентам у реальній практиці, через власний досвід, а не через інтерпретацію викладачем, що сприяє формуванню незалежної позиції. Досить розкuta атмосфера на заняттях сприяє вільному розвитку особистості студента американського юридичного університету [377].

Однак, незважаючи на той факт, що неопозитивістський напрям одержав підтримку в багатьох країнах світу, зокрема в США, в 50-і рр. його авторитет у західній філософії в цілому починає знижуватися. Відхід неопозитивізму від життєво важливих світоглядних проблем відкрив шлях екзистенціалізму, новому філософському напряму в західній філософії ХХ ст. Ця течія, яка виникла як спроба створення іншого світогляду, що відповідає поглядам людини нового часу, справила великий вплив на розвиток професійної підготовки юристів в аспекті її змісту.

Згідно з філософією екзистенціалізму (від лат. Existencia – існування) особистість визнається найвищою цінністю світу. В основу цього філософського напряму лягли ідеї видатних мислителів ХХ ст. – німецьких філософів М. Хайдегера (1889 – 1976 pp.) [59] і Р. Норела (1883 – 1969 pp.) [348]. На думку прихильників цієї течії, суть філософії екзистенціалізму така: «... Не існує ніякої сутності людини як певної незмінної субстанції. Є існування (нім. – die Existenz) людини, яке до кінця не може бути пізнане в силу постійної мінливості та невизначеності людини» [130, 161]. Відповідно індивідуальне існування є центральним пунктом екзистенціаліст-

ського бачення реальності. Слід зазначити, що американська екзистенціалістська педагогіка бере початок у філософії екзистенціалізму. Найвизначніші представники сучасної американської екзистенціалістської педагогіки С. Морелі [334], Н. Левіс [312], Дж. Карабел [293], С. Хенсен [277] уважають, що необхідно підводити особистість до самовираження, індивідуальності, до почуття свободи.

Згідно з логікою міркувань прихильників цього філософського напряму, кожна особистість неповторна і унікальна. Кожна людина – носій своєї культури і моральності. У сучасному, повному тривог і небезпек світі, людське існування знаходиться під постійною загрозою; зберігати, розвивати і реалізовувати своє «я» стає все важче.

Згідно з твердженнями вчених-екзистенціалістів, людина скрізь і завжди самотня, ізольована, приречена на існування у ворожому їй середовищі. Суспільство завдає колосальної шкоди моральній самостійності індивідуума, оскільки соціальні інститути націлені на уніфікацію особистості. Риси філософії екзистенціалізму виявляються в американській професійній підготовці юристів. Так, теорія екзистенціалізму закладає такі педагогічні ідеї в основу академічної підготовки в юридичних університетах США:

- розвиток індивідуальності студентів;
- формування незалежної життєвої та професійної позиції, самостійності мислення та перекладення на студентів відповідальності за прийняті рішення.

Екзистенціалісти стверджували, що самобутності особистості особливо шкодить колектив, який позбавляє людину індивідуальності, перетворює її в «стадну тварину», заважає її особистільному розвитку. У цьому аспекті американська

професійна підготовка юристів основний акцент робить на індивідуальну роботу студентів.

Важливо відзначити, що соціокультурні домінанти американського суспільства багато в чому визначали характер впливу філософських концепцій на розвиток професійної підготовки юристів. Абстрактні теоретичні позиції переводилися американцями в площину вирішення практичних завдань, набуваючи згодом рис утилітаризму й індивідуалізму. Такий підхід цілком закономірний, узгоджується із американським принципом «практичної значущості», застосовуваним в США при оцінці будь-якого явища. Так, у професійної підготовки юристів США домінує американський принцип невтручення «privacy» (від англ. – privacy – усамітнення, приватне життя, автономія особистості) [13; 48; 49]. Така позиція американських студентів у процесі навчання відображає прагматичні установки індивідуаліста, що спираються на принцип невтручення: mind your own business (дослівно: займайтеся своєю справою). Цей принцип співвідноситься з ключовим для американської традиції поняттям «privacy», яким підкреслюється бажаність ізоляції людини від довкілля і зовнішнього світу і свободи займатися своєю справою. Базуючись на пріоритеті особистих інтересів і праві повного особистого контролю над ними, засади дотримання «privacy» передбачають самостійність і самодостатність індивідуума і відповідно свободу, що виражається в його зовнішній незалежності від навколошнього світу і в неприпустимості стороннього втручання в особисте життя [278].

Педагогіка екзистенціалізму розглядає викладача як наставника, своєрідного вмілого організатора навчального

процесу. Його завданням є створення вільної творчої атмосфери на занятті. Неприпустимо перешкоджати самовираженню особистості. Правила педагогічної діяльності прості: менше повчань, більше дружньої участі; надання кожному права йти своїм шляхом. Більше того, студенти в правових університетах наділені значною самостійністю щодо організації навчального процесу. Вони можуть вибирати цікаві для них курси, ВНЗ дозволяють своїм абітурієнтам навчатися за індивідуальними планами [286].

Однак необхідно розуміти, що самостійність в освітньому процесі американського юридичного університету, навіяна ідеями екзистенціалістської педагогіки, покладає на самих студентів велику відповідальність. Висока мотивація до навчання в американських студентів пояснюється установками індивідуаліста в США. Такий підхід змушує їх серйозно ставитися до навчання, добиватися максимальних результатів, тому що академічна успішність безпосередньо пов'язана з успішним працевлаштуванням [109].

Важливим у рамках проведеного дослідження є біхевіоризм – один з найбільш поширених у сучасній західній психології напрямів. З одного боку, біхевіоризм розглядають як чисто психологічну теорію, але з іншого – він розсунув у ВНЗ рамки психологічних питань і перетворився на цілком самостійну теорію професійної підготовки. Ця психолого-педагогічна концепція технократичного виховання базується на новітніх досягненнях науки про людину, використанні сучасних методів дослідження його інтересів, потреб, здібностей, факторів, що детермінують поведінку [73; 88; 108]. Класичний біхевіоризм, біля витоків якого стояв видатний американський філософ і психолог Р. Уотс [180], злагатив науку

положенням про залежність поведінки (реакції) від подразника (стимулу). Біхевіорістські ідеї знайшли подальший розвиток у дослідженнях американського вченого Б. Скіннера, який визначив, що для формування особистості необхідний додатковий стимул, який він назвав «підкріplенням».

Таким чином, біхевіористи основну увагу приділяли вивченням тих змін, які відбуваються у видимій поведінці індивіда. Педагоги І. Ісаєв і В. Сластьонін стверджують, що з біхевіористської точки зору процес навчання – це мистецтво управління стимулами з метою виклику або запобігання певних реакцій [177].

Біхевіоризм на сьогоднішній зберіг стійкі позиції в університетській професійній підготовці США в цілому, а в юридичній – зокрема. Його вплив проявляється у впровадженні в навчальний процес американського університету:

- стандартизованого тестування, тестової системи оцінювання знань;
- системи програмованого навчання і комп’ютерних технологій;
- індивідуальних форм роботи зі студентами.

Ефективність і економія часу є центральними цінністями характеристиками, які біхевіористи заклали в основу професійної підготовки юристів США. Застосування комп’ютерних технологій у навчанні американських правозахисників помітно підвищило ефективність процесу професійної підготовки та педагогічного контролю (автоматизоване тестування), скоротило витрати часу і сил. В цьому відношенні університети Сполучених Штатів займають передові позиції у світі (електронні бібліотеки, дистанційне навчання, навчальні програми і т. ін.) [266].

Процес виховання, що розвивається відповідно до рекомендацій прихильників біхевіоризму, орієнтований на те, щоб у стінах навчальних закладів створити атмосферу напруженої розумової діяльності, керованої за допомогою національних алгоритмів; всебічно стимулювати індивідуальну діяльність; заохочувати суперництво в боротьбі за високі успіхи. Таким чином, студенти, готовуючись до занять мають прочитати досить великий обсяг літератури з досліджуваної теми. Це дозволяє їм критично аналізувати розглянуту проблему, використовуючи власні знання в цій галузі.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що біхевіористська установка на досягнення результату сприяла створенню атмосфери суперництва на юридичних факультетах США. Орієнтація на індивідуальні успіхи є сьогодні визначальною для американського студента. Цим і пояснюються той факт, що в США має місце «конкурсність навчання», а не «конкурсність зарахування» [105, с. 35].

ХХ ст. в професійній підготовці юристів США ознаменував перехід до теорії конструктивізму. Слід пояснити, що поняття «конструктивізм» вживается стосовно педагогіки, незважаючи на те, що цей термін часто асоціюється з напрямом в радянському мистецтві 1920-х років (в архітектурі, оформленню і театрально-декоративному мистецтві, мистецтві книги та художньому конструюванні). Ключова ідея педагогічної філософії конструктивізму полягає в тому, що знання не можна передати студенту в готовому вигляді, можна лише тільки створити педагогічні умови для успішного самоконструювання і самозростання знань студентів [83; 131; 227]. З більш загальних позицій конструктивізм відо-

брає досить просту істину: протягом всього життя кожен з нас конструює своє власне розуміння навколошнього світу.

Американські вчені часто розглядають «конструктивізм» як «теорію знання, яка пояснює, як формується особистісне розуміння» [233]. Акцент у цьому випадку робиться на способи передачі знання і процес взаємодії нових знань зі здобутою раніше інформацією. Особливі надії покладають конструктивісти на педагога, який повинен стимулювати власну активність студентів у пошуках індивідуальної точки зору на поставлену проблему. В професійній підготовці юристів США чітко простежуються риси філософії конструктивізму.

Підготовка в юридичних університетах у США проходить з урахуванням основних принципів конструктивізму стосовно освітнього процесу. По-перше, у Сполучених Штатах вважається нормою цілеутворення з опорою на ключову позицію конструктивізму: знання не можна передати в готовому вигляді, можна лише створити педагогічні умови для успішного самоконструювання і самозростання знань студентів американських юридичних університетів.

Отже, дослідження соціокультурних передумов і філософсько-педагогічних детермінант професійної підготовки юристів в США показало, що на її розвиток багато в чому вплинули філософсько-політичні та педагогічні ідеї європейських держав, зокрема Франції, Англії та Німеччини. Значущими для американської вищої школи права виявилися ідеї європейських мислителів (Д. Дідро [59], Т. Гоббс [160], Дж. Локк [98; 99], Ш. Монтеск'є [112] та ін.), що зумовили важливість створення правової держави і дотримання її законів; гуманістичні ідеали німецької класичної філософії, що послужили основою для проведення ряду педагогічних реформ (гумані-

таризації та гуманізації професійної підготовки юристів). Необхідно зазначити, що філософські теорії Дж. Локка [98; 99], Т. Гоббса [160], французьких просвітителів цікавили лідерів американської держави (Т. Джефферсона, Б. Франкліна) перш за все в їх практичному, прикладному значенні як ідеологічні інструменти в теоріях «природного права», «природного закону», у визначені правових та моральних регуляторів американського суспільства. Цілком закономірно, що в силу проголошеної політики відкритості освіти до інтелектуальних нововведень, безвідносно до їх національних коренів, і прийнятим принципом плюралізму, що розглядається американцями як національна цінність, Сполучені Штати виявилися досить сприйнятливими до світових філософських течій. Однак практицизм американського суспільства відіграв вирішальну роль у виявленні пріоритетного філософського напряму, який визначався у США з позиції його внеску в знання і практику. Безсумнівно, для професійної підготовки юристів найбільш значущим виявився прагматизм. Його вплив простежується в практичному підході до організації підготовки в юридичному університеті [59].

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що в США мало місце не пряме запозичення наукових ідей та європейських теорій, а їх переорієнтація в практичну площину американських інтересів і подальший розвиток окремих положень, що імпонували американському способу мислення. Виявлено, що *істотними для розвитку американської професійної підготовки юристів* виявилися ідеї філософії *прагматизму* – опора на досвід, корисність знання (Дж. Дьюї) [46; 47; 136], *неопозитивізму* – формування раціонально мислячої людини і роль мовних засобів у

цьому процесі (Л. Кремайн [244], М. Еплл [215], Г. Крейгл [243]), *екзистенціалізму* – індивідуальний розвиток особистості (М. Кунінган [247], С. Грібец [269], В. Бурхан [234], Дж. Кларк [236]); ідеї психологічної школи *біхевіоризму* – управлінська компетенція (Р. Уотс [180], Дж. Бенкс [220]) і положення теорії *конструктивізму* – досягнення особистісного розуміння навколошнього світу (Ж. Піаже) [123].

Важливо також враховувати той факт, що вища освіта з'явилася на території сучасних США зусиллями мігрантів-європейців, які 1636 р. створили Гарвардський коледж, за зразком якого надалі формувалися заклади місцевого значення і невеликим контингентом студентів з багатьох верств населення.

Серйозна розбудова масової багаторівневої системи освіти у другій половині XIX сторіччя була викликана об'єднанням країни і швидкою індустріалізацією. За європейськими зразками створювалися нові університети, набагато розширилися й демократизувалися старі коледжі. Важливе значення мало створення законодавчої бази, яка сприяла розвитку масової освіти, а також запозичення досвіду тих країн, що випереджали США за розвитком освіти (Англія, Німеччина, Франція) [119].

Розглядаючи систему вищої юридичної освіти США в контексті її історичного розвитку, важливим є виявлення впливу на процес її становлення та реорганізації європейської освітньої традиції.

Як уже зазначалось, сучасна система юридичної освіти США є результатом багаторічних перетворень. Вона багато в чому перейняла досвід європейських держав, зокрема Англії

та Німеччини, в галузі підготовки представників юридичної професії [168].

Перші європейські університети, виступаючи взірцем для наслідування, поклали початок процесу інституціалізації професійної підготовки юристів в усьому світі. Слід визнати, що історичні особливості становлення США визначили хід розвитку всіх їх державних складових, зокрема освіти. Сполучені Штати виникли пізніше порівняно з європейськими державами, що дозволило їм орієнтуватися на вже сформовані до того часу світові освітні моделі. Величезний вплив на розвиток професійної підготовки юристів США відіграла Англія [178].

Аналіз наукової літератури показав, що характерна для Великобританії система поділу представників юридичної професії на баристерів (barristers) і солісіторів (solicitor) до певного часу існувала і в США як результат впливу англійської освітньої традиції. У Сполучених Штатах Америки ця система втратила свою актуальність у 1783р. і в подальшому повністю перестала існувати. Американські історики стверджують, що першими відмовилися від розподілу юридичної професії південні штати, починаючи з Вірджинії [270]. Вплив англійської традиції на розвиток університетів США пояснюється тісними історичними зв'язками двох держав. Вища освіта в Сполучених Штатах, як зазначає професор Е. Перрі, зародилася незабаром після висадки на північноамериканський берег європейців у першій половині XVII ст. Знаменитий у США Гарвардський університет був заснований британськими колоністами в 1636 р. [245; 270].

Американські вчені, зокрема професор Єльського університету Лед (Professor Ladd) і професор філософії та літерату-

ри Колумбійського університету Н. Батлер (Nicholas Murray Butler) та Е. Перрі (Edward Perry), відзначають, що до 1888 р. в США не існувало чіткої відмінності між назвами «університет» та «коледж» стосовно вищого навчального закладу. Так, наприклад, Гарвардський і Колумбійський університети, засновані на базі раніше існуючих юридичних школ, спочатку називалися коледжами і лише пізніше набули статусу університету [245, с. 3–4].

Згідно з думкою професора Н. Батлера, вся різниця між цими двома поняттями тільки в назвах. Наприклад, в південних штатах поняття «університет» рідше використовувалося стосовно вищого навчального закладу. Це пояснюється поширенням укорінених у США англійських традицій, оскільки багато південних штатів у колоніальний період довгий час перебували під впливом Англії і перейняли істинно англійську назву – «college» [245]. Професор Е. Перрі в цьому зв'язку слушно зауважив: «Величезний літературний пласт дає нам чітке уявлення про європейські університети (Німеччини, Англії, Франції) раннього періоду, але, на жаль, досить небагато відомо про організацію перших університетів Америки» [245, с. 3].

Англійська модель професійної підготовки залишила слід в організації юридичної школи США. Певну аналогію можна помітити, аналізуючи системи професійної підготовки юристів двох держав (США та Англії) в історичному контексті.

Звертаючись до витоків англійської вищої правової освіти, необхідно відзначити, що важливу роль у розвитку професійної підготовки юристів в Англії відіграло норманське завоювання, яке наблизило країну до інтелектуального життя континенту. Ж. Ле Гофф у своїй праці «Інтелектуали в серед-

ні століття» виділяє школи канонічного права в європейських країнах, які створювалися при монастирях. Саме існування таких шкіл говорить про їх залежність від церковної влади [59].

Школи при монастирях були «внутрішніми» і призначалися найчастіше для молодих ченців і тих, хто готує себе до чернечого життя. Однак тут також готували кваліфікованих правознавців і юристів для служби в інтересах церкви. Відомо, що багато з цих монастирських правових шкіл з часом стали знаменитими центрами вченості (Оксфорд, Кембридж, Лондон) [252].

Викладацький склад перших англійських університетів, у тому числі і на факультетах права, складався з числа іменитих кліриків. Важливим залишився і той факт, що саме професійну підготовку юристів довгий час здійснювала церква. Слід зазначити, що, незважаючи на авторитет духовенства, англійські школи права прагнули до незалежності від церковного впливу як в плані організації навчання, так і щодо статуту [65]. Установлено, що релігійні підвалини довгий час зберігалися і в системі американської професійної підготовки юристів. Так, наприклад, перші юридичні ВНЗ, зокрема Гарвардський університет, створювалися з метою формування адміністративної та духовної еліти країни. ВНЗ утримувався на кошти церкви і готував священнослужителів. Велика увага у процесі навчання приділялася вивченю теології і релігійному вихованню. Однак до XIX ст. этап церковної залежності в США і Великобританії пройшов, залишившись для обох країн непотрібним пережитком минулого [254].

Організаційна подібність простежується і в сучасних системах вищої професійної підготовки юристів Англії та Спо-

лучених Штатів, в яких університети зберігають певну автономію. Правові ВНЗ самостійні у питаннях організаційної структури, складання навчальних планів і програм. Центральний уряд не втручається в організаційні засади діяльності навчального закладу. Він забезпечує університети ресурсами і визначає загальну стратегію їх розвитку. У цілому університети цих держав дуже схожі. Вони являють собою велики науково-навчальні комплекси, які включають численні коледжі (професійні школи, наприклад, юридичні) [245].

Сполучені Штати адаптували до своїх умов англійську модель професійної підготовки юристів, що зазнала численних перетворень у ході свого історичного розвитку. Виявлено аналогію у вимогах для вступу абітурієнтів, термінах навчання і трирівневій системі професійної підготовки юристів США та Англії. Подібність в моделях професійної підготовки юристів цих держав пояснюється також їх належністю до англосаксонської правової системи. У цій моделі провідне значення відіграє судовий прецедент, як джерело права: суди вирішують справи, керуючись не лише законами, а й попередніми рішеннями судів країни або штатів з аналогічних справ. Саме тому американські і англійські університети завжди відрізнялися спрямованістю на практичне застосування права, а західноєвропейські вищі – фундаментальністю теоретичної підготовки. Американську і британську професійну підготовку також відрізняє багаторівнева модель навчання, яка передбачає, що університети (факультети) присуджують вчені ступені спочатку – бакалавра (після 3 – 5 років успішного навчання під керівництвом професора), а потім – магістра [13]. Вони давали можливість здобути до 5 вчених ступенів вже до середини XVIII ст. (The Catholic

University, 1884 р.): магістра права, доктора цивільного права, доктора церковного права, доктора цивільного і церковного права і доктора права (master of law, doctor of civil law, doctor of ecclesiastical law, doctor of civil and ecclesiastical law (JUD), and doctor of laws (LLD) [245].

Уплив європейських університетів, відповідно до джерел, проявився також і в адміністративному статусі «president», що застосовується для позначення особи, яка очолює навчальний заклад. У британських ВНЗ в цьому відношенні застосовують два терміни «president» і «master». Як з'ясувалося, вибір на користь «президента» ВНЗ в американській системі не є випадковим. Демократичні настрої американської громадськості перешкоджали поширенню такого поняття, як «master» (пер. з англ. – господар, власник, пан), що суперечить ідеї рівноправності і духу вільного громадянина [157; 245].

На основі проведеного аналізу науково-педагогічної та історичної літератури було встановлено, що американські університети запозичили «англійську класичну програму», що передбачала вивчення виключно правових дисциплін у рамках навчального курсу. Американські вчені-історики підтверджують той факт, що британські юридичні ВНЗ вплинули на розвиток вищої школи США в змістовному аспекті, залишаючись в очах американців зразком для наслідування [245; 270]. Зокрема, наслідуючи приклад університетів Англії, американські юридичні факультети стали вводити статути (статути ВНЗ), які регламентували тривалість навчального процесу та умови проведення іспитів.

Перейнявши достатньо позитивний досвід у сфері правового навчання у європейських ВНЗ, американська професій-

на підготовка юристів почала інтенсивно розвиватися, пристосовуючи здобуті знання до запитів своєї держави і вносячи необхідні корективи.

Вже до кінця XVIII ст. американські школи права відрізнялися від консервативних англійських університетів своєю креативністю і готовністю до перетворень. Якщо навчання в Англії ґрутувалося на вивчені загального права, то в США в курс навчання були включені лекції з політології, міжнародного права та інших предметів.

Існуюча до цього часу в США «класична програма» британського зразка, що включала виключно дисципліни правового циклу, вичерпала себе в умовах гуманітаризації та глобалізації американської професійної підготовки юристів [159].

Практицизм американського суспільства змусив ВНЗ переосмислити організацію професійної підготовки щодо форм і методів навчання. Як відзначають американські вчені, випускники перших юридичних шкіл відчували недолік практичного досвіду. Такий стан спровів підірвав авторитет провідних ВНЗ Америки [256].

Важливо відзначити, що свій внесок у вирішення наведеної проблеми вніс Гарвард, який був дуже шанованим в США в другій половині XIX ст.

К. Лангделл (Christopher Columbus Langdell) ввів у практику професійної підготовки юристів новий метод «case-study». Лекції супроводжувалися вивченням позовів і справ, опублікованих у збірниках судових рішень, які потім обговорювалися в навчальних групах [155; 157]. Не випадково на початку ХХ ст. метод «case-study» почав проникати і в педагогіку.

В середині XIX – початку XX ст. в США великої популярності набула німецька модель університету. До спадщини німецької системи професійної підготовки юристів в США можна віднести введення докторантuri в американських школах права, поділ курсів навчання на базові та прикладні в рамках академічної програми, поєднання навчальної та дослідницької роботи студентів у ВНЗ.

Наслідуючи приклад Гарварду, сучасні юридичні факультети при університетах в США почали з викладання виключно приватного права для підготовки випускників до приватної практики, але поступово розширили свої навчальні плани, включивши в них публічне право для підготовки до державної служби і практики на користь малозабезпечених верств населення і суспільних рухів. Ці інститути почали з викладання права як окремої самостійної області, але пізніше розширили свою сферу, з'єднавши право з іншими дисциплінами. Вони навчилися доповнювати методику вивчення конкретних справ практичною роботою з реальними клієнтами. І після двох сторіч ізоляції професійна підготовка юристів стає більш відкритою, осягаючи правові традиції і аналізуючи юридичні експерименти в зарубіжних країнах [255].

Вищевказане дозволяє зробити висновок про те, що процес становлення та розвитку професійної підготовки юристів в США проходив під впливом європейських освітніх традицій, зокрема Англії та Німеччини. У силу більш пізнього виникнення США, як самостійна держава, мала можливість інтегрувати в освітній простір і вдосконалювати в умовах своїх університетів вже накопичений освітній досвід європейських держав. Американські юридичні ВНЗ багато в чому

слідували традиції ангlosаксонської системи професійної підготовки юристів. Явний вплив англійської освітньої культури на американську модель викладання в університетах простежується і нині. Багато сучасних американських університетів, заснованих на базі приватних юридичних шкіл, довгий час називалися «коледжами» за англійським зразком [253; 254].

Таким чином, становлення американської професійної підготовки юристів здійснювалося під впливом соціокультурних змін і змін, що відбувалися в суспільстві, а на її формування багато в чому вплинули філософські та педагогічні ідеї, які в окремі періоди ставали її теоретичними основами [277].

Також варто зазначити, що позитивний досвід європейських держав у галузі підготовки юристів послугував основою для становлення моделі професійної підготовки юристів США. Її подальший самостійний розвиток визначив менталітет та об'єктивні соціально-економічні потреби американського суспільства.

1.2. Етапи розвитку професійної підготовки юристів в США

Аналіз становлення та розвитку професійної підготовки юристів у Сполучених Штатах Америки в процесі дослідження дозволив вирішити ряд науково-теоретичних і практичних завдань, зокрема:

- простежити поетапний процес становлення професійної підготовки юристів в США з послідовними змінами її змісту та організації;

- розглянути еволюцію форм і методів навчання;
- вивчити вимоги до зарахування в юридичні університети;
- розкрити характер взаємодії теорії і практики, узагальнити те позитивне, що було накопичено в минулому.

У першу чергу потрібно відзначити, що професійної підготовки юристів в Сполучених Штатах зазнала значної еволюції. Біля її витоків стояла так звана «формальна юридична освіта», або учнівство в адвокатській конторі (*apprenticeship*) [17].

Юридична професія в США формувалася впродовж більш ніж 200-річної історії країни. Американське правництво перейняло британську традицію провідної ролі суду та ідею судді як уособлення правової мудрості та кар'єру вершину юриста. В новій країні на засадах меритократії (рідше ніж аристократії) професія правника стала відкритою і, відтак, престижною. Амбітні люди з усіх куточків країни та світу прагнули якнайкраще зреалізувати кар'єрні можливості, що спричинило протидію надмірному опортунізму, зокрема, в формі канонів юридичної професії, спрямованих на формування відповідального юриста. Поступово суд або бар (*bar*), спеціальна організація юристів певної юрисдикції, та громадські організації юристів утвердили американське правництво як інтегровану, самоврядну та водночас відповідальну професію [21].

Посилаючись на дослідження американських учених Р. Гордона, Р. Стівенз, С. Кечер, можна стверджувати, що в перші роки існування республіки американці з підозорою ставилися до будь-яких професійних привілеїв і освітніх організацій. Саме тому більшість штатів не вводило офіційних вимог щодо освіти або іспитів для юристів. Для здійс-

нення юридичної практики потрібно не більше, ніж кілька років учнівства в адвокатській конторі [23; 270; 202]. Практика в адвокатській конторі включала в основному роботу з документацією, вивчення проведених справ, переписування юридичних документів, консультації і пасивне спостереження за практикою адвоката-наставника.

Таким чином, формальна професійна підготовка юристів в офісі практикуючого адвоката не обмежувалася лише спостереженням за роботою наставника, а також включала самостійне вивчення необхідного мінімуму загальноосвітніх та правових дисциплін: латини, математики, геометрії, історії, географії, логіки, риторики, богослов'я і права. Особлива увага приділялася вивченю загального права. Така система формальної освіти в США проіснувала до середини XIX ст., але пік її розвитку припав на XVIII ст. [29].

Фахівці в галузі права зазначають, що в той же період відбувалося зародження основ професійної підготовки юристів в рамках університету, хоча наявності формальної професійної підготовки юристів було цілком достатньо для отримання права на ведення адвокатської практики в суді [19].

Альтернативою учнівства в США виступали приватні юридичні школи. У 80-і рр. XVIII ст. були засновані декілька юридичних шкіл, в тому числі знаменита Лічфілдська школа права в західній частині Коннектікуту і декілька юридичних факультетів у коледжі Вільяма і Мері, Гарвардському та Колумбійському університетах. Перші школи права підготували багатьох провідних юристів для нової держави. Але для вступу до цих навчальних закладів був потрібний лише атестат середньої школи, а юриспруденція в них вивчалася всього рік або два [32].

Першою приватною юридичною школою США прийнято вважати Лічфілд (Litchfield School of Tapping Reeve and James Gould). Цей навчальний заклад був заснований у 1784р. суддею Т. Рівом і проіснував до 1833р. Випускники Лічфілду згодом стали впливовими соціальними і політичними діячами. Юридична школа Лічфілду протягом дового часу служила зразком для інших юридичних шкіл США [270].

Згідно з наявною статистикою, до 1835р. у США функціонували 18 приватних юридичних шкіл, багато з яких проіснували порівняно нетривалий період. Це було викликано жорсткою конкуренцією з боку юридичних факультетів при університетах, що поступово набирали популярності [158, С. 174].

З часом університетська програма навчання набула великої популярності, а приватні школи права і практика учніства втратили свою актуальність. Такий стан справ можна пояснити факторами соціального розвитку в країні в 1870-і рр. Бурхливий прогрес природознавства, престиж першокласних європейських університетів, гостра потреба в «освічених кадрах у промисловому керівництві і органах влади» – всі ці фактори сприяли появлі довіри до добре підготовлених фахівців і підвищенню попиту на організовані структури професійної підготовки юристів [39]. В ролі таких освітніх структур виступали юридичні коледжі та університети.

Таким чином, наступним етапом у розвитку професійної підготовки юристів в США стало становлення юридичних університетів. Звертаючись у рамках нашого дослідження до процесу становлення юридичних університетів, не можна не відзначити, що до 1865р. в США не було університетів у сучасному розумінні цього поняття. Американські вчені від-

значають, що в цей період були поширені університети, в яких вивчали латинську та грецьку мови, філософію і математику [245]. Відповідно відомі сьогодні юридичні ВНЗ почали своє існування з коледжів, еволюціонувавши в університети. Першими приватними університетами, що виникли в 60-х рр. XIX ст., стали Єльський, Прінстоунський і Гарвардський. У результаті аналізу джерел з'ясувалося, що етап інституціалізації професійної підготовки юристів пов'язаний з певними соціально-політичними змінами, що відбуваються в той період в американському суспільстві [270; С. 45 – 46].

За свідченням американського вченого Д. Мараніса [319] розвитку професійної підготовки юристів в США багато в чому сприяло набуття чинності законом Моррілла («Morrill Act», 1862р.) [167]. Законопроект був запропонований членом Палати представників Д. Морріллом (Morrill, Justin Smith) і поклав початок державної допомоги системі освіти (federal aid to education) шляхом надання земельних наділів університетам штатів для викладання наук, пов'язаних із сільським господарством, технікою і т. ін. Закон започаткував також розвиток професійної підготовки юристів в США на базі університетів [183].

Спочатку юридичних факультетів при університетах на території США було небагато, але з часом їх чисельність значно зросла. За статистикою, наведеною керівником Центру досліджень в галузі права Східної Азії, фахівця-правознавця С. Кечер, можна простежити зміни, що відбувалися в тогочасній системі професійної підготовки юристів [202].

Юридичні факультети відкривалися на базі відомого в США Університету Вільяма і Мери (1779 р. в той час ще коледжу), Університету Філадельфії (1790р.), Колумбійського

університету (1793), Університету Трансільванії (1799р.) та Університету штату Меріленд (1816р.) [131].

Посилаючись на дослідження вчених Р. Стівенз [357] і Л. Роджер [348], можна констатувати, що багато американських університетів домагалися загального визнання і популярності внаслідок приєднання приватних юридичних шкіл. Однією з таких шкіл була юридична школа Блекстона (Blackstone Law School), що виникла в Денвері в 1888р. У 1892р. вона увійшла до складу Денверського університету і стала юридичним факультетом у його складі [270].

Юридичний коледж Союзу (Union College of Law) пройшов той самий шлях становлення в ролі юридичного факультету. Спочатку він був заснований як приватний коледж вищого ступеня (senior college) в місті Скенектаді (штат Нью-Йорк) у 1795р., а в 1873р. увійшов до складу Університету Союзу (Union University), поряд з медичним коледжем Олбані (Albany Medical College) (заснований в 1839р.), юридичною школою Олбані (Albany Law School) (1851г.), обсерваторією Дадлі (Dudley Observatory) (1852р.) і фармацевтичним коледжем Олбані (Albany College of Pharmacy) (1881р.) [271].

Необхідно відзначити, що в рамках нашої роботи поняття «юридичний факультет» університету та «юридична школа» при університеті мають абсолютно однакові значення. Взаємозамінність понять обумовлена тим, що американські юридичні школи схожі на європейські факультети університетів. Юридичні школи США переважно також входять до складу університетів, але, на відміну від своїх європейських аналогів, мають більшу автономію. Аналіз програм різних юридичних коледжів та університетів допоміг виявити, що відмінності спостерігалися як в деяких аспектах правових дисцип-

лін, що викладаються, так і в тривалості курсу навчання, який варіювався від 1 до 5 років. В цей період (у XIX ст.) в Сполучених Штатах склалися дві основні визнані моделі юридичних шкіл: Гарвардська (скорочена програма) і програма університету Вірджинії (розширеній курс).

На півночі штатів панувала Гарвардська програма професійної підготовки юристів. Ця модель навчання повністю виключала необхідність отримання професійної освіти до вступу в інститут. Тривалість курсу навчання становила 18 місяців (для отримання ступеня бакалавра юридичних наук) або 12 місяців (для тих, хто вже отримав право адвокатської практики в суді) [19; 271].

До навчального плану Гарвардської школи права в 1835 р. були включені такі дисципліни: право власності, право справедливості, конституційне право, кримінальне право, судові дебати і т. ін. У 1870 р. у навчальний план був включений предмет «делікт, або цивільне правопорушення». До навчального плану періодично додавалися предмети правового циклу, такі, як міжнародне право, цивільне право, парламентське законодавство. Інший підхід до вивчення права в США підтримували юридичні ВНЗ на півдні країни. Південні юридичні школи адаптували модель університету штату Вірджинія. Юридична школа Вірджинії була заснована в 1825 р. і стала втіленням освітніх ідей Т. Джейферсона. Порівнюючи Гарвардську модель і програму школи права Вірджинії, можна виявити деяку схожість стандартів. Наприклад, для вступу в ці навчальні заклади не потрібно було попереднього навчання на базі загальноосвітнього коледжу. Так само, як і в Гарварді, тривалість повного курсу навчання в південних школах права становила спочатку близько року.

Програма університету Вірджинії носила більш розгорнутий характер за рахунок включених до неї лекцій з історії держави і права та вивчення робіт відомих правознавців [275; 293].

Необхідно згадати заслуги Гарвардського університету в розвитку професійної підготовки юристів в США. Гарвард завжди вважався одним з кращих юридичних ВНЗ країни. Так, у 1870 р. він був третім за значимістю юридичним ВНЗ після Мічиганського університету (University of Michigan) і Колумбійського університету (згодом університет Джорджа Вашингтона (George Washington University). З 1880 р. Колумбійський університет з 573 студентами став лідувати на тлі всіх інших юридичних шкіл, але вже в кінці XIX ст. Гарвард перейняв у нього лідеруючі позиції в цій галузі [271].

Американські вчені Е. Вест [380] і Р. Стівенз [357] пов'язують успіх юридичної школи Гарвардського університету з іменами двох видатних діячів американської освіти: Чарльзом Вільямом Еліотом (Charles William Eliot) і Кристофером Лангделлом (Christopher Columbus Langdell). Протягом 40 років Ч. Еліот (1869 – 1909 рр.) був президентом Гарвардського університету (Harvard University) [275]. За його участі була створена сучасна програма курсу, в якій поєднувалися гуманітарні та природничі дисципліни; система професійних шкіл» (professional school), аспірантури, стандарти прийому та підготовки, система курсів за вибором (elective system) [293].

Саме за наполяганням Еліота Кристофер Лангделл був призначений деканом університету. К. Лангделла вважають першим реформатором юридичної освіти в США. З нього починається процес вивчення права в рамках трирічної університетської програми з отриманням ступеня бакалавра

права. Його заслugoю є використання «case-study» методу, заснованого переважно на аналізі прецедентів і рішень апеляційних судів [221]. Декан Лангделл також переглянув статус і функції викладацького складу. Формування постійного штату викладачів, що прийшов на зміну викладацькому корпузу з числа сумісників-практиків, сприяло науковій розробленості і розширенню курсу академічної правової підготовки. Потрібно відзначити, що більшість правових шкіл США підтримувало викладачів-практиків. Їх метою було формування у студентів необхідних професійних навичок і вмінь [275].

На відміну від численних прихильників практичного підходу в професійній підготовці юристів, декан Лангделл наполагав на розвитку права як теоретичної науки, яка має свої наукові принципи і норми [293]. Він заявляв, що «... якщо не вважати «право» наукою, то для ВНЗ буде нижче власної гідності вивчати його у власних стінах. І якщо «право» – не наука, то – ремесло, яке доречніше осягати в адвокатських конторах у адвокатів-практиків» [186, с. 34].

Декан Лангделл одним з перших прийняв на посаду професора права, фахівця без практичного досвіду роботи в судах Д. Еймса (James Barr Ames), який боровся за розвиток юриспруденції як академічної науки. Саме така людина потрібна була Лангделлу і Гарварду. Лангделл був упевнений в тому, що викладач права – це людина, яка розкриє студентам юриспруденцію як науку і допоможе в ній розібратися. Навчання праву, на думку Лангделла, вимагало від педагога не стільки досвіду роботи в юридичній конторі або вміння спілкуватися з людьми, скільки педагогічного досвіду та наукової діяльності [275].

Таким чином, перші зміни торкнулися питання співвідношення теорії і практики в американській професійній підготовці юристів. Гарвард одним з перших звернув увагу всієї академічної спільноти на важливість розвитку теоретичного курсу, який давав системні уявлення про право. Як з'ясувалося, подібні зміни були викликані процесом гуманітаризації американської професійної підготовки юристів, який змушував помітно розширити програми юридичних шкіл за рахунок включення дисциплін гуманітарного циклу, показавши важливість фундаментальної професійної підготовки для юристів [271].

Слід зазначити, що гуманітарна реформа зіткнулася з певними складнощами. Причиною цьому стали фінансові витрати, яких вимагали нові гуманітарні факультети. Хоча, як слушно зазначив американський учений Р. Стівенз, «прагнення американських університетів перевершити європейські ВНЗ було сильнішим за усі фінансові труднощі» [265, с. 60].

Доцільно відзначити позитивний вплив нововведень на становлення професійної підготовки юристів в США. Як з'ясувалося, освітня реформа американської школи права носила компенсуючий характер, не ламаючи колишню програму, а гармонійно доповнюючи її. Теоретичні курси знайшли застосування в ході практичних занять, що особливо важливо для професійної підготовки юристів. Більше того, незважаючи на процес гуманітаризації професійної підготовки юристів, теоретики не витіснили практиків з цієї галузі, а лише зайняли в ній свою нішу [21].

Слід визнати, що Гарвардська модель професійної підготовки юристів з часом не втратила своєї популярності в країні. В кінці XIX ст. в навчальний план юридичної школи Гар-

варда були внесені необхідні корективи. Гарвард став вимагати від своїх абітурієнтів певної підготовки в коледжі і в кінцевому рахунку диплома. Була введена трирічна програма послідовних курсів з регулярними іспитами з кожного предмета. Він обмежив навчальний план тематикою приватного права і розробив план первого року навчання, яку досі застосовують майже всі юридичні факультети: цивільні позови, майнове право і т. ін. З метою формування навичок практичної роботи в навчальний план Гарвардського університету були включені навчальні судові процеси, в ході яких студенти аналізували гіпотетичні справи. Як експертів на такі заняття запрошувалися практикуючі судді. У результаті Гарвардська модель професійної підготовки юристів була прийнята в США [23].

Особливий інтерес в рамках нашого дослідження становлять умови та вимоги, необхідні для зарахування до юридичних ВНЗ США. Порядок та умови зарахування в американські школи права зазнали з часом кардинальні змін. Перші американські юридичні школи не вводили офіційних вимог для абітурієнтів [19; 271]. До середини XIX ст. юридичні школи не вдавали своїм випускникам дипломів, і відповідно ті не мали переваг перед практичним учнівством в адвокатських контопрах (apprenticeship). Кількох років навчальної практики було цілком достатньо для зарахування в юридичний ВНЗ.

Аналіз джерел показав, що вимоги для вступу до юридичних ВНЗ залишалися низькими аж до початку XIX ст. Цілком закономірно, що професійна підготовка юристів приваблювала студентів не тільки подальшими перспективами, а й свою доступністю. Як відзначають американські фахівці, юридичні факультети залишалися для багатьох вступників

безпогрешним варіантом у випадку невдачі при вступі на інші спеціальності. Професор Стівенз як приклад наводить досвід одного відомого американського політичного діяча, члена Сенату і Верховного суду США, Хьюго Блека (Black, Hugo Lafayette). Згідно з джерелами, в 1904 році Блек намагався вступити на один з гуманітарних факультетів Алабамського університету, але безуспішно. Згодом він був зарахований в школу права того ж ВНЗ, яку він закінчив у 1906 році [32, с. 37].

Різке збільшення кількості юридичних університетів в XIX ст. змусило ВНЗ переглянути свої позиції і ввести екзаменаційні тести для вступників (College Entrance Examination Board Tests). Елітарні ВНЗ країни першими відчули цю необхідність. У 1905р. Гарвардський коледж затвердив власні екзаменаційні тести, складання яких стала головною умовою зарахування. Приклад Гарварду перейняли багато юридичних університетів країни.

Вивчаючи професійну підготовку юристів США в контексті її історичного розвитку, було з'ясовано, що перехід від формальних вимог при зарахуванні в юридичні університети до введення офіційних іспитів викликав ряд серйозних проблем, які головним чином торкнулися елітарних ВНЗ країни. Справа в тому, що довгий час імениті ВНЗ, такі, як Гарвард і Єль, існували на кошти та щедрі пожертви представників американської аристократії, чиї діти мали явні переваги при вступі [185].

Посилаючись на думку відомого американського соціолога Д. Керебела, можна стверджувати, що введені в кінці XIX ст. вимоги для вступу породили кризу. Затвердження екзаменаційних тестів збільшило приплив євреїв, які вважалися

замкнутою кастою, в елітарні ВНЗ країни. Конфлікт між багатими спадкоємцями американської аристократії і академічно здатними євреями поставили під сумнів перспективи збору пожертвувань на університетські потреби. Президент Гарварду в 1920-х роках Лоуренс Лоуелл і його колеги в Єлі і Прінstonі прийшли до висновку про те, що якщо оцінка гідності абітурієнтів щодо їх академічних здібностей відкриває дорогу до університету «небажаним елементами», то потрібно змінити сам принцип оцінки [183; с.311].

Проведений аналіз виявив ряд вимог, що пред'являються до абітурієнтів. У Гарварді та ряді інших юридичних ВНЗ США були введені рекомендаційні листи. Приймальна комісія Гарварду стала набагато більше цікавитися подробицями особистого життя абітурієнтів, ніж їх академічними здібностями. Претенденти на вступ, наприклад, повинні були писати самостійні роботи, що демонструють їх здібності до лідерства, і складати перелік своїх неакадемічних занять та інтересів. Орієнтуючись на Гарвард, у Прінstonі намагалися знайти вихід на користь вигідних студентів та елітарного відбору. З кінця 1922 р. Прінston став розсылати емісарів в основні приватні юридичні школи, пропонуючи незалежно від результатів вступних іспитів, встановити рейтинги для потенційних абітурієнтів – від 1 до 4: цифра «1» означала «ельми бажаний абітурієнт у всіх аспектах»; цифра «4» говорила про те, що студент «небажаний, незважаючи на результати вступних іспитів» [183; С.357 – 359].

Аналіз науково-педагогічної літератури виявив, що до середини XIX ст. академічна успішність стала лише одним з чотирьох показників, за якими оцінювалися абітурієнти: особисті дані, познавчальні заняття, заняття спортом. Мо-

жна сміливо стверджувати, що увага до особистих якостей студентів була викликана прагненням елітарних юридичних ВНЗ США виростити найуспішніших фахівців. Університети «Ліги Плюща», в яку входять Гарвард, Прінстон та Єль, враховували при зарахуванні характер і соціальні якості абитурієнта, стверджуючи, що їм потрібні студенти, які зуміють домогтися найбільших успіхів після закінчення ВНЗ. Голова приймальної комісії Гарвардського університету в 1950-х роках, Уїлбур Бендер заявляв, що, якщо орієнтувати приймальні комісії виключно на академічну успішність студентів, університет буде випускати тільки «книжкових хробаків і кабінетних вчених» [183; С.334 – 335].

Слід також зазначити, що, незважаючи на хитрощі елітарних юридичних ВНЗ у вимогах для відбору абитурієнтів, більшість юридичних ВНЗ США основним показником вважали і до теперішнього часу вважають результати екзаменаційного тесту (LSAT). Тест на перевірку знань при вступі на юридичний факультет виявляє особисті та професійно-необхідні якості майбутнього юриста.

Цілком логічно стверджувати, що юридичний ВНЗ, який націлений на підготовку найкращих юристів, повинен організувати процедуру прийому інакше, ніж юридичний ВНЗ, що ставить перед собою мету випускати просто хороших фахівців. Цим і пояснюється стратегія поведінки елітарних юридичних ВНЗ в США, які не відмовилися від оцінки характеру абитурієнтів після того, як єврейське питання втратило свою гостроту.

Необхідно також звернути увагу на проблему доступності професійної підготовки юристів в США для малозабезпечених верств населення, афроамериканців і жінок.

Соціальні зміни американського суспільства викликали нові реформи у сфері освіти. У середині XIX ст., за свідченням істориків, значна частина американського населення були іммігрантами або представниками бідноти, які намагалися поліпшити свій добробут. На допомогу малозабезпеченим в Бостоні в 1851 році було відкрито американське відділення Асоціації молодих християн (IMKA Young Men's Christian Association YMCA) [271].

Діяльність «Асоціації молодих християн» послужила стимулом до демократичних реформ в американській професійній підготовці юристів, що відкрила новий етап в її розвитку (90-і рр. XIX ст.).

Вивчення робіт, присвячених професійній підготовці юристів в США, показало, що в 1844 р. англійський прикажчик Джорж Вільямс (1821 – 1905 рр.) разом з невеликою групою молодих людей, представників різних християнських конфесій, організував товариство, назване «Асоціацією молодих християн» (Young Men's Christian Association) [206; С.119 – 121]. Дуже скоро ця асоціація, що на початку більше займалася вивченням Біблії і питаннями морального виховання, розширила свої завдання: з'явилися програми розумового і фізичного розвитку. Ця ідея виявилася настільки вдалою, що після закінчення всього семи років в Англії було утворено вже більше 20 таких організацій. У 1851 році аналогічні товариства відкриваються в Монреалі (Канада), а потім і в Бостоні (США) [216].

Як з'ясувалося, одним із завдань асоціації було вирішення питань, пов'язаних із всеобщим розвитком молодих американців. З ініціативи організації в Бостоні та інших містах

країни були засновані юридичні школи, в яких навчалися як американці, так і іммігранти з інших країн [216; 270].

Асоціація молодих християн спонсувала розвиток юридичних університетів по всій країні. Одними з перших таких навчальних центрів вважаються юридичний університет Південного Техаса і університет права міста Цинциннаті [206].

Згідно з результатами дослідження, в період з 1893 по 1925 рр. асоціацією були засновані такі юридичні університети в США: Центральний юридичний університет штату Огайо (Capital University Law and Graduate Center, Columbus, Ohio (1903)); Північно-Східний університет в Бостоні (Northeastern University of Law, Boston, Mass. (1898)); Приватний юридичний університет імені Саламон Чейза при університеті Північного Кентуккі (Salmon P. Chase College of Law, Northern Kentucky University, Highland Heights, Ky. (1893)); Юридичний університет Акрона, штат Огайо (University of Akron School of Law, Akron, Ohio (1921)); Юридичний університет Толедо, штат Огайо (University of Toledo of Law, Toledo, Ohio (1906)) [159].

Аналіз наукової літератури виявив, що для здобуття юридичної освіти існували також серйозні перешкоди расового характеру. Так, наприклад, якщо до 1970-х рр. на півдні США юридичні факультети не приймали афро-американців і латиноамериканських студентів, а на Півночі існували кількісні обмеження щодо їх зарахування, то в кінці 1970-х років число афро-американців і латиноамериканців досягло 10%. У 1964р. афроамериканці становили лише 2% від числа студентів юридичних шкіл. У 1970р. з 547 тис. юристів США тільки 4,2% становили афроамериканці [19; 159; 134]. Завдяки системі квот, встановлених законом про цивільні права, їх част-

ка в загальній кількості студентів в 1974р. склала 13,2%, а в 2006р. – 21,6% [5; с. 104].

Расові обмеження в США були зняті раніше, ніж юридична освіта стала доступною для жінок. Причиною тому стали усталені уявлення про роль жінки в суспільстві. Так, Д. Бредлі (Joseph Bredley), представник Верховного суду США, публічно висловлював сумніви щодо професійної придатності жінки. Він заявляв, що «... природна боязкість і властива тільки жіночій статі сором'язливість роблять жінку непридатною для багатьох професій. Призначення жінки полягає в благородному прагненні бути матір'ю і дружиною...» [270, с. 82].

У 1899р. в США на підтримку жіночої юридичної освіти в Нью-Йорку був організований «Гурток жінок-юристів» (the Women Lawyers 'Club). З 1911 року став видаватися перший жіночий юридичний вісник «Women Lawers 'Journal» [38]. В цілому посилаючись на роботи М. Томаса (M. Carry Thomas), президента Брін-Морського університету, штат Пенсільванія, до кінця XIX ст. в США склалися три типи навчальних закладів для жінок [34] :

- університети, що передбачають спільне навчання осіб обох статей (coeducational colleges);
- незалежні жіночі коледжі (independent women's colleges);
- жіночі коледжі, які є відділеннями (філіями) університету (affiliated colleges).

Збережена до середини XIX ст. системи роздільного навчання чоловіків і жінок свідчили про тривалу дискримінацію за статевою ознакою в США. Логічно зауважити, що американським жінкам було нелегко доводити своє право на навчання на тлі чоловічого авторитаризму з упередженим ставленням до їх здібностей, професіоналізму й таланту [40].

Було з'ясовано, що жінки вперше отримали можливість навчатися в університетах США лише під час першої світової війни. Аналіз джерел виявив, що в цей період в США стали виникати юридичні факультети для жінок, наприклад, у Кембриджі. Університет штату Айови (the University of Iowa) став приймати на навчання жінок, починаючи з 1869 року. Його приклад наслідували багато американських університетів: університет штату Мічиган (Michigan University), Бостону (1872р.), університет Гастінгса (Hastings Law school) (1878р.) та багато інших [270, 83].

За результатами вивчення наукових джерел, багато великих елітних університетів довгий час були вороже налаштовані стосовно до подібних змін. Наприклад, Гарвард відмовлявся приймати на навчання жінок до 1950 року [270]. Декан Лангделл (Langdell) вважав, що присутність жінок може вплинути на ефективність навчання і роботи студентів-чоловіків Гарварду. В історії США відомі також випадки, коли університет допускав навчання жінок на всіх факультетах, за винятком юридичного (Колумбійський університет). До 1970 р. на юридичних факультетах встановлювалися суворі квоти для жінок, але в період з 1970 по 1990 рр. їх чисельність зросла з 4 до 40%, а в 2006р. досягла 50% [104]. У 1982р. з 34 844 випускників провідних юридичних шкіл жінки становили вже третю частину – 11493 [136; 270]. У 1966 р. юридичні школи закінчили 13 169 чоловіків і 518 жінок, які отримали ступінь бакалавра права або доктора юриспруденції, з 780 магістрів права жінок було 37, а з 29 докторів юридичних наук, які захистили дисертації, тільки дві [5, с. 50]. Зі збільшенням числа охочих отримати професійну підготовку ВНЗ доводилося вводити альтернативні форми навчання,

розраховані на різні соціальні групи. В кінці XIX ст. юридичні школи стали пропонувати заочну форму навчання (part-time courses). Вперше юридичні школи з заочною формою навчання виникли в 60-і рр. XIX ст. для людей з повною робочою зайнятістю і не обов'язково працюють в адвокатських конторах [47]. Заочна форма навчання активно використовувалася в Колумбійському університеті. Подібна програма була організована в школі права для державних службовців, чий робочий день закінчувався о 15:00 дня. Заочна форма навчання була популярна і в юридичних ВНЗ Вашингтона.

У 80-і рр. XIX ст. відбувається розширення сфери діяльності юридичних факультетів із заочною формою навчання. Якщо до 1869 р. вони переважно розташовувалися в освітніх центрах США (Вашингтон, Колумбія), де студентами були білі американці, то пізніше заочне навчання стало вводитися повсюдно в США. У наступні роки були відкриті десятки подібних курсів на базі юридичних коледжів. Наприклад, 1884 року в Портланді був заснований університет, в 1888 році – Чиказький юридичний університет. Контингент студентів також змінився. Крім корінних американців, в університетах все частіше стали вчитися іммігранти [55].

Намагаючись залучити більшу кількість студентів, юридичні факультети вводять вечірні курси. Розвитку системи вечірніх юридичних курсів сприяли також нові наукові відкриття, зроблені на рубежі століть. Упровадження газового і електричного освітлення зробили можливим розвиток вечірніх відділень університетів. Аналіз джерел допоміг з'ясувати, що з 1889 р. при університеті Балтимора (Baltimore University) був відкритий один з перших в країні юридичних факультетів з вечірньою формою навчання. З 1892 р. вечірнє

відділення успішно функціонувало в університеті штату Міннесота (University of Minnesota). Згідно з отриманими статистичними даними, в період з 1889 по 1890 рр. на території США діяли шість правових університетів з очною академічною програмою (1192 студенти), один університет, що пропонував денну і вечірню форму навчання (134 студенти), 9 вечірніх юридичних факультетів при університетах (430 студентів) і 51 денна школа права (3949 студентів). Також в цей період в США налічувалося 55 юридичних шкіл з заочною формою навчання та юридичних прискорених курсів, на базі яких проходили навчання 3294 студентів (part-time and short-course schools) [61].

До 1899 – 1900 рр. 24 американські школи права з повним трирічним курсом навчання (full-time full – course schools) навчали в своїх стінах до 3992 студентів. Решта 74 американські юридичні школи з 7630 учнями пропонували вечірні або денні курси [67].

До 1917 р. тільки 7 американських штатів залишилися без юридичних університетів. До цього часу близько 59% всіх американських великих і дрібних міст мали один або декілька правових ВНЗ. У Чикаго налічувалося 7 юридичних факультетів при університетах, у Вашингтоні – 8, в Нью-Йорк – 5, в Сент-Луїсі і Сан-Франциско – 4 і т. ін. [64]. Можна зробити висновок про те, що на початку ХХ ст. в США одночасно функціонували юридичні факультети при університетах і юридичні школи з заочною або вечірньою формою навчання. Програма навчання в них відрізнялася за якістю та обсягом.

Грунтуючись на дослідженнях американських вчених в галузі американської професійної підготовки юристів, зокрема

Р. Стівенз [357], Д. Гоулден [265], Н. Сендер [353], було з'ясовано, що досить низькі освітні стандарти і доступність юридичної професії для іммігрантів фактично зрівняли в правах юридичні факультети при університетах з повним трирічним навчанням і школи з короткостроковими вечірніми правовими курсами [188; 270].

З метою введення нових освітніх стандартів у США виникли юридичні асоціації, засновані провідними адвокатами та представниками юридичних ВНЗ: наприклад, Асоціація юристів Нью-Йорка (1870р.), Асоціація американських юристів (American Bar Association) (1878р.) та Асоціація американських юридичних шкіл (Association of American Law Schools) (1899р.). Реформи в галузі вищої професійної освіти були продиктовані бажанням американського уряду закрити такі альтернативні шляхи в колегії адвокатів, як учнівство і навчання у вечірніх і заочних навчальних закладах, і були викликані прагненням зберегти цю професію для американців, які закінчили коледжі [350].

Проведений аналіз джерел виявив, що внаслідок введення нових освітніх стандартів багато юридичних шкіл із короткостроковим курсом навчання (1 – 2 роки) були реорганізовані або повністю припинили своє існування з причини невідповідності новим вимогам, в той час як юридичні факультети отримали новий поштовх для розвитку, випускаючи дипломованих фахівців.

Внаслідок цих змін фахівці з вищою юридичною освітою стали витісняти адвокатів-практиків без дипломів ВНЗ [188]. Освіта, отримана в університеті, давала випускнику більше шансів для успішного працевлаштування та подальшого кар'єрного росту. Цим фактом пояснюється тенденція збі-

льшення числа охочих отримати освіту на юридичних факультетах у США.

Таким чином, до середини ХХ ст. зазнали змін не тільки контингент юридичних шкіл та їх організація, але і форми і методи навчання. Як з'ясувалося, практична спрямованість професійної підготовки юристів ставала все більш очевидною. З метою розвитку професійно-необхідних навичок і умінь у студентів юридичних ВНЗ США у навчальний план була уведена практика клінічного юридичного навчання (*clinical legal education*).

Незважаючи на той факт, що практика клінічного навчання є на сьогодні невід'ємною складовою ефективної підготовки американських юристів, вона не відразу набула загального визнання в США. Перші спроби впровадження клінічного навчання в систему американської професійної підготовки юристів були зроблені ще на початку ХХ ст. [349].

Американські вчені Р. Стівенз і А. Рід констатували, що поширення методу аналізу окремих випадків судової практики (*case-study method*) багато в чому гальмувало процес становлення і розвитку юридичних університетів в США [213; 268]. Метод «*case-study*», заснований переважно на аналізі судових рішень та вивченні обставин правопорушення за матеріалами справи, одержав поширення завдяки освітній політиці Гарвардського університету. У XIX ст. Гарвард в силу своєї авторитетної позиції зіграв визначальну роль у розвитку професійної підготовки юристів США.

Але введений в Гарвардському університеті метод аналізу прецедентів, на думку професора А. Ю. Саломатина [160], поряд з перевагами, мав на цей період свої недоліки. Зокрема, матеріал вивчався дуже повільно: ігнорувалися правот-

ворча діяльність законодавчих органів і право окремих штатів, серед судових випадків переважали суперечки з англійської правової практики [103, с. 99]. Більше того, слід зауважити, що «*case-study*» метод не міг компенсувати нестачу практичного досвіду у випускників американських юридичних ВНЗ. З цією метою до навчального плану юридичних університетів включили навчальні судові процеси (*moot trials*), які також не змогли повністю вирішити проблему, що виникла. Відповідна реакція громадськості відбулася негайно. У період з 1870 – 1872 рр. у США був опублікований ряд статей з критичними зауваженнями на адресу університетів, які використовують в ході навчання моделювання правових ситуацій (*moot trials*). Одна з них вийшла в юридичному журналі штату Нью-Йорк. У статті зазначалося, що користі від інсценування судових процесів для студентів не більше, ніж від неправильного лікування хвороби для студентів-медиків [53, с. 112–116].

У зв'язку з цим не випадковим є порівняння юридичної та медичної професійної підготовки. Обидві ці сфери професійної підготовки спираються на практику. Формування професійних навичок і умінь є основним завданням як медичної, так і юридичної професійної підготовки. Більш того, сама назва «клініка» (*clinic*) – це медичний термін, перенесений в юридичну сферу. Відзначаючи таку специфіку, професор А. Люблінський слушно зауважив, що «... в той час, як лікарі, що тільки закінчили ВНЗ, вже починають лікувати, молодим юристам доручається на перших порах лише переписування паперів або виконання нехитрих доручень їх патронів...» [71]. Таким чином, у світлі нових поглядів на організацію навчання юристів в США, в період з 1880 – 1900 рр.

було засновано перші юридичні клініки при університетах (legal aid bureaus). Першопрохідцями в цій галузі виявилися університети Цинциннаті (Cincinnati) і Денвера (University of Denver), університет імені Джорджа Вашингтона (George Washington University), Гарварда (Harvard), університет штату Міннесота (Minnesota University) і Теннесі (University of Tennessee), Пенсильванський і Єльського університети (Pennsylvania and Yale University) [178].

Особливістю перших американських юридичних клінік було їх формальне закріплення при університеті або юридичному факультеті університету. Клініки організовувалися на добровільних засадах на кошти самих студентів. У таких юридичних клініках студенти займалися, як правило, безкоштовним правовим консультуванням малозабезпечених громадян [169].

Помітний внесок у розвиток і реалізацію ідеї визначення офіційного статусу юридичних клінік на правах структурних підрозділів ВНЗ вінє американець Вільям Рей (William Rowe). Починаючи з 1917 року, він опублікував ряд праць, в яких закликав ВНЗ США офіційно включити клінічну практику в курс навчання в університеті та залучити до участі в діяльності клініки професорів університету [178; 214].

Відстоюючи важливість клінічної професійної підготовки юристів, У. Рей шукав можливі шляхи інтеграції клінічної практики і теоретичної підготовки юридичного факультету. Рей заявляв, що на заняттях студенти могли б розбирати справи, з якими їм доводилося стикатися в клініці. Він писав: «Таким чином, юридична клініка стає для студентів тим самим збірником судових рішень, але не книгою з неживим

набором літер, що описують справи минулих років, а випадки з життя студента, з життя, яким він зараз живе... » [214].

На початку ХХ ст. академічна освіта зробила перші кроки до зміцнення позицій клінічного юридичного навчання в США. У 1921 році за підтримки благодійного «Фонду Карнегі» для сприяння прогресу у викладанні були проведені дослідження системи професійної підготовки юристів з метою визначення можливих шляхів її вдосконалення. Результатом проведених досліджень став «Відгук Ріда» («Reed Report»). У представленому документі Альфред Рід виділив три необхідні компоненти ефективної підготовки юристів:

- загальну освіту (general education);
- теоретичне знання правових норм (theoretical knowledge of the law);
- формування практичних навичок (practical skill training)

[213, с. 276; 168, с. 32].

Застосування «case-study» методу в юридичних школах США відповідало лише одній з перерахованих вище умов підготовки кваліфікованих юристів – теоретичного знання правових норм.

Слід зауважити, що рекомендації Альфрєда Ріда з модернізації американської професійної підготовки юристів випереджали освітню політику свого часу і, можливо, з цієї причини не були сприйняті серйозно. У першій половині ХХ ст. для дозволу практикувати в адвокатурі не вимагалося диплома про закінчення університету. У цей період в приватних юридичних університетах навчалася переважна більшість студентів. Приватні школи права скептично ставилися до юридичних клінік, тому що їх відкриття вимагало нових фінансових вкладень. У підсумку ідею організації юридичних

клінік при університетах на початку ХХ ст. підтримували деякі американські юридичні школи [63].

Серед основних причин, що перешкоджали розвитку клінічної професійної підготовки юристів в США в першій половині ХХ ст., на думку американських фахівців, можна виділити такі [270, с. 214]:

1. Незалежне функціонування юридичних шкіл при університетах і приватних юридичних конторах цілком влаштовувало обидві сторони. Організаційне злиття юридичних шкіл і контор практикуючих юристів ламало усталену освітню систему.

2. Юридичні клініки при університетах вимагали додаткового фінансування, невигідних для університету витрат.

3. «Case-study» метод, що зводився часом в абсолют, перешкоджав успішному розвитку клінічної професійної підготовки юристів в США. Він не вселяв довіри з точки зору ефективності. Професори юридичних шкіл у навчанні праву віддавали більшу перевагу юридичному аналізу, ніж формуванню у студентів практичних навичок.

4. Освітні стандарти в період з 1920 по 1940 роки не передбачали формування у студентів практичних навичок та умінь [217].

Характеризуючи сучасну вищу юридичну освіту США, слід відзначити, що вона вийшла на міжнародний рівень. Більшість американських ВНЗ розробляють міжнародні проекти і академічні курси для іноземних студентів.

Слід відзначити, що хоча юридичні факультети дійсно готують випускників до найрізноманітніших напрямів роботи, їх базові учебні програми і методи схожі. На першому курсі існує майже ідентичний план навчальних дисциплін – май-

нові відносини, контракти, позови, процесуальні норми і кримінальне право – і використовується метод викладання на прикладі конкретних справ. Студенти приходять на кожне заняття, прочитавши декілька рішень і думок судів штатів і судів федерального рівня – в опублікованих збірках, після чого викладач залишає студентів до обговорення цих справ. Типове перше заняття на юридичному факультеті може початися з розгляду вигаданої чи реальної справи [134].

Як з'ясувалося, важливу роль в процесі підготовки американських юристів відіграє практичний досвід. Для знайомства з практичною стороною професії і придбання необхідних навичок студентам пропонується пройти навчання в юридичній клініці. Важливе значення має також участь студента у реалізації різних проектів поза університетом (в програмах по боротьбі з вуличною злочинністю, насиллям над жінками, соціальними проблемами та ін.). У США широко розвинена система правових і соціальних інститутів, які беруть безпосередню участь у роботі ВНЗ. Наприклад, юридичний факультет Нью-Йоркського університету налагоджує тісні зв'язки з професійним «Об'єднанням юристів країн Азії» (Asia Law Society), «Організацією з питань міжнародного права» (International Law Society), «Спілкою юристів із захисту громадянських прав і свобод індивіда» (Civil Rights and Civil Liberties Union) та «Центром з питань прав людини та безпеки» (Rights and Security Centre) [53].

Приймаючи точку зору професора Уральської юридичної академії К.. Левітана, важливо пояснити, що «... американська система юридичної освіти орієнтована, насамперед, на практичне застосування права. Виходячи з цього, американський студент може отримати ступінь доктора права, не ви-

вчивши такі факультативні предмети, як «Теорія держави і права», «Історія держави і права», «Філософія права», «Римське право» і т. ін.» [64, с. 139].

Дослідивши систему юридичної освіти в аспекті її організації, було зроблено висновок, що вона передбачає окрім функціонування вищих приватних і державних юридичних навчальних закладів. Слід зазначити, що зазвичай ці навчальні заклади входять до складу великих університетів, будучи, по суті, факультетами ВНЗ. Однак американська освітня система не виключає існування незалежних приватних юридичних університетів. Слід зосередити увагу на тому факті, що не всі юридичні ВНЗ США мають одинаковий статус. Вирішальну роль у цьому питанні відіграє процедура акредитації ВНЗ. Організацією, уповноваженою вирішувати питання про офіційне визнання юридичного ВНЗ, виступає Американська асоціація юристів (American Bar Association (ABA) (ААЮ). Так, за статистикою, наведеною провідним фахівцем Асоціації американських юристів Дж. А. Сиберт, в 2012 році із загального числа юридичних ВНЗ США лише 185 пройшли акредитацію для видачі професійних дипломів з юриспруденції. У 2012р. ліцензію отримали 107 юридичних факультетів в приватних інститутах та 78 – у державних (суспільних) навчальних закладах, що фінансуються урядами штатів або місцевою владою [106].

Загальний набір студентів за фахом доктори права на акредитовані ААЮ факультети виріс з приблизно 91 225 студентів в 1971 році до 127 260 у 2011 році. З них приблизно 21000 студентів було зараховано на програми навчання без відриву від виробництва, при яких на отримання диплома у студента зазвичай йде чотири роки. Решта студентів була

зарахована на програми денного навчання тривалістю три роки. Восени 2011 року близько 45 000 нових першокурсників вступили на акредитовані ААЮ юридичні факультети. 49 відсотків нових студентів складали жінки, а 21 відсоток були представниками меншин [119].

Як з'ясувалося, сама процедура тимчасової акредитації ВНЗ проходить у декілька етапів:

1. Оформлення заяви з наданням всієї необхідної інформації про діяльність ВНЗ, викладацький склад, технічному і матеріальному оснащенні.
2. Призначення експертної групи. Відділом консультантата по юридичній освіті, що знаходиться в офісах ААЮ в Чикаго (штат Іллінойс), призначається спеціальна комісія. Зазвичай в таку комісію входять два-три викладача або декана юридичних факультетів, співробітник юридичної бібліотеки, один кваліфікований викладач-практик права, один суддя або практикуючий юрист і один адміністратор університету, не викладає право.
3. Розгляд присланих ВНЗ документів. Вся процедура ознайомлення комісії з представленими юридичною школою матеріалами займає не більше трьох днів.
4. Відвідування ВНЗ експертною групою та оцінювання його роботи на місці.
5. Оформлення експертного висновку. Експертний висновок, свого роду доповідь, складається відповідно до прийнятих Американською Асоціацією юристів стандартами акредитації і охоплює всі аспекти діяльності юридичного ВНЗ від навчальної програми до його матеріального оснащення.
6. Ознайомлення ВНЗ з висновком експертної комісії та передача його в Акредитаційний комітет. До відправлення

укладення в комітет з акредитації, юридична школа має право з ним ознайомитися і внести письмові виправлення фактичних помилок і інші зауваження.

7. Затвердження експертного висновку Акредитаційним комітетом. З цією метою проводиться спеціальне слухання, на якому присутні представники факультету, що подає заявку на акредитацію. ВНЗ в значній мірі повинен відповісти прийнятим Стандартам ААЮ і надати в Акредитаційний комітет план приведення навчального закладу в повну відповідність із Стандартами ААЮ протягом трьох років після отримання тимчасової акредитації.

8. Підтвердження рішення про видачі тимчасової акредитації Радою з акредитації юридичних ВНЗ США [106].

Допуск до юридичної професії в США характеризується відкритістю та вимогливістю. Аби стати юристом, недостатньо отримати диплом університету; потрібно одержати ліцензію на «практику права» (*practice of law*) від спеціальної профорганізації юрисдикції – суду чи бару (*bar*). *Бар*, у широкому розумінні, це всі представники юридичної професії; у вузькому – це спільнота правників певної юрисдикції (територіально – наприклад, штату, чи організаційно – наприклад, суду), уповноважена регламентувати «прийняття в правники» та притягувати до дисциплінарної відповідальності. Українським відповідником терміна *бар* може бути термін «правництво» (його нерідко неточно перекладають змістово вужчими термінами «судова адвокатура» або «адвокатура»). Прийняття до бару означає визнання особи мінімально компетентною «практикувати право» та визнання її особистих якостей належними образу правника [123].

Терміни *бар* і *бар-асоціація* (*bar association*) відмінні. Перше – це правництво загалом чи певної юрисдикції, членами якої обов'язково стають усі, хто бажає стати правником, тоді як бар-асоціація – це громадська організація на засадах добровільного членства. Так, у штаті Каліфорнія діє State Bar of California (Бар штату Каліфорнія) та чимало громадських організацій правників штату. В правничих школах також діють студентські бар-асоціації. Найбільшою бар-асоціацією є ААЮ (American Bar Association), до якої входять більше 400 тисяч представників усіх видів юридичної професії, а також студенти-правники [213].

Кожна юрисдикція США вправі самостійно регламентувати ліцензування правників, заняття юрпрактикою в її межах. Загалом мінімальна компетентність і особисті якості (позначаються різними термінами: особистість, «характер», добродорпорядність) кандидата – дві головні вимоги до майбутніх правників. Зокрема, діють вимоги щодо: віку, юросвіти, кваліфікаційних іспитів, особистих якостей та присяги. Вимоги мінімальної компетентності та добросердечності обґрунтуються метою захисту громадськості й системи правосуддя від некомпетентних і непоряддних правників [239].

Отже, американські юридичні університети в своєму історичному розвитку зазнали значних змін. З плином часу удоцконалювалися методи навчання, а також вимоги для зарахування до ВНЗ, вносилися корективи в організацію навчального процесу [311].

Американська вища школа права еволюціонувала від формальної професійної підготовки юристів до університетських програм.

Ретроспективний аналіз процесу становлення і розвитку

системи вищої професійної підготовки юристів в США дозволив виділити чотири етапи, які зумовлені появою освітніх структур якісно нового типу, зміною державного замовлення та внутрішньою логікою формування самої системи, які представлено у таблиці 1.2.1.

Таблиця 1.2.1
Етапи становлення та розвитку системи професійної підготовки юристів у США

Основні етапи	Терміни	Характеристика періодів
Перший етап – зародження професійної підготовки юристів у США	Початок XVIII ст. – 70-і рр. XIX століття	Поширення моделі «учнівства», або неформальної юридичної освіти, тобто отримання професійних навичок під час практичної діяльності під керівництвом визнаних фахівців у галузі права; підготовка юристів найчастіше здійснюється у приватних адвокатських конторах; відсутність спеціалізованих навчальних закладів; одержання юридичної професії доступно переважно соціально забезпеченим громадянам суспільства.
Другий етап – розвиток професійної підготовки, виникнення юридичних шкіл в США	80-і рр. XVIII століття – початок XIX століття	Поява перших спеціалізованих закладів – юридичних шкіл; система юридичних шкіл («private law schools») характеризується незалежністю та приватною формою власності; короткотерміновість навчання за основними галузями права – на базі юридичних шкіл – 12-18 місяців.
Третій етап –	20-і рр. XIX	Об'єднанням приватних шкіл

інституціалізації вищої юридичної освіти	століття – 80-і рр. ХХ століття	права з університетами; поява двох основних визнаних моделей підготовки юристів (Вірджинії і Гарварду) із домінуванням моделі Гарвардської підготовки юристів; зосередження уваги на підвищенні академічних стандартів освіти, уdosконаленні теоретичної складової змісту освіти, формуванні кадрового забезпечення юридичних факультетів, розробленні вимог до абитурієнтів; відкриття юридичних відділень в університетах США; створення самостійних юридичних коледжів; заснування юридичних клінік при ВНЗ (60-і рр. ХХ століття) як однієї з провідних форм практичної підготовки юристів; перевага прагматичного підходу до підготовки майбутніх фахівців права.
Четвертий етап – глобалізація освіти, відкриття альтернативних шляхів до професійної підготовки юристів	90-і рр. XIX століття – початок XXI століття	Уdosконалення системи професійної підготовки юристів у США; розширення освітніх зв'язків між державами; створення глобально-го освітнього простору, зумовлене появою ТНК та міжнародних фірм, розвитком міжнародного публічного та приватного права; введення альтернативних шляхів вищої юридичної освіти, зокрема відкриття заочної і дистанційної форм навчання з меншою кількістю годин навчального навантаження та вечірніх курсів («part-time law schools», «night courses»);

	<p>встановлення квот по прийому на юридичні факультети, що забезпечило доступність навчання для різних соціальних верств населення; впровадження дискусійних, ігрових і тренінгових форм і методів підготовки та моделювання; активний розвиток інклюзивної освіти та інформаційних технологій.</p>
--	---

Ситуація соціальної нерівності в країні довгий час слугувала непереборною перешкодою для представників американської бідноти та іммігрантів, що бажали здобути професійну підготовку. Певні зрушения в цьому питанні настали лише в кінці XIX – початку XX ст. У працях Р. Гордона, У. Ла Піана, Р. Стівенз наводяться свідчення, які підтверджують, що завдяки системі квот, встановлених законодавством про цивільні права в кінці XIX ст., і суспільно-демократичним рухам прийом в юридичні ВНЗ став більш демократичним [19; 188; 270].

Величезний внесок у розвиток американської професійної підготовки належить добровільним організаціям, які сприяли малозабезпеченим громадянам країни у здобутті освіти. Помітну роль у цьому відіграла «Асоціація молодих християн» (Young Men's Christian Association).

Проведений аналіз науково-педагогічної літератури допоміг прослідкувати еволюцію професійної підготовки юристів США. У розділі схарактеризовано передумови виникнення професійної підготовки юристів у США; проаналізовано

вплив європейських освітніх традицій на становлення системи професійної підготовки юристів у США; на основі теоретичного аналізу філософської, історичної, педагогічної літератури розкрито етапи розвитку вищої юридичної освіти в США.

На підставі вивчення й аналізу наукової літератури з'ясовано, що система професійної підготовки юристів у США формувалася під впливом культурно-історичних, політичних, економічних і соціальних змін, що відбувалися в американському суспільстві. Підписання «Декларації незалежності» в 1776 р., створення єдиної правової держави, індустриалізація США в другій половині XIX ст., бурхливий прогрес природознавства, престиж європейських університетів, потреба в промислових і державних управліннях, розвиток демократичних рухів у США в XX ст., боротьба з бідністю і правою безграмотністю – усі ці фактори визначили розвиток системи професійної підготовки юристів в Сполучених Штатах Америки [8].

Встановлено, що творче запозичення європейських традицій університетської освіти, їх адаптація до соціально-економічних реалій життя країни створили феномен американської школи права, що формувався паралельно і під впливом ідей, які проникли з Європи (Д. Дідро, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є та ін.); гуманістичні ідеали німецької класичної філософії, стали основою для проведення педагогічних реформ (гуманітаризації та гуманізації юридичної освіти). Філософська складова у сфері вищої освіти США вплинула на зміст професійної освіти, стала її методологічним підґрунтям, на якому базується уся система підготовки юристів. Необхідно зазначити, що філософські теорії Дж.

Локка, Т. Гоббса, французьких просвітителів цікавили лідерів американської держави (Т. Джейферсона, Б. Франкліна) перш за все в їх практичному, прикладному значенні як ідеологічні інструменти в теоріях «природного права», «природного закону», у визначенні правових та моральних регуляторів американського суспільства. Цілком закономірно, що в силу проголошеної політики відкритості освіти до інтелектуальних нововведень, безвідносно до їх національних коренів, і прийнятым принципом плюралізму, що розглядається американцями як національна цінність, США стали досить сприйнятливими до світових філософських течій. Визначено, що *найбільш значущими для розвитку системи професійної підготовки юристів були ідеї філософії прагматизму – опора на досвід, корисність знання* (Дж. Дьюї; *неопозитивізму* – формування раціонально мислячої людини і роль мовних засобів у цьому процесі (Л. Вітгенштайн, Р. Карнап, Б. Рассел); *екзистенціалізму* – індивідуальний розвиток особистості (К. Гоулд, Дж. Кнеллер, М. Хайдеггер, К. Ясперс); ідеї психологічної школи *біхевіоризму* – управлінська компетенція (Дж. Уотсон, Б. Скіннер) і положення теорії *конструктивізму* – досягнення особистісного розуміння навколошнього світу (Ж. Піаже). Однак практицизм американського суспільства відіграв вирішальну роль у виявленні пріоритетного філософського напряму, який визначався у США з позиції його внеску в знання і практику. Безсумнівно, для професійної підготовки юристів найбільш значущим виявився прагматизм. Його вплив простежується в практичному підході до організації підготовки в юридичному університеті.

Сполучені Штати Америки, взявшись за основу європейську методику в організації освіти, створили власну модель вищої

юридичної школи, яка, з одного боку, зберегла риси історичної спадкоємності, а з іншого – володіла яскраво вираженим національно-державним характером. У системі професійної підготовки юристів США також знайшли відображення і особливості американського суспільства, його соціокультурні домінанти: автономія особистості «*privacy*», самостійність, демократичність, активна громадянська позиція, самоцінність особистості [61].

Доведено, що ситуація соціальної нерівності підготувала ґрунт для формування й надалі успішного співіснування різних типів навчальних закладів, орієнтованих на різні соціальні групи. Діяльність благодійних організацій і нові демократичні рухи зробили юридичну освіту доступною для непривілейованих верств населення, незалежні юридичні школи, що масово почали відкриватися в ХХ ст., створили здорову конкуренцію відомим юридичним навчальним закладам США [79].

Американська вища школа права еволюціонувала від неформальної юридичної освіти до університетських програм [64].

Ретроспективний аналіз процесу становлення і розвитку системи професійної підготовки юристів у США дозволив виділити чотири етапи (представлені у табл. 1.2.1), які зумовлені змінами пріоритетів та змісту державної освітньої та соціальної політики; подіями, що мали світове значення і справили на розвиток суспільства значний вплив; внутрішнім розвитком юриспруденції як науки; появи навчальних закладів нового типу.

На основі аналізу філософської, соціально-економічної, соціально-правової, педагогічної літератури і практичного

досвіду встановлено, що нині професійна підготовка юристів у США охоплює велику кількість диференційованих за всіма показниками (метою, функціями, рівнем, профілем і терміном навчання) державних, громадських і приватних навчальних закладів, які задовольняють освітні потреби майбутніх фахівців у правниках. Це гнучкий і динамічний процес включення людини в освітню сферу з урахуванням її потреб та очікувань, а також результат, який характеризується рівнем готовності майбутнього фахівця права до професійної, громадської й соціокультурної діяльності, а також до адаптації в суспільстві.

У ході дослідницької роботи було виявлено, що зміни у системі професійної підготовки юристів на рубежі століть торкнулися не тільки її організації, а й змісту, форм і методів навчання у ВНЗ.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ США

2.1. Зміст професійної підготовки юристів в університетах США

Необхідність якісної освіти міжнародного рівня визнається сьогодні експертами багатьох країн. Особливо це актуально щодо професійної підготовки юристів, в якій міжнародні взаємини представляють собою основу професійної діяльності. Проекти в галузі управління якістю вищої освіти та визначення найбільш ефективних моделей функціонування набули міжнародного масштабу і проводяться при постійній підтримці Національного Фонду підготовки кадрів, програми TEMPUS/TACIS Європейського союзу, Асоціації голландських університетів NIFFIK [99]. Відповідно до світової статистики, американська система професійної підготовки юристів відповідає міжнародним стандартам вищої професійної освіти і має високі показники в галузі підготовки кваліфікованих фахівців. Вивчення системи професійної підготовки юристів в США в аспекті її змісту та організації становить інтерес у сучасних умовах інтеграції України в світовий освітній простір.

Наукові розробки, що характеризують основні напрями і зміст професійної підготовки у США, знайшли своє відображення у працях вітчизняних і зарубіжних учених, серед них:

загальні питання організації американської вищої школи та історії її розвитку розглянуто в працях В. Андрушенко [11], В. Бігун [19], А. Войтик [28]; педагогічні технології, методи і організаційні форми навчання у вищому навчальному закладі вивчають Б. Вульфсон [32], Р. Гордон [34], С. Гусарев [35], А. Джуринський [39; 40; 41], В. Журавський [50; 51; 52], Є. Зубар [57]; оцінювання знань студентів у США досліджено А. Воскобитовою, П. Михайловим, Е. Шугриною [132]. Формуванню змісту професійної освіти присвячені публікації Л. Талалової [172], Д.Фіолевський [181; 182], Ю. Шемшученко [196], Н. Шишкіна [198], Г. Яворська [204]. Питанням реформування і оновлення змісту підготовки фахівця багато уваги приділяють науковці І. Якиманська [205], О. Юлдашев [291], А. Хуторський [190; 191; 192], С. Фокіна [183], М. Епл [218], Дж. Бенкс [223], Дж. Бауер [227-228], Р. Буні [234]. Що стосується аналізу змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх юристів в університетах США, то цим питанням і не було приділено належної уваги. Тому у другому розділі ставимо за мету висвітлити особливості означених аспектів професійної підготовки майбутніх юристів в університетах США.

Навчальні заклади США функціонують у постійно змінній дійсності, яка їх оточує. Адекватне реагування на зміни, які складаються на внутрішньому ринку праці, зумовлює необхідність експертної оцінки процесу підготовки кадрів. У новому тисячолітті правова освіта набуває особливого статусу, оскільки сприяє формуванню пріоритетів розвитку держави, забезпечує фундаментальну, наукову, загальнокультурну і професійно-практичну підготовку особистості. У зв'язку із цим актуалізується питання змісту, форм, методів та технологій підготовки майбутніх фахівців юридичної галузі США.

Як зазначає більшість американських науковців, зокрема В. Бовен [231], М. Кьюнінгем [247], Б. Фінес [255] та інші, важливе значення у розв'язанні сучасних завдань і проблем культурного, економічного і політичного характеру має рівень професійної освіти юристів, який пов'язаний із створенням певного змісту, використанням певних форм, методів і технологій навчання, які забезпечать розвиток самостійної, незалежної особистості майбутнього фахівця права, перебудову її життя у складних і швидко змінюваних культурних, соціальних і економічних умовах на роботі і в суспільстві.

Передумовою для розробки організаційно-педагогічних зasad підготовки юристів є аналіз фундаментальних понять і положень професійної освіти юристів. У зв'язку з напрямом нашого дослідження викликають інтерес поняття «зміст освіти», «зміст правової освіти» «зміст підготовки майбутніх юристів», «навчальні програми правових дисциплін», «навчальні плани підготовки юристів», «індивідуальні навчальні плани», «навчальні посібники», «навчальні програми» тощо [171].

У традиційній вітчизняній педагогіці зміст освіти визначається як сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки, що досягається в результаті навчально-виховної роботи. Він зорієтований головним чином на знання як відображення духовного багатства людства, накопиченого протягом історичного розвитку. Знаннєво орієтований зміст освіти сприяє входженню людини у соціальне середовище, її пристосуванню до культурних, психологічних, соціологічних факторів, забезпечення її життедіяльності [185].

Зміст освіти у США визначається як обумовлені цілями та потребами американського соціуму вимоги до системи знань, умінь та навичок, світогляду, етичних, громадських і професійних якостей майбутнього фахівця, що формуються у процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку науки, техніки, технологій та культури [128].

Зміст освіти – це науково-обґрунтована система дидактично та методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх і кваліфікаційних рівнів [189].

Проблема змісту освіти є однією зі стрижневих у теорії та практиці навчання в зарубіжній педагогіці. Формування змісту підготовки майбутніх фахівців для юридичноїгалузі США є наслідком складної взаємодії внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних процесів, які спричиняють попит на юридичні послуги та потребу в фахівцях. Їх кількість і вимоги до кваліфікаційного рівня визначаються сукупною дією ряду чинників, які пов’язані не тільки з умовами і стилем життя населення, а й наявністю мотивації та здатністю американського національного ринку одночасно формувати і підтримувати її та задовільнити юридичні потреби [246]. Одним з найважливіших завдань професійної підготовки юристів є не тільки засвоєння майбутніми фахівцями певної суми професійно необхідних знань, а й виховання умінь і навичок аналітичного і творчого мислення. У зв’язку з цим у сучасних умовах важливим є максимальне наближення рівня підготовки фахівців до безпосередньої практичної діяльності після завершення навчання [260].

На нашу думку, прояви зовнішнього впливу на формування вимог до змісту та форм підготовки майбутніх фахівців у галузі права в США у значній мірі визначаються розвитком

міжнародного права, яке актуалізує не тільки місце та рольгалузі в сучасному світі, що виходить за межі національного інтересу, а наголошується на відповідальності держав за її розвиток і якість діяльності та на необхідності вдосконалення професійної підготовки фахівців у зв’язку з інтенсифікацією транснаціональних зв’язків [22, 48].

Аналіз наукових досліджень американських учених [206, 209, 247] доводить, що питання змісту професійної підготовки посідає провідне місце з-поміж усіх проблем, які вивчаються та розглядаються як історичні аспекти еволюції, так і сучасні підходи до його формування. Зокрема Б. Фінес відзначає залежність змісту освіти від численних факторів [155]. Головними при цьому вважають ті, що безпосередньо пов’язані з соціальними та історичними умовами розвитку суспільства. Разом із тим учені не применшують значення впливу особливостей культури країни і національних традицій на цей процес.

Враховуючи те, що право перебуває у складній взаємодії із численними факторами культурного, економічного та соціального розвитку суспільства, Л. Фох стверджує, що формування змісту та форм підготовки майбутніх фахівців буде єдино вірним тільки у разі врахування цих динамічних особливостей та перетворень в середині соціуму. Такий підхід забезпечує розв’язання одвічної проблеми розбіжностей щодо умов професійної діяльності юристів і реальними потребами суспільства [158].

Таким чином, вимоги до змісту підготовки майбутніх фахівців можливо пізнати лише в контексті глибокого вивчення розвитку різних сторін суспільства [307, с. 28].

М. Фрідмен, на основі ґрунтовного дослідження історії педагогіки, стверджує: зміст підготовки фахівців є не сталою константою, а змінною, якіні параметри якої повною мірою залежать від соціальних характеристик часового періоду [162].

Вищезазначене доводить, що визначення вимог до змісту та напрямів підготовки майбутніх фахівців не можливе в умовах ізоляції від об'єктивних процесів розвитку країни. Більше того, рушійні сили еволюційного прогресу американського суспільства загалом виступають головним засобом у розв'язанні проблеми дослідження [189].

Державна політика США в галузі права спрямована на забезпечення умов для розвитку ринку юридичних послуг країни та збільшення обсягів капіталовкладень у цю сферу. Отже, як можна бачити характерною рисою змісту професійної підготовки юристів в США є з її залежність від реальних потреб прогресивного, соціального та економічного розвитку суспільства.

Важливим, на наш погляд, при визначенні сутності змісту юридичної освіти є висвітлення основних теоретико-методологічних підходів (системного, компетентнісного, суб'єктно-діяльнісного, конструктивістського), що взято за основу професійної підготовки юристів у США. Так, слухнувши вважаємо думку І. Якиманської [205], яка відзначає, що право є однією із рушійних сил у глобальних інтеграційних і трансформаційних економічних процесах, а також здатне перетворити соціальні та культурні здобутки в економічні девіденди, поєднати високу прибутковість із соціальною рівновагою, створити додаткові робочі місця для надання широкого спектру юридичних послуг, що відповідатимуть

найрізноманітнішим потребам клієнта. За таких обставин жоден із окремо взятих підходів, окрім системного, не здатний забезпечити комплексний характер підготовки [112].

Системний підхід дозволяє розглядати професійної підготовки юристів як специфічний соціальний феномен в рамках теорії структурного, а не субстантного моделювання світу. Системний підхід, базується на теорії еволюції соціальних систем і може бути використаний:

- при виявленні і аналізі чинників, які впливають на вдосконалення освіти правників;
- при обґрунтуванні організаційно-педагогічних зasad професійної підготовки юристів;
- при обґрунтуванні стратегії розвитку освітнього і соціокультурного простору фахівців юридичної галузі;
- при розробці концепції юридичної підготовки фахівців.

Системний підхід до формування змісту підготовки майбутніх фахівців юридичної галузі США найповніше відповідає реаліям сьогодення у порівнянні з іншими [211]. Він, з одного боку, допомагає краще зрозуміти роль освіти, яка сама є складною і динамічною системою, що співпрацює з іншими суспільними системами, а з другого – його використання уможливлює всебічне з'ясування сутності формування вимог до змісту та форм підготовки майбутніх фахівців в галузі права у США.

Освіта в праві виступає системою, яка об'єднує певне коло суспільних інституцій, безпосередньо чи опосередковано пов'язаних із юриспруденцією [114]. Серед її складових є такі заклади, які обумовлюють існування усієї структури освіти, як і ті, що визначають її функції, цілі та особливості. Проте всі складові цієї системи взаємопов'язані і взаємозалежні,

вони утворюють єдине ціле, яке забезпечує ефективний розвиток юридичної галузі країни.

Значного розвитку у США останнім часом набув компетентнісний підхід. Необхідно пояснити, що змістом цього підходу в сучасній освіті стає наповнення творчим особистісним компонентом освітньої діяльності студентів, подолання відчуженості теоретичних знань студентів від можливості їх ефективної практичної реалізації [128]. Американська система, починаючи з початку ХХ ст., шукала механізм адаптації людини до глобалізаційних процесів у світі. Сьогодні віддається пріоритет компетентнісній моделі в освіті, тому стандартний набір знань і умінь «за зразком» не може зробити ВНЗ конкурентоспроможним на ринку освітніх послуг, не дає йому можливості ефективно вирішувати виникаючі проблеми. Необхідно опанувати не стільки окремі знання, вміння і цінності, скільки синтез знань видів діяльності, що мають інтегрований, комплексний вигляд. У цьому і полягає зміст виразу «бути компетентним» [157].

Компетентнісний підхід в США передбачає освоєння студентами умінь і навичок, що дозволяють їм у майбутньому діяти ефективно в професійному, особистому та громадському житті. Фактично в рамках цього підходу розуміння знання, як нарощування суми предметної інформації, противставляється знанню, як комплексу вмінь, що дозволяють діяти і домагатися необхідного результату [112].

Компетентнісний підхід в освіті – це відповідь на вимоги часу. Динамічні зміни життя, постійне оновлення інформації зумовлюють потребу у членах суспільства – фахівцях, які здатні оперативно адаптуватися, навчатися протягом життя, неперервно розвиватися [312].

Компетентнісний підхід змінює мету і вектор змісту освіти від передачі знань і умінь предметного змісту до формування розвиненої особистості зі сформованими життєвими і соціальними і професійними компетентностями.

Він передбачає усвідомлення своїх спонукань до діяльності, прагнень і ціннісних орієнтацій, мотивів, уявлень про свою соціально-професійну ролі; аналіз та оцінку своїх особистісних якостей, знань, умінь та навичок; регулювання на цій основі свого саморозвитку і власної діяльності. Реалізація компетентнісного підходу дає змогу трансформувати цілі і зміст освіти у суб'єктивні надбання- учня, які можна об'єктивно вимірюти. Тому основне призначення компетентнісного підходу полягає у створенні умов для самоорганізації учнем себе і своєї діяльності, виявлення і розвитку його творчих можливостей, формування навчальної позиції [319].

На основі аналізу системи професійної підготовки фахівців у галузі права в США були визначені основні принципи компетентнісного підходу, яких дотримуються в системі професійної підготовки юристів в США [194; 200; 235] :

- 1) отримання освіти для життя, для успішної соціалізації в суспільстві та практичного застосування отриманих навичок у професійній діяльності;
- 2) оцінювання для забезпечення можливості навчитися самим планувати свої освітні результати і удосконалювати їх у процесі постійного самоконтролю;
- 3) застосування різноманітних форм організації самостійної, осмисленої діяльності студентів на основі власної мотивації і відповідальності за результат.

Потрібно розуміти, що використання компетентнісного підходу в американській освіті припускає особливу організа-

цію навчального процесу, управління цим процесом, діяльність викладачів, способи оцінювання освітніх результатів студентів [213].

Суб'єктно-діяльнісний підхід розглядає особистість як суб'єкта діяльності, яка формується у діяльності і у спілкуванні з іншими людьми, визначає характер цієї діяльності. Бути суб'єктом діяльності – означає всебічно опанувати нею, проявити готовність і здатність до її здійснення і творчого перетворення. Суб'єктно-діяльнісний підхід орієнтує на визнання особистості фахівця з надання освітніх послуг (соціального педагога і соціального працівника) суб'єктом, а освіти соціально незахищених категорій дорослих – об'єктом і основною умовою розвитку особистості і суспільства [196].

Особистісний підхід полягає в тому, що при конструюванні і реалізації професійної підготовки юристів в університетах США орієнтуються на особистість як мету, суб'єкт, результат і головний критерій його ефективності. Цей підхід наполегливо вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуальної і моральної свободи, права на повагу; передбачає створення у навчанні і вихованні відповідних умов для природного процесу саморозвитку задатків і творчого потенціалу особистості.

Діяльнісний підхід ґрунтуються на визнанні діяльності основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості. Цей факт обумовлює необхідність реалізації в педагогічному дослідженні і практиці діяльнісного підходу, що тісно пов'язаний із особистісним [189].

Діяльнісний підхід вимагає спеціальних зусиль, спрямованих на відбір і організацію діяльності майбутнього фахівця, на активізацію і переведення його в позицію суб'єкта пізнан-

ня, праці та спілкування, що, в свою чергу, передбачає вироблення умінь обирати ціль, планувати діяльність, організовувати, виконувати, регулювати, контролювати її, аналізувати і оцінювати її результати. Діяльнісний підхід сформувався в психології як засіб пізнання особистості та особливостей її взаємодії з навколошнім середовищем.

Застосування діяльнісного підходу – це вивчення певної активності (процесу) з боку структурних елементів діяльності, серед яких, як правило, вказуються: мотив, мета, суб'єкт, предмет, процес, засоби, умови, результат [117, С.86] та ін. У теорії і методиці професійної освіти діяльнісний підхід передбачає створення умов для активної позиції суб'єкта діяльності, завдяки чому відбуватиметься свідоме, міцне засвоєння ним певного досвіду.

Окремої уваги заслуговує *конструктивістський підхід*. Скланиками «конструктивістської дидактики», є: конструктивність для того, щоб студенти навчилися інтегрувати нові ідеї з попередніми знаннями, їм пропонуються нескладні вправи на створення засобу або з'ясування смислу, студенти повинні конструювати свої особистісні знання замість сприйняття без перетворення інформації від викладача); активність (студенти є активними учасниками навчального процесу і відповідальними за його результат; Серед таких методів навчання можна назвати технологію «критичного мислення» (critical thinking) [200, с. 27], проектно-дослідницький метод і організацію різноманітних форм діалогу і дискусій [47]); співробітництво (студенти працюють у навчальному інформаційному середовищі, спостерігаючи, аналізуючи і підтримуючи моделі діяльності і характеристики вмінь кожного з учасників); цілеспрямованість (наміри

студентів, зазвичай, цілеспрямовані, вони активно намагаються у вправах досягти когнітивної цілі, наполегливо обмірковують можливі засоби і краще усвідомлюють особливості навчальної ситуації); комплексність (викладачі залишають студентів до розв'язання складних, недостатньо структурованих проблем так само, як і до простих проблем); змістовність (використання навчальних завдань, які базуються на ситуаціях реального світу або на проблемах навчального простору); комунікативність (студентів залишають до співпраці у співтоваристві, що основане на знаннях, вони зможуть вивчати і аналізувати безліч поглядів на світ і шляхи розв'язання проблем, і це дозволить обирати саме такі підходи до проблем, які їм потрібні); рефлексивність (студентів привчають до обміну думками щодо своєї діяльності, знайдених рішень та відповідей, використаних стратегій). Озвучені і відображені процеси та явища допомагають студентам краще усвідомлювати, які саме знання та уміння стали їм у нагоді в цій діяльності, що їм вдалося сконструювати у новій ситуації, як це можна використати ще краще) [19].

Вивчення філософсько-педагогічної літератури показало, що конструктивізм підтримує ідею про те, що знання не повинні надаватися студенту в готовому вигляді. Суть конструктивістської теорії полягає в тому, що матеріал не можна транслювати від викладача до студента і не можна прочитати в підручниках. Як стверджують прихильники цього напряму в сучасній педагогіці, знання і необхідні професійні навички можна виробити у відповідній діяльності на основі своїх інтересів, здібностей, особливостей свого інтелекту. Тому конструктивісти особливе значення надають різним формам продуктивної діяльності студентів та їх самоорганізації в

освітньому процесі. Змінюється також і позиція викладача, який стає організатором діяльності студентів і консультантом. У відповідності з цим підходом у США широко використовуються активні та інтерактивні методи навчання праву.

Цікавим наслідком конструктивістського підходу є те, що суто діяльність розглядається як гнучкий і варіативний процес, який конструюється особистістю в кожному конкретному випадку з урахуванням власного досвіду, цілей і умов діяльності, базових знань тощо. Отже і конструктивістський простір, проектується окремо для кожної конкретної проблемної ситуації. Це означає, що самий процес створення такого простору є для кожної особистості «віртуальним», пошуковим і творчим [189].

Усі названі вище підходи базуються на загальній методології дослідження, задають інструментальну спрямованість, орієнтуючи на операційну сторону діяльності, яка дає можливість реалізувати задум дослідження, щодо обґрунтування змісту, форм і методів професійної підготовки юристів у США.

Спроби описати елементи змісту освіти в галузі права належить І.Біллу [133]. На його думку, зміст професійної освіти – це баланс інтересів різних суспільних структур, що взаємодіють на різних рівнях. Чим більше таких інституцій зачленено, чим ширше представлені їх інтереси, тим повніше процес підготовки фахівців відповідає потребам суспільства.

Крім того, плюралізм поглядів американського суспільства сприяв зміщенню освітніх пріоритетів на користь студентства. Процеси “фемінізації і пролетаризації студентських груп” не тільки позначилися на формуванні вимог до змісту

навчання, а й здобули абсолютну перевагу над адміністративними елементами системи освіти [163].

Зміст правової освіти віддзеркалює соціальне спрямування підготовки фахівця з урахуванням аналізу професійної діяльності та вимог з боку держави й різних суспільних груп, найбільш затребуваних напрямків розвитку права. Зміст правової освіти відображає головні потреби всіх соціальних груп, які користуються послугами юриста. При цьому вищому навчальному закладу відводиться інтегруюча та координуюча функції, акумулювання та відбір найдієвіших розробок освітніх систем минулого та модернізації їх на основі широкого запровадження інноваційних технологій. Зміст професійної підготовки юристів може бути представлений чотирма основними компонентами: досвід пізнавальної діяльності, зафікований у формі його результатів – знань; досвіду виконання різних способів діяльності – у формі умінь діяти за зразком; досвід творчої діяльності – у формі умінь приймати нестандартні рішення в проблемних ситуаціях; досвід ставлення до оточуючої дійсності – у формі світоглядних, морально-естетичних орієнтацій [189].

Досвід пізнавальної діяльності особистості охоплює систему знань про природу, людину, суспільство, мислення, виробництво та засоби діяльності, засвоєння яких забезпечує формування у свідомості майбутніх фахівців наукової картини світу.

Знання, як основний елемент змісту освіти, відображають узагальнений досвід пізнання дійсності, накопичений людством у процесі соціально-історичної практики. Зміст професійної підготовки юристів охоплює різні види знань: основні поняття і терміни, факти повсякденної дійсності й

науки, які дають змогу зрозуміти закони науки, формувати переконання; теорії, які містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів, зв'язки між законами, прогноз у даній предметній галузі; знання про способи діяльності, методи пізнання й історію науки; оцінювальні знання про норми ставлень до різних явищ життя [160].

Усі види знань взаємопов'язані й потребують комплексного засвоєння.

Досвід здійснення відомих способів діяльності (практичний досвід). Зміст цього досвіду становить система загальних інтелектуальних і практичних умінь та навичок, яка є основою конкретних видів діяльності: пізнавальної, трудової, художньої, громадської, ціннісно-орієнтаційної, комунікативної. Участь у названих видах діяльності забезпечує здатність майбутніх фахівців оволодіти культурою народу (зокрема правовою). Вказані види діяльності взаємоз'язані і відображаються в змісті освіти [124].

Досвід творчої діяльності покликаний забезпечити готовність до пошуку шляхів вирішення юридичних проблем. Він вимагає самостійного застосування раніше засвоєних знань і вмінь у нових ситуаціях, формування нових способів діяльності на основі вже відомих [164].

Важливими характеристиками творчої діяльності є самостійне перенесення знань і вмінь у нову ситуацію, бачення нової проблеми в знайомій ситуації, бачення структури об'єкта і його нової функції, самостійне комбінування відомих способів діяльності в новий, знаходження різних способів вирішення проблеми і альтернативних доказів, побудова принципово нового способу вирішення правової проблеми, який є комбінацією відомих [166].

Досвід ставлень особистості до світу, професійної діяльності є специфічним. Сфера почуттів людини не збігається зі змістом знань про навколошню дійсність, навичками й уміннями.

Система мотиваційно-ціннісних і емоційно-вольових ставлень разом із знаннями і вміннями є умовою формування системи цінностей, ідеалів, світогляду особистості майбутнього фахівця-юриста [169].

Усі перераховані компоненти змісту професійної підготовки юристів взаємопов'язані і взаємозумовлені. Уміння без професійно-орієнтованих знань неможливі; творча професійна діяльність здійснюється на основі сформованих знань і умінь; знання про майбутню правову діяльність, забарвлена емоціями, передбачають поведінкові навички й уміння [177].

Висвітлення проблеми дослідження буде не повним без окреслення вимог до змісту підготовки, які висувають роботодавці до претендентів на працевлаштування [278]. Практика показує, що у США великі компанії приймають на нижчі рівні роботи працівників, які ще не здобули ступінь бакалавра, однак при цьому перевага надається тим кандидатам, хто демонструє глибокі знання в окремих галузях права. У малих юридичних

компаніях, які складають 78% усієї кількості суб'єктів діяльності в даній індустрії, перевага надається випускникам коледжів чи університетів.

Юридичні факультети США знаходяться в постійному пошуку оптимальної моделі змісту підготовки студентів до майбутньої діяльності, при цьому навчальні заклади керуються запитами потенційних роботодавців [201]. На практиці надзвичайно складно одночасно охопити всі сектори

юриспруденції. Тому кожен університет виділяє приорітетні напрямки права, підготовка з яких є своєрідною візитною карткою університету [220].

Окрім цього роботодавці розглядають особисті якості майбутнього фахівця (відповідальність, добросовісність, загальнокультурну грамотність, етичність) як запоруку його соціальної придатності.

Кінцевою метою професійної підготовки юристів у США є своєрідна модель фахівця [216]. Невід'ємними складовими такої моделі є професійні знання й практичні уміння, морально-етичні якості особистості, що визначає її здатність працювати в найрізноманітніших умовах, домагаючись результатів, адекватних вимогам суспільного та науково-технічного прогресу.

На сучасному етапі проблеми змісту та форм підготовки, стандартизації галузевої освіти жваво обговорюються у фахових виданнях, на конференціях і семінарах. На конференції в Гарвардському університеті (2012 р.) у резолюції вказали на вимоги, які найчастіше висувають до фахівців:

- організаторські здібності та вміння працювати в команді;
- послідовність, відповідальність за прийняті рішення і відданість колективові;
- високий освітній рівень – критичне мислення, інноваційний підхід до діяльності, креативність, інформаційно-технологічна обізнаність;
- професіоналізм – компетентність, лідерство, pragmatism, відповідність посаді, пунктуальність, робота в команді, партнерство;
- етичний компонент – чесність, правдивість, вміння зберігати таємницю;

- особисті якості – стриманість, ініціативність, рефлексивність, гнучкість.

Аналізуючи погляди американських учених щодо трактування вимог до змісту професійної підготовки юристів, слід зазначити, що на думку М. Томаса [287], ринок праці виступає рушійною силою освітніх процесів загалом і вагомим регулятором розвитку даного освітнього напряму. Ринок об'єднує певні суспільні верстви, зацікавлені в інтенсифікації розвитку права, спонукає їх до співробітництва у вирішенні актуальних питань кадрового забезпечення. Учені переконливо доводять, що чисто фахових знань у сучасних умовах достатньо тільки для виконання поточної роботи середньої важкості. Реальну цінність тепер представляє уміння знаходити нестандартні підходи, використовувати різні методики та переконувати своїх опонентів, використовуючи психологочні прийоми та нестандартне мислення [93, 133, 147].

Слід відзначити, що у США не має єдиних акредитаційних та кваліфікаційних стандартів професійної підготовки майбутнього юриста, які б діяли в усіх штатах. Американська асоціація правників встановлює лише кваліфікаційні вимоги та контролює наявність у випускника мінімальної компетеності, необхідної для того, щоб успішно займатися практичною діяльністю, забезпечуючи тим самим якість освіти, необхідну для формування конкурентноздатності правників, стимулюючи праґнення представників юридичної професії до самовдосконалення та неперервної освіти.

Нормативним документом, що діє у даній сфері є Типові норми професійної підготовки правників США складені Американською правничу асоціацією у 1983 році з послідувочими доповненнями.

Структура даного нормативного акту наступна: у частині першій міститься преамбула (висвітлюються обов'язки правника, морально-етичні якості); у другій частині висвітлюються такі питання: компетентність правника, освітньо-кваліфікаційна характеристика, сфера представництва, дбайливість, надання і отримання інформації, гонорар, конфіденційність інформації, зіткнення інтересів, недопустимість надання правничих послуг, робота з клієнтом з обмеженою правозданістю (діездатністю); відмова від представництва, продаж правничої практики; частина третя присвячена термінології.

Таким чином, у другому розділі вищезгаданого документу у стислій формі викладено стандарт кваліфікованого юриста як перелік професійних компетентностей, необхідних для оволодіння майбутніми правниками. Переліку компетентностей з кожного предмету на відміну від ОКХ випускника вітчизняного вищого навчального закладу юридичного профілю не зазначено.

Варто наголосити, що загальні кваліфікаційні характеристики, які прописані в Типових нормах професійної підготовки правників США, орієнтують вищу юридичну школу на формування у майбутніх фахівців цілісної системи професійної діяльності, світоглядної, гуманітарної і загальнокультурної підготовки. В основу методології побудови кваліфікаційних характеристик покладено синтез системних і системно-діяльних підходів до формування якості фахівців визначеного профілю.

ОКХ встановлює галузеві кваліфікаційні вимоги до соціально-виробничої діяльності фахівця з певних спеціальностей та освітньо-кваліфікаційного рівня і вимоги до властивостей

і якостей особи, яка здобула певний освітній рівень відповідного фахового спрямування.

У Типових нормах професійної підготовки правників США, складених Американською правничою асоціацією визначено, що будь-який випускник акредитованого університету повинен служити *pro bono publico*, приймати призначення суду, бути членом організації, що надає правничі послуги та займатися діяльністю з реформування законодавства, що впливає на інтереси клієнта.

Правник повинен виконувати етичні норми поведінки стосовно клієнта, якісно виконувати свою роботу, досконало знати англійську мову, мати базові знання з усіх галузей права та глибокі знання з тої галузі права, на якій спеціалізується, мати уявлення про міжнародне право та джерела права інших держав, бути здатним до системного аналізу нормативно-правових актів, прецедентів та ситуацій, що стосуються його професійної діяльності, орієнтуватися в системі права, мати відмінні знання права усіх суб'єктів федерації (штатів), вміти розробляти проекти правових документів, представляти інтереси клієнта, професійно консультувати клієнта, виступати посередником, мати навички медіатора.

Адвокат на додачу до вищезазначеного має вміти складати позови та різного виду скарги, бути щирим у ставленні до суду та чесним у ставленні до протилежної сторони та її адвоката, відмінно знати прецедентне право штату, де практикує та на високому рівні прецедентне право інших штатів [188].

Як підтверджує аналіз наукових джерел, ОКХ і ОПП різних рівнів підготовки майбутніх юристів для максимальної резулютативності у зміст підготовки майбутніх юристів у США включаються наступні компоненти [218]: якісна підго-

товка в галузі права; ведення ділової документації та ділове мовлення; ораторське мистецтво та риторика; логіка; соціальні науки: психологія, соціологія, антропологія та економічні науки, які внесено до даного компонента, направлені на формування знань, умінь і навичок планування; базові основи підприємництва; міжнародна культурологія; інформаційні технології. Практика проводиться відповідно до спеціалізації, час проведення – впродовж семестру, влітку або у вигляді погодинної роботи в юридичному відділі організації (див. додат. Д).

Згідно з думкою А.Хуторського [190], зміст професійної підготовки юристів в США визначається програмою професійної підготовки, на основі якої розробляється *навчальний план і навчальні програми дисциплін*. Програмою професійної підготовки закріплено послідовність і обсяг вивчення навчальних предметів нормативної (обов'язкової для засвоєння) та елективної (рекомендованої для засвоєння) частин змісту освіти [123].

Програми професійної підготовки юристів в університетах США спрямовані на формування навичок практичного мислення та критичного аналізу матеріалу, у зв'язку з цим акцентується розвиток як широкого кола компетенцій професійного характеру: у сфері дослідження матеріалів справи, формування позиції у судовому процесі [156], її реалізації та обслуговування клієнтів, так і особистісних якостей майбутнього фахівця [230].

Аналізуючи еволюційний аспект змісту підготовки фахівців в галузі права у США, було помічено, що його формування здійснювалося у напрямі від вузької спеціалізації, гуманізації та соціалізації змісту навчання, його філософського

характеру до аналітичного та практичного [252]. При цьому зміст підготовки передбачав: набуття фахових знань, умінь і навичок; загальноосвітній характер підготовки; формування вмінь і навичок практичної роботи; опанування основ роботи з клієнтом; розвиток уміння застосовувати набуті знання у процесі здійснення професійної діяльності; формування конструктивної позиції, орієнтованої на творчий підхід до самостійної діяльності [126].

Аналіз науково-педагогічної літератури, програм професійної підготовки і практики професійної підготовки юристів переконує в тому, що напрямів спеціалізації на юридичних факультетах в університетах США існує доволі багато: «Адвокатура», «Адміністративне право», «Господарське право», «Екологічне та природоресурсне право», «Земельне право», «Конституційне право», «Кримінальне право», «Кримінальне та цивільне судочинство», «Суд та прокуратура», «Трудове право», «Фінансове право», «Цивільне право», «Міжнародне право» [114].

Проведений нами аналіз навчальних планів окремих університетів США (див. додат. Д) дає підстави стверджувати, що підготовка фахівців юридичної галузі забезпечується на основі загальноосвітнього і професійного компонентів, які передбачають наявність обов'язкових та елективних складових. Співвідношення складових компонентів навчальних планів та кількість кредитів, необхідних для отримання ступеня бакалавра, в університетах країни різна. Найбільша кількість кредитів професійного обов'язкового та елективного компонентів простежується в Гарвардському і Єльському університетах, а найменша – в Мічиганському університеті (див. додат. Д, 3).

До циклу предметів, які забезпечують формування системи загальнонаукових знань, складають основу наукового світогляду та є базою для розуміння й інтерпретації питань, що розглядаються при вивчені специальних предметів, належать іноземні мови, економіка, інформатика, соціологія, культурологія, історія, стратегічне управління, логіка, риторика, етика.

До професійно-орієнтованого компоненту належать навчальні предмети, які визначають спеціалізацію випускника та мають виразний прикладний характер, і передбачають практику на базі юридичних організацій [265]. Навчальні предмети професійного спрямування – це предмети із різних галузей права. Слід зауважити, що в програму навчання багатьох юридичних шкіл введено курси загальнотеоретичного характеру. Це зумовлено тим, що практикуючі юристи постійно залучаються до роботи над економічними, трудовими, соціальними проблемами. У зв'язку з цим в юридичних школах вивчаються такі предмети, як економічна теорія, соціологія, політологія, філософія, філософія права, історія права, порівняльне право, що також сприяє формуванню правової культури майбутніх юристів, їх правовому вихованню. До професійної підготовки юристів, пов'язаної з отриманням підвищених наукових ступенів висуваються свої, більш високі вимоги. Так, кандидат на отримання ступеня магістра права в Колумбійському університеті повинен протягом року навчання слухати лекції і брати участь у семінарах не менш ніж з 24 проблем, таких як американська правова система; європейська правова система; внутрішньоамериканські правові системи; розвиток правових інститутів; історія американського права; проблеми теорії права;

римське право; радянські правові інститути; африканське право; зв'язок церкви з державою; кримінологія; міжнародне приватне право; законодавство про власність за дорученням; контроль за економікою; бухгалтерський облік; міжнародне фінансове право; право Японії; порівняльне право; право в комуністичному світі (історія радянського права і правові інститути, передусім порівнянні з китайським, польським і югославським правом); професійна підготовка юристів; правові вчення; розвиток статутного права; правові інститути Сходу; наука і право; атомна енергія і світове право тощо [121].

Оскільки відмінною особливістю навчального процесу в американській системі підготовки є індивідуалізація навчання [36], на що вказує аналіз навчальних програм американських університетів (див. додат. Д). Актуалізується питання *індивідуальних навчальних планів*, програм для обдарованих студентів, вивчення предметів по вибору, можливість навчання одночасно на двох факультетах або в двох вузах, можливість швидкої зміни профілю навчання, факультету, вузу, значна пріоритетна державна підтримка обдарованих студентів тощо. Внаслідок цього в процесі навчання реалізується формула, що стала вже аксіомою: «Здібна людина робить свою роботу краще за інших, талановита потрапляє в ціль, коли інші зробити цього не можуть, а геніальна потрапляє в ціль, коли інші цієї цілі навіть не бачать».

Навчальні програми дисциплін в університетах США відображають мету та завдання навчального предмету, вимоги до знань і вмінь із тематики навчального матеріалу, зміст якого формується на основі таких принципів, як науковість і доступність, системність та послідовність, релевантність, тобто

відповідність потребам галузі та студентів, В. Сущенко [168; 169]. Невід'ємною вимогою до програм виступає детермінування практичного значення дисципліни, визначення завдань професійної спрямованості на самостійну роботу, форм і методів контролю та перелік основної та рекомендованої літератури [244].

Навчальні посібники з юридичних дисциплін містять науковий матеріал, який відповідає меті навчання, складає основу для самостійного засвоєння предмета, зорієнтований на практичну діяльність, викладений чітко і доступно, про що говорить А.Хуторской у своїй роботі «Методологічні проблеми реформування вищої юридичної освіти» [191]. Підручники повинні розкривати ситуації та проблеми практичної діяльності, містити завдання, які спрямовані на закріплення знань, набутих у процесі розгляду ситуацій.

У логіці проведеного дослідження представляється необхідним вивчення програм професійної підготовки юристів в американських юридичних університетах. Тут варто пояснити, що американська система професійної підготовки юристів відрізняється значним ступенем децентралізації. На відміну від європейських та вітчизняних юридичних ВНЗ, американські школи права володіють більшою автономією. Кожен юридичний ВНЗ США займається індивідуальною розробкою навчальних курсів або програм, пропонує претендентам отримати ступінь в різних областях права залежно від своєї спеціалізації [314].

Як було згадано раніше, програми професійної підготовки на ступінь магістра права (LLM) в США надають можливість спеціалізуватися в різних правових галузях, наприклад, в порівняльному праві (Comparative Law (MCL), у сфері між-

народного кримінального та комерційного права (International Commercial or Criminal Law) і передбачають написання випускної роботи [207].

Саме з причини автономії американських юридичних університетів спостерігаються значні розбіжності в тривалості курсу навчання та предметної бази окремих ВНЗ. Наприклад, для отримання ступеня доктора права (JD) в Гарвардському університеті необхідно провчитися очно три роки, на юридичному факультеті Університету м. Сент-Луїс (Saint Louis University) – три роки на очному або п'ять років на заочному відділенні, в Бруклінському юридичному університеті (Brooklyn Law School) – три роки очно або чотири роки заочно [190; 239; 301; 303].

В умовах постійної конкуренції юридичні університети США намагаються удосконалювати програми професійної підготовки, а відповіно і навчальні плани, і за рахунок цього підвищити свій статус. У сучасній ситуації зростаючого попиту на американську професійну підготовку юристів серед іноземних студентів, провідні правові ВНЗ США пропонують спеціалізацію в галузі міжнародного права. Розглянемо як приклад програму Нью-Йоркського юридичного університету (New-York School of Law) [190].

Програма професійної підготовки і навчальний план Нью-Йоркського юридичного університету передбачає отримання ступеня магістра в наступних областях: корпоративне право (LLM Corporation Law), трудове (LLM Labor and Employment Law) і міжнародне право (LLM International Legal Studies), міжнародне податкове право (LLM International Taxation), оподаткування в США (LLM Taxation), торгівля, підприєм-

ницька діяльність (LLM Trade Regulations), суспільні інтереси (LLM Public Interest) [190].

Програмою професійної підготовки Нью-Йоркського університету також передбачено здобуття ступенів доктора юридичних наук (Doctor of Juridical Science (SJD or JSD) і доктора міжнародного права (JD - LLM International Law). Обидва ступеня припускають виконання дослідницької роботи та написання дисертації. Згідно з вимогами юридичної школи, наявність ступеня магістра права (LLM) – одна з основних умов для бажаючих навчатися за програмою SJD або J.D. International Law [219].

Порівняльний аналіз програм професійної підготовки вище названих університетів виявив, що вони призначені для різного контингенту студентів. Одні програми професійної підготовки припускають академічну підготовку тільки американців, інші спеціально розроблені для іноземців. Допускаються також курси спільногонавчання, наприклад, програма з міжнародного права (LLM International Taxation). Ця програма передбачає навчання не тільки американців, але і іноземних студентів, що мають диплом ВНЗ. Програма спеціально розроблена для бажаючих спеціалізуватися в галузі податкового права. Навчальний план включає в якості обов'язкових наступні курси: договори з питань оподаткування (tax treaties); міжнародна податкова політика (international tax policy); основи міжнародного оподаткування (fundamentals of international taxation); регіональна система оподаткування (regional system of taxation) [223; 224; 225].

Необхідно також відзначити, що деякі програми професійної підготовки включають внутрішній поділ за спеціалізацією. Наприклад, програма з торгового права в Гарвардсь-

кому університеті «Trade Regulations» передбачає спеціалізацію по одному з трьох напрямів: антимонопольній і конкурентній політиці (antitrust and competition policy), авторському праву (intellectual property) або міжнародній торгівлі (international trade). Навчальний план зі спеціальності «міжнародне право» («LLM International Legal Studies») у Державному університеті Колорадо також пропонує спеціалізацію по одному з наступних напрямів: цивільному міжнародному праву (public international law), міжнародному економічному праву (international economic law) або загальному міжнародному праву (foreign law).

Вивчивши навчальні плани Гарвардського, Єльського, Мічиганського та Нью-Йоркського університетів, було з'ясовано, що перелік дисциплін, що вивчаються може істотно варіюватися залежно від конкретної правової школи. Незалежність юридичних ВНЗ у визначенні напряму підготовки і змісту освітніх програм є відмінною рисою американської системи вищої освіти в цілому. Певну схожість має набір досліджуваних дисциплін на першому курсі більшості юридичних ВНЗ. Як правило, з першого року навчання в програму включають наступні базові предмети: кримінальне право, майнове право, договірне право, деліктне і цивільно-процесуальне право, а також вступний курс «Введення в правознавство» і курс «Правові дослідження та юридична мова письмових документів» [64].

Оскільки спектр навчальних дисциплін, їх кількість і обсяг годин з дисциплін і курсів встановлюються кожною американською школою права самостійно, то доцільно розглядати навчальні плани окремих ВНЗ.

Загальне навчальне навантаження на юридичному факультеті Техаського університету складає 86 залікових (кредитних) годин: 36 годин на перший рік навчання, 24 години у другий та 32 за останній навчальний рік. Програма навчання формується з урахуванням як індивідуальних потреб студентів, так і науково-професійних інтересів викладачів. Вона включає в себе більше 100 навчальних дисциплін. До обов'язкових предметів належать наступні: контрактне право, кримінальне право, правопорушення у сфері контрактів, право власності, цивільно-процесуальне право, конституційне право, професійна етика, судова практика [64].

У якості окремого прикладу можна розглянути також навчальний план Американського університету м. Вашингтона (American University Washington College of Law). Навчальний план вишу передбачає навчання за очною та заочною формами і наявність базового та елективного курсів. Загальне навчальне навантаження (за 3 роки) становить 86 залікових кредитних годин [190]. Тут необхідно розуміти, що залікові години (кредитні одиниці) в американській системі відрізняються від обсягу загального навантаження студента (трудомісткості навчання), що використовуються в Україні. Так, плата за навчання у ВНЗ США обчислюється не за час навчання, а за пройдені кредитні години. Кредитна година – це узагальнена одиниця обліку трудомісткості навчального процесу. Кожному курсу в США відведено певне навантаження – зазвичай від 1 до 5 кредитних годин [213].

У цілому, ґрунтуючись на результатах порівняльного аналізу навчальних планів американських вишив, було визначено, що загальна кількість залікових годин різних юридичних

університетів варіюється від 80 до 140 кредитів в залежності від тривалості навчального курсу.

Так, наприклад, навчальний план первого року навчання заочною формою в юридичному університеті м. Вашингтона (American University Washington College of Law) за всіма спеціальностями включає різнопланові дисципліни [139].

Студенти другого курсу проходять навчання на юридичному факультеті Американського університету, м. Вашингтон (American University Washington College of Law) на основі двох базових курсів: кримінально-процесуального права та юридичної етики. Надалі навчання будується в основному на відвідуванні елективних курсів. Ці предмети охоплюють найбільш важливі предметні галузі права. Серед фахультативних курсів студентам пропонується широкий спектр правових дисциплін, з таких галузей: адміністративного, комерційного, конституційного, кримінального, міжнародного або торгового права, історії правових вчень; трудового права, громадських інтересів, оподаткування [190, 193].

Аналіз навчального плану (програми підготовки) юридичного університету Вашингтона виявив, що основу заочного навчання (перший і другий курси) становлять виключно базові дисципліни. Від студентів первого та другого курсів заочною формою навчання не вимагається обов'язкового вивчення фахультативних курсів [139].

На другому курсі загальна кількість залікових кредитів скорочується до 7 – 8. У першому та другому семестрах студенти повинні прослухати по два базових курси: конституційне та кримінально-процесуальне право (перший семестр), майнове право і правова етика (другий семестр).

Окремо варто відзначити, що в США навчальний план старших курсів відрізняється від базового навчально плану первого року навчання. В американських юридичних університетах навчальний процес організовується таким чином, що після завершення базового етапу пропонується широкий спектр фахультативних курсів для складання індивідуальних освітніх програм (індивідуально навчального плану) у відповідності з особистими інтересами і потребами студентів і їх професійною спеціалізацією. Рекомендується вибрати один або кілька міждисциплінарних курсів, наприклад, генетику і право, феміністську теорію права, право і літературу, право і риторику, право і медицину, історію права США [64].

Детальніше варто зупинитися на магістерській програмі «Public Interest» Нью-Йоркського юридичного університету. У її рамках передбачено участь іноземних фахівців (не більше 10 студентів). Обов'язковою умовою для них є наявність досвіду роботи (не менше двох років) у сфері захисту громадських інтересів. Тривалість курсу навчання становить один рік. Здобувачі ступеня можуть вибрати спеціалізацію в галузі цивільного, економічного, кримінального права і т. ін. [224].

Окрім відвідування навчальних курсів передбачається відвідування колоквіумів і симпозіумів, присвячених питанням цивільного права, і практика в юридичній клініці ВНЗ. Студенти, що навчаються за програмою професійної підготовки «Public Interest» повинні також брати активну участь у щорічному семінарі «Global Public Service Lawyering: Theory and Practice», який об'єднає практиків-юристів, клініцистів і весь професорсько-викладацький склад ВНЗ.

Отже, програми професійної підготовки LLM включають не тільки теоретичний курс, але і практичну професійну під-

готовку. Клінічні юридичні програми, науково-практичні конференції з різних правових питань покликані ввести студентів у сферу реальної дії права. Програми магістратури США передбачають обов'язкове проведення семінарів, колоквіумів, які висвітлюють певну область правових вчень, організацію зустрічей з відомими фахівцями-практиками [134].

Звертає на себе увагу і той факт, що в США програми професійної підготовки бакалаврату та магістратури цілком доступні навіть для іноземців. Можливі перспективи і варіанти отримання юридичної освіти для іноземних студентів у США все частіше стають головною темою численних українських друкованих видань. Аналіз матеріалів журналів «Law School» та «Іноземні мови і навчання за кордоном» дозволив виявити програми навчання в американських юридичних ВНЗ, розрахованих на зарубіжних студентів [15; 190]. Так, наприклад, на юридичному факультеті Каліфорнійського університету, Ріверсайд (University of California, Riverside) можна спеціалізуватися в області юридичного консультування (Legal Assistantship Certificate Programme). Ця програма розрахована на дев'ять місяців академічної підготовки і підходить як співробітникам юридичних компаній, що бажають вдосконалити свої професійні навички, так і людям, які вирішили перекваліфікуватися в юриста [15].

Юридична школа Університету Нотр-Дам (University of Notre Dame), що функціонує з 1869р. – одна з найстаріших в США. Вона пропонує магістерські програми за спеціальностями «міжнародне порівняльне право» і «права людини». Пройшовши курс навчання в юридичному університеті й інженерному коледжі при університеті, можна отримати

подвійні ступені, наприклад, доктора і магістра інженерної справи і права (JD / MS in Engineering and Law) [15, с. 44].

Нью-Йоркський юридичний університет пропонує магістерські програми за фахом «оподаткування» [190, с. 367]. Фордемський університет (Fordham University) надає можливість отримати ступінь магістра за спеціалізацією «торгове право» [190, с. 361].

Ураховуючи специфіку американської професійної підготовки юристів, логічно зауважити, що міжнародні програми різних ВНЗ США носять суттєвий різноплановий характер. Як з'ясувалося, кількість вакантних місць в магістратурі та вартість навчання як для іноземних, так і для американських студентів встановлюються самим ВНЗ. Статистика, представлена виданням «US News & World Report», наочно демонструє розбіжності за цими показниками в провідних юридичних ВНЗ США [212].

Проведений аналіз змісту професійної підготовки юристів в США дозволив виявити специфіку її організації, виражену в розподілі рівнів навчання, ієрархії ступенів, вступні вимоги та іспитах, навчальній програмі, організації навчальних закладів та процедуру їх акредитації. Все це дає підстави стверджувати, що американська професійна підготовка юристів відрізняється відсутністю суворих стандартів і правил. Вона в значній мірі децентралізована. У США немає організації, аналогічної Міністерству освіти України, що розробляє для університетів єдині програми навчання і умови прийому студентів та аспірантів. Отже, американські юридичні університети володіють певною свободою у розробці навчальних програм та визначені спрямованості академічної підготовки. Однак подібна автономія не приводить всю систему

професійної підготовки юристів в США до повної розрізності. З часом юридичні ВНЗ виробили певний механізм однакового узгодженого функціонування. Наприклад, вступний іспит в юридичну школу LSAT проводиться більшістю ВНЗ США, незважаючи на відсутність строго регламентованої системи відбору абітурієнтів. Показовими в цьому відношенні навчальні програми юридичних шкіл у США, для яких характерна гнучкість у виборі досліджуваних дисциплін. Тим не менш, принцип «академічної свободи» не поширюється на базовий курс першого року навчання з аналогічними предметами правового циклу у всіх юридичних ВНЗ США [123].

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що зміст професійної підготовки юристів у США є як соціально залежним, так і соціально визначальним. Американське суспільство висуває такі вимоги до змісту підготовки майбутніх фахівців США:

- формування змісту на основі компетентнісного підходу, що забезпечує когнітивні, операційно-технічні, рефлексивні, мотиваційні, аксіологічні результати навчання, які передбачають набуття знань, умінь і навичок професійної діяльності в праві та досвіду емоційно-ціннісного ставлення до практичної діяльності;

- особистісну зорієнтованість змісту професійної підготовки, що закріплює за майбутніми фахівцями право вибору навчальних предметів, гарантує їм академічну свободу;

- системність, яка забезпечить збалансоване урахування потреб усіх суб'єктів діяльності в юридичній галузі, відповідність підготовки майбутніх фахівців міжнародним стандартам та можливість перетворення навчання на цілеспрямовану

ну діяльність, мета, завдання, зміст, форми та методи якої взаємопов'язані;

- етичність, яка направлена на моральний розвиток майбутніх фахівців, формування високих людських та професійних цінностей, доброзичливих відносин з клієнтами, заснованих на повазі й довірі;

- діяльнісний характер, зорієнтований на активність і дієвість майбутніх фахівців у процесі пізнання, саморозвитку та праці задля формування способів дій, які уможливлюють майбутню професійну діяльність;

- забезпечення фундаментальності підготовки, концептуальних знань функціонування галузі, формування навичок подальшої самоосвіти;

- міжпредметність зв'язків навчальних предметів, інтеграція та координація їх змісту з огляду на дидактичні принципи науковості, доступності, системності, послідовності, зв'язку з практичною діяльністю;

- оптимальність при відборі та упорядкуванні змісту навчального матеріалу при складанні підручників, ситуацій і вправ відповідно до поставлених завдань;

- релевантність змісту навчання потребам та інтересам як галузі, так і студентів, високий рівень інтелектуального наповнення навчальних програм;

- системну організацію самостійної і науково-дослідної роботи задля успішного поступу на шляху до професіоналізму майбутніх фахівців, формування наполегливості, ініціативності, дисциплінованості [226].

На основі проведеного аналізу розкрито теоретичні підходи американських учених до формування змісту підготовки юристів як обумовленої цілями та потребами суспільства

системи знань, умінь і навичок, світогляду та професійних якостей.

Обґрунтовано, що вимоги до змісту підготовки майбутніх юристів формуються в площині характеристик часового періоду. У контексті вивчення даної проблеми узагальнено думки вчених із питань змісту та напрямів професійної підготовки юристів. Виходячи з того, що система професійної юридичної підготовки – це відкрита система, яка взаємозв'язана з політичною, економічною та соціальною системами, доведено вплив останніх на формування вимог до змісту підготовки фахівців юридичної галузі.

Отже, процес професійної підготовки юристів повинен відбуватися, як зазначають американські педагоги-дослідники, таким чином, щоб майбутній фахівець знаходився в активній позиції учня, а це в свою чергу актуалізує необхідність аналізу форм, методів та технологій професійної підготовки юристів у США, на що і будуть спрямовані наші зусилля в наступному параграфі.

2.2. Форми і методи професійної підготовки юристів в університетах США

Проведений аналіз теоретичних засад змісту професійної підготовки юристів у США дозволяє перейти до якісного аналізу освіти цієї категорії і розглянути організаційно-методичні аспекти освіти: основні форми і методи, а також сучасні освітньо-інформаційні технології, адекватні сучасній ситуації.

Нова парадигма професійної підготовки юристів у США, як зазначає В. Шумилов [199], передбачає необхідність ура-

хування таких тенденцій щодо гуманістичних і демократичних цінностей і стандартів:

- загальноцивілізаційні тенденції, пов'язані з новою стратифікацією суспільства;
- тенденції, що пов'язані з розширенням соціальної сфери, перебудовою орієнтацій і функцій, ускладненням умов праці, професійною диференціацією, необхідністю перенавчання і підвищення кваліфікації фахівців, подоланням відчуження між суб'ектом і об'ектом управління, актуальністю пошуку ефективних видів взаємодії соціальних суб'ектів;
- соціально-педагогічні тенденції, які передбачають використання міждисциплінарної теорії організації освіти юристів з урахуванням їх мотиваційно-потребнісної сфери при реалізації різних варіантів освітніх концепцій і дотримання основних принципів єдності навчання і розвитку, психологічного взаємозв'язку свідомості, самосвідомості і діяльності, формування активної позиції в галузі освіти на основі особистісно орієнтованого підходу до навчання;
- організаційно-педагогічні тенденції, які передбачають підвищення ефективності професійної підготовки за рахунок урізноманітнення форм, методів і технологій навчання, розширення освітнього простору за рахунок розвитку мережі закладів, громадсько-освітніх ініціатив для даної категорії фахівців в умовах різноманітності освітніх програм, з урахуванням їхніх інтересів і потреб.

Слід визнати, що підготовка фахівців в галузі юриспруденції в США має ряд особливостей. Так, у методології американської юридичної освіти поєднуються традиційні, історично сформовані форми, методи і сучасні освітні технології. Все це дозволяє зробити освітній процес багатогранним,

орієнтованим на здобуття необхідних теоретичних навичок та практичне використання їх на практиці.

Форма організації професійної підготовки майбутнього фахівця – певна структурно-організаційна та управлінська конструкція навчального заняття залежно від його дидактичних цілей, змісту й особливостей діяльності суб'єктів та об'єктів навчання.

Форми організації навчання на юридичних факультетах у вищих навчальних закладах США слугують упорядкуванню навчального процесу.

Найчастіше, як засвідчує аналіз науково-педагогічної літератури та існуючої практики, американські автори виокремлюють чотири групи організаційних форм професійної підготовки майбутніх правників: *навчальні заняття* (лекція, семінар, лабораторне заняття, практичне заняття, індивідуальне заняття, навчальна конференція, консультація та ін.); *практична підготовка* (різні види практик, стажування, юридична клініка); *самостійна робота* (підготовка індивідуальних проектів, робота з прецедентами, робота з літературою); *контрольні заходи* (опитування на заняттях, захист проектів, заліки, тестування) [311].

Схарактеризуємо основні організаційні форми навчання, які застосовуються у процесі професійної підготовки юристів у США.

Провідною формою організації процесу навчання у більшості ВНЗ США, як засвідчує аналіз теорії і практики підготовки правників, є *лекція*. Вона забезпечує системне подання наукових знань майбутнім фахівцям в галузі права. Матеріал під час лекції подають науково, концентровано, логічно й аргументовано, що для викладення масиву правового мате-

ріалу особливо актуально. У підготовці до заняття викладач враховує зміст, структуру, добір прикладів та ілюстрацій, методичне оформлення, розрахунок часу, склад та особливості студентів тощо [345].

Під час лекцій відбувається повідомлення нових для студентів знань в галузі права, систематизація й узагальнення накопичених, формування на їхній основі ідейних поглядів, переконань, правового світогляду, розвиток пізнавальних і професійних зацікавлень [367].

Загальний структурний каркас будь-якої лекції на юридичну тематику передбачає – формулювання теми юридичного курсу, повідомлення плану і літератури, яку рекомендовано для самостійної роботи, зокрема законодавчих актів, прецедентів, які на практиці роз'яснюють застосування правових норм, а потім – чітке дотримання плану [234].

У США на практиці для здійснення навчального процесу використовують такі види академічних лекцій: *вступна, інформаційна, оглядова, настановна, підсумкова* [137].

Вступна лекція дозволяє створити перше цілісне уявлення про юридичну дисципліну і орієнтує студента в системі роботи з цього курсу. Лектор ознайомлює студентів з метою і завданнями курсу, його роллю і місцем у системі навчальних дисциплін та в системі підготовки фахівця в галузі права. Подає короткий огляд курсу, етапи розвитку права, досягнення у цій сфері, імена відомих учених, правників, викладає перспективні напрями досліджень. Лектор висловлює методичні й організаційні особливості роботи в межах курсу, а також подає аналіз навчально-методичної літератури, яку рекомендовано студентам [159].

Інформаційна лекція орієнтована на викладення і пояснення студентам інформації, яку потрібно осмислити й запам'ятати. Це найбільш традиційний тип лекцій у практиці вищої школи права.

Оглядова лекція – систематизація наукових знань на високому рівні, вона потребує чимало асоціативних зв'язків у процесі осмислення інформації, яку викладають під час розкриття внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, крім деталізації й конкретизації. Зазвичай, стержень викладених теоретичних положень становить науково-понятійна й концептуальна основа всього курсу чи великих його розділів [205].

Установча лекція – вид лекції, спрямований на розкриття підходів, принципів, умов, форм, методів та особливостей діяльності студентів з метою оволодіти, насамперед самостійно, сукупністю знань, навичок і вмінь.

Установчі лекції для підготовки юристів у вищій школі США найчастіше використовуються для дистанційного викладання дисциплін.

Для підбивання підсумків із питань аналізу діяльності студентів; змісту глибини й широти здобутих знань, навичок і вмінь, розкриття шляхів їх реалізації в житті; висвітлення проблем наукових питань використовують *підсумкову лекцію*.

Тож слід констатувати, що, незважаючи на практичну спрямованість навчання юристів в США, належна увага в навчальному процесі приділяється теоретичній складовій і традиційним формам. Як свідчать американські вчені Р.Вудз і С. Фридланд, форма лекційних занять не втратила з часом своєї актуальності на правових факультетах США [238; 161]. Однак, на відміну від класичної монотонної лекції, що нерід-

ко практикується в європейських та українських ВНЗ, лекційні заняття з права в США більше схожі на активну співбесіду викладача з аудиторією [161]. В американській системі професійної підготовки юристів поширені гостьові лекції, які проводяться практикуючими адвокатами, суддями, співробітниками провідних юридичних компаній [52].

Традиційні лекції, відводять майбутньому фахівцеві-юристу роль пасивного слухача належить до екстенсивних форм навчання. Навіть різні її модифікації (наприклад, лекція-візуалізація, лекція-конференція тощо) не спроможні інтенсифікувати лекційне заняття для великої аудиторії.

Для підвищення інтересу майбутніх юристів під час лекцій, як зясувалося в процесі дослідження, використовуються різні прийоми: аудіовізуальні презентації (слайди, відеофільми тощо); запитання – відповіді; заздалегідь підготовлені виступи членів аудиторії, покликані представити різні погляди на предмет лекції [23].

Можна говорити про доцільність використання таких різновидів лекцій у професійній підготовці юрисів у США, як міні-лекція (відрізняється від повноформатних лекцій значно меншою тривалістю і використовується для того, щоб стисло донести нову інформацію до багатьох людей одночасно; розповісти як виконувати якісь дії; підсумувати результати роботи малих груп для всієї аудиторії); лекція-презентація (спрямована на надання нової інформації з конкретного, досить вузького, практичного аспекту теми, яка є предметом навчання) [18].

В університетах США, крім лекції, використовують також інші організаційні форми навчання: семінар, лабораторну роботу, науково-практичну конференцію, самостійну навча-

льну роботу студентів, виробничу практику, стажування в іншому вітчизняному чи закордонному ВНЗ тощо.

Найпоширенішою формою роботи в американській системі юридичної освіти, як з'ясувалося у ході дослідження, є *семінар*. Під семінаром розуміють форму навчального процесу, побудовану на самостійному вивчені студентами за завданням викладача окремих питань, проблем з подальшим їх обговоренням [51, с. 212–213].

У цілому семінарські заняття в юридичних ВНЗ США орієнтують студентів на прояв більшої самостійності в навчально-пізнавальній діяльності, сприяють закріпленню їх знань, оскільки в ході семінару поглиблюються і систематизуються знання, отримані в результаті самостійної роботи над переджерелами, документами, додатковою літературою.

Американські вчені С.Хенсон [277] та А. Кронман [300] виділяють основні дидактичні завдання, які вирішуються на семінарських заняттях у системі професійної підготовки юристів [47, с. 213]:

- 1) розвиток професійного мислення студентів;
- 2) оволодіння уміннями й навичками постановки й вирішення професійних проблем;
- 3) оволодіння мовою права, навичками оперування категоріально-понятійним апаратом правознавства;
- 4) формування вміння аргументовано відстоювати свою точку зору;
- 5) поглиблення, систематизація, закріплення і контроль знань [51].

Аналіз навчальної та наукової юридичної літератури допоміг виділити три типи семінарів, що використовуються в США в залежності від основної цілі: 1) семінар для поглибленого вивчення частини навчального курсу, тематично тісно пов'язаний з матеріалом цього курсу; 2) семінар для грунтовного опрацювання найбільш важливих і типових в методологічному відношенні тем курсу або однієї теми (наприклад, в рамках курсу «складання юридичних документів»); 3) семінар дослідницького типу для наукової розробки окремих актуальних проблем [51; 158].

В юридичних видах США широко використовуються *практичні заняття*, які є необхідним елементом навчально-процесу в системі професійної підготовки юристів у США. Їх мета полягає в поглибленні, розширенні, деталізації досліджуваного матеріалу, виробленні професійно значущих умінь і навичок.

Практикуми, на відміну від семінару, переслідують за мету відпрацювання певних умінь і навичок. Вони орієнтовані головним чином на приdbання професійних умінь, навичок застосування правових норм до конкретних ситуацій. Семінар звернений більше до теорії, рівня володіння теоретичним матеріалом, а не до застосування отриманих знань на практиці. Семінарські заняття призначені для поглибленого вивчення певної дисципліни або її розділу, оволодіння методологією наукового пізнання.

Щодо американської системи професійної підготовки юристів, важко провести чітку межу між семінарськими і практичними заняттями, тому що найчастіше вони можуть носити змішаний, інтегрований характер [76, с. 23].

При аналізі професійної підготовки юристів у США з точки зору методики навчання з'ясувалося, що до найбільш розповсюдженых форм роботи на практичних заняттях відносять підготовку виступів і доповідей по заданій тематиці.

Така форма організації роботи студентів на занятті спрямована на розвиток навичок їх самостійної роботи з літературними та законодавчими джерелами, опублікованою судовою та арбітражною практикою. На основі їх аналізу та узагальнення студенти можуть робити висновки теоретичного та практичного характеру з власним обґрунтуванням [147; 215].

Пошук інновацій як зазначають американські дослідники[102...., у формах підготовки призвів до появи так званих *нестандартних занять*. Використання такого типу занять як телеконференція відіграє значну роль у підготовці студентів-юристів. За допомогою екрану у реальному часі студенти з різних правничих факультетів США під час заняття мають змогу обговорити різноманітні питання правотворчого характеру, відвідати різні судові засідання, взяти участь у конференції у будь-якому місті, не виходячи з аудиторії. Нині є можливість проведення не лише державних, а й міжнародних конференцій, які сприяють обміну досвідом, надають можливість обговорювати різноманітні правові проблеми, порівняти різні підходи до вирішення певних юридичних завдань у режимі реального часу. Цей метод набув популярності у багатьох країнах Західу, і тепер набирає популярності й у сфері освіти України. Тож варто констатувати, що телеконференція, останнім часом, займає важливе місце в процесі підготовки юристів і користується попитом у всіх вищих навчальних закладах, які готують юристів.

Як форми контролю й оцінки результатів навчання використовують іспити і заліки, рейтингову систему оцінки; реферативну, курсову і дипломну роботи.

Навчальна конференція також є досить розповсюдженою організаційною формою навчання на юридичних факультетах США, яка забезпечує педагогічну взаємодію викладача й тих, хто навчається. Вона спрямована на розширення, закріплення та вдосконалення знань. Підготовка до конференції починається з визначення теми, добору питань, які сукупно розкривають обрану тему. Головне в конференції – вільне, відверте обговорення проблемних питань, що дуже важливо для усвідомлення правових аспектів вирішення проблеми. Конференція за своїми особливостями близька до семінару і є його розвитком, тому методика проведення конференцій подібна до методики проведення семінарів [302].

Аналіз навчального матеріалу, що його недостатньо засвоїли студенти є метою *консультації*. Основні дидактичні цілі консультацій: ліквідація прогалин у знаннях тих, кого навчають, надання їм допомоги в самостійній роботі. Наприклад, на основі розгляду судової справи можна провести консультацію, де допомогти студенту зрозуміти хід розгляду і правові норми, що лежать в основі прийнятого рішення [304].

Конференції, тематичні вечори, зустрічі з фахівцями, усні журнали, консультації слід віднести до екстенсивних форм навчання. На цих заняттях і під час їх підготовки активно працює лише частина слухачів. Загалом екстенсивними є всі відкриті форми занять.

Популярними в останні десятиріччя, як ми могли переконатись із аналізу літератури, стали інтерактивні форми навчання: дискусійні, тренінгові, ігрові [21].

Наприклад, рольова гра – це специфічна форма взаємодії, яка протікає у пошукових ситуаціях, дозволяє навчатися на

власному досвіді шляхом спеціально організованого і регулюваного «переживання» життєвої чи професійної ситуації [61]. Під час рольової гри майбутні фахівці-юристи беруть на себе ті чи ті ролі і програють ситуацію, наближену до реальної. За допомогою рольової гри можна:

- набути досвіду використання певних навичок в ігрівій ситуації;
- проаналізувати альтернативні способи дій, ідеї, запропоновані для виконання завдання гри, зміни ситуації на краще;
- відпрацювати на практиці певні види поведінки в безпечному середовищі перед тим, як розпочати їх застосування в реальному житті;
- набути впевненості у своїх силах під час практичних дій;
- закріпити засвоєний матеріал шляхом забезпечення зворотного зв'язку.

Навчальна ділова гра дозволяє задати в навчанні предметний і соціальний контексти професійної діяльності в нових умовах, і тим самим змоделювати більш адекватні порівняно з традиційним навчанням умови формування особистості майбутнього спеціаліста юридичної галузі. У діловій грі беруть участь слухачі, поділені на невеликі групи, їм роздають матеріали, які відображують певну проблему. Ігри певною мірою відображають репетицію елементів професійної діяльності. Таким чином студенти юридичних факультетів вільно виробляють навички майбутньої професійної діяльності, вчаться не заангажовано мислити. Завдання груп – вирішити її найоптимальнішим способом. Організація гри, її коригування й узагальнювальна оцінка – завдання викладача [37, с. 252–253].

Як приклад ділової (рольової) гри можна навести *інсценовані навчальні судові процеси «mock trials» або «moot courts»*, які знайшли широке застосування в системі підготовки майбутніх юристів у США [189, 94, 98].

Як з'ясувалося, обидва види показового судового процесу (*mock trial, moot court*) припускають розподіл між студентами ролей учасників судового засідання. З організації та призначенням ці форми навчання схожі. Однак, на відміну від «*mock trials*», з відтворенням засідання в судах нижчих інстанцій, «*moot courts*» припускають моделювання слухань виключно апеляційного чи Верховного суду США. Якщо *mock- заняття* задіють всіх фігурантів справи: суддів, адвокатів, обвинувачів, свідків і т. ін., то «*moot courts*» обмежуються суддями, стороною обвинувачення і захисту [185, 98]. Навчальні інсценування відтворюють реальну процедуру судового слухання. Так, на розгляді справи у Верховному суді США не заслуховуються свідки і не розглядаються речові чи інші докази. Під час усних дебатів юристи-представники сторін виступають з промовою, що виражає їх позицію, уточнюючи, підкреслючи або проясннюючи окремі моменти. Судді можуть переривати промову адвокатів або обвинувачів. Дебати продовжуються у формі дискусії, в ході якої сторони цитують прецеденти, оцінюють діяльність державних установ [110, с. 53–54].

У першу чергу необхідно відзначити, що навчальні судові процеси в американських юридичних університетах мають два методичних призначення, виступаючи, з одного боку, ефективним засобом навчання, а з іншого – однією з форм контролю отриманих знань. Таким чином, така організація роботи вимагає від студента певного рівня теоретичної та

практичної підготовки. Саме тому навчальні судові процеси проводяться, як правило, в кінці кожного навчального семестру або академічного року навчання.

Підготовка до ділової гри передбачає спільну роботу викладача і навчальної групи, в рамках якої обговорюються цілі, завдання навчального заняття і деякі організаційні питання [189, с. 98].

Основна частина ділової гри передбачає інсценування обраної ситуації. Обов'язковими учасниками цього заняття повинні бути спеціалісти, які консультирують під час гри, і експерти-спостерігачі, що дають оцінку учасникам. Як правило, в якості журі-суддівства запрошують практикуючих адвокатів і суддів [189, с. 99].

Заключний етап включає аналіз і обговорення результатів проведення заняття. Оцінюються сильні і слабкі сторони виступу кожного студента. Елемент самоаналізу відіграє та-ж важливу роль, відповідаючи вимогам особистісно орієнтованого навчання. У процесі самоаналізу студент вчиться приймати правильні рішення, за допомогою чого формується незалежна позиція. Отже, ця освітня технологія орієнтована не тільки на самореалізацію студента в конкретній професійній діяльності, але і на його саморозвиток.

Логічно було б помітити, що американську професійну підготовку юристів, розвиваючись в руслі особистісно орієнтованої парадигми, що сприяє подоланню суб'ективізму в освітньому процесі. В американських університетах навчальні заняття передбачають діалогову взаємодію, в якій короткий виклад чинного законодавства поєднується з творчим обговоренням і критичним аналізом його положень студентами і викладачем. Таким чином, американські студенти-

юристи мають більшу самостійність у вивчені права, включаючи можливість вільного вибору переважної кількості дисциплін [319].

Студентів вчать аргументувати свою точку зору, аналізувати та узагальнювати отриману інформацію. Акцент в американській освіті робиться на вільне від ідеології самовизначення особистості, яка повинна бути здатна до самостійного вибору. Автоматичне заучування навчального матеріалу замінюється елементами аналізу. Перед студентами ставиться завдання сформувати уявлення про наявність різних ідейних і наукових платформ оцінювання, про історичний розвиток самих оцінок, критеріїв, аргументів. Звичайним явищем на практичних заняттях стають дискусії, диспути, діалоги, за допомогою яких студенти вчаться формувати і аргументовано відстоювати власну точку зору [390].

Соціально-психологічний тренінг розглядають як своєрідні способи формування знань та окремих навичок у сфері спілкування майбутнього юриста з клієнтами, а також з колегами і професійними опонентами, а також форм їхньої відповідної корекції через групову практику психологічного впливу, основану на активних методах групової роботи.

Самостійна робота студентів – одна з найпоширеніших форм організації професійної підготовки у США, адже за своєння величного обсягу правового матеріалу є неодмінною умовою успішної підготовки майбутніх юристів. Ця форма підготовки ставить за мету самостійне вивчення, закріплення й поглиблення раніше здобутих і нових знань, набування практичних навичок і умінь [90].

Зміст самостійної навчальної роботи студентів юридичних ВНЗ США складають: читання і ґрунтовне вивчення рекоме-

ндованих правових джерел з наступним обговоренням конкретних питань на практичних заняттях і семінарах; аналіз матеріалів по справі, що аналізується; складання юридичних документів або проектів правових документів з урахуванням досліджуваної тематики; відвідування судових засідань, нотаріальних контор для ознайомлення студентів з їх роботою і подальшим аналізом в ході практичних занять; підготовка виступів і доповідей заданої правової тематики. Аналіз юридичної літератури, навчальних матеріалів та передових методик виступає свого роду підготовчим етапом до основної роботи на заняттях, які проводяться в формі ділової гри, дискусії чи практикуму [133].

Слід зазначити, що специфіка юридичної професії багато в чому визначає вибір як форм так і методів навчання в професійній підготовці юристів у США, спираючись, з одного боку, на принцип «корисності» і практичний досвід, а з іншого, – враховуючи традиційну методику навчання.

Традиційно метод навчання визначають як спосіб взаємо-залежної і взаємозумовленої діяльності педагога і студентів, спрямованої на реалізацію цілей навчання, або як систему цілеспрямованих дій педагога, які організують пізнавальну й практичну діяльність студентів і забезпечують розв'язання завдань навчання [162].

У процесі свого історичного розвитку професійна підготовка юристів у США зазнала певних коректив щодо методики навчання, зробивши в кінцевому результаті акцент на практиці. Як показало дослідження, практична спрямованість академічної підготовки і принцип «корисності» завжди були визначальними для професійної підготовки юристів у США. У зв'язку з цим, головним в освітньому процесі американсь-

ких ВНЗ є розвиток аналітичних здібностей студента, а не заучування нормативного тексту [220].

Проведений аналіз науково-педагогічної літератури і практичного досвіду підготовки юристів в університетах США дозволив виділити найбільш вживані методи і технології, які розглянемо далі [190].

Ефективна реалізація змісту практичної підготовки на кожному його рівні (аудиторних заняттях, навчальній чи виробничій практиці) забезпечується певними методами. *Методи практичного навчання* – це способи упорядкованої взаємопов'язаної діяльності викладачів та студентів, направленої на досягнення окреслених навчальних цілей [158].

Словесні методи організації та здійснення професійної підготовки знаходять застосування при ознайомленні з новим матеріалом, його обговоренні; наочні – при закріпленні нового матеріалу та виконанні репродуктивних чи імітаційних вправ задля розвитку вмінь; практичні – при виконанні завдань прикладного характеру, які спрямовані на формування навичок самостійного виконання професійних завдань [21].

Одним з провідних чинників формування мотивації майбутніх юристів до продуктивного оволодіння знаннями є контроль навчальних досягнень. Аналіз навчального процесу підготовки юристів у Єльському, Джорджтаунському, Пітсбургському університетах свідчить, що провідні принципи, якими керуються педагоги, – це систематичність контролю навчальних досягнень; об'єктивність оцінювання знань (майже всі іспити і залікові тести складаються за допомогою комп'ютера); індивідуальний підхід до оцінювання навчальних досягнень кожного студента. Варто підкреслити, що результати оцінювання не повідомляються широкому загалу

студентів (на зразок вітчизняних технологій контролю). Існує декілька видів контролю знань, зокрема: поточний – комп’ютерне тестування на заняттях (5–10 хв.); тематичний, рубіжний (виконання тестових завдань на комп’ютері протягом 15–20 хв.); підсумковий (у кінці семестру) іспит або залік з письмовим тестом – 2–3 год. тощо. Варто відмітити, що у вищих навчальних закладах США, які здійснюють підготовку фахівців-міжнародників, використовується «комбінована» система оцінювання навчальних досягнень студентів, що поєднує кредити і оцінки (бали). Зокрема, сумарний семестровий бал за курс може визначатися таким чином (в умовах «академічної свободи» та методичної незалежності викладача загальноприйнятих підходів не існує) [54, с. 107–108]: 1) відвідування лекцій – 5 %; 2) відвідування семінарів, практичних і/або лабораторних занять – 25 %; 3) комп’ютерні або письмові тести (за завданнями викладача) – 15 %; 4) три кращих результати щомісячних письмових тестів – 10 % + 10 % + 10 % = 30 %; 5) фінальний іспит або залік із письмовим тестом – 25 %. Відповідно до набраної упродовж навчання кількості балів студент може отримати такі оцінки: А – відмінно (4 бали); В – добре (3); С – посередньо (2); D – прохідна (1); F – незадовільно (0). Таким чином, американська шкала дозволяє більшою мірою диференціювати студентів за рівнями навчальних досягнень. Слід наголосити на тому, що кожна оцінка має певне значення для визначення інтегральної характеристики якості навчання студента – GPA (Grade Point Average). Фактично це середній бал успішності студента у межах від 0 до 4, який є показником його рейтингу. Для закінчення вищого навчального закладу у

США, зокрема одержання диплома бакалавра у галузі міжнародних відносин, достатньо мати GPA не нижче 2. Студенти, які одержали незадовільні бали з певних дисциплін, не мають права повторно складати залік чи іспит. Ім слід знову з самого початку прослухати весь курс. Проте існує альтернатива у вигляді програми навчання влітку. Крім того, програма літньої сесії допомагає студентам набрати необхідну кількість кредитних годин, а інколи – скоротити строки навчання. На нашу думку, подібний досвід принципового ставлення до студентів, які під час сесії отримали найнижчу оцінку знань, потребує детального вивчення [288].

У зв’язку з тим, що важливу роль у процесі практичної підготовки майбутніх фахівців юридичної галузі в університетах США відіграють *методи стимулювання*, вважаємо за необхідне деталізувати способи їх використання [191].

Зупинимось на характеристиці окремих методів і технологій професійної підготовки юристів в університетах США більш детально.

Метод дискусії – це один із методів активного навчання, який ґрунтуються на організованій комунікації в процесі розв’язання професійно-практичних завдань [178]. Широко-го застосування він набув на аудиторних заняттях при обговоренні складних теоретичних і практичних проблем, обміні студентами досвідом, уточненні та погоджені дій щодо групового проекту, пошуку раціональних підходів під час дослідження певних професійних питань. Метод дискусії дозволяє: закріпiti знання, збiльшити об’єм iнформацiї; спiвстativitи противiжнi погляди задля розгляду проблеми з рiзних сторiн; розвiвати вмiння об’iгруntовувати i захищати власну думку та дослухатися до думки iнших; напрацьovувати гру-

пове рішення при виконанні практичних завдань та закріпити відповіальність за їх реалізацію.

В Гарвардському університеті метод дискусії забезпечує розвиток логічного мислення, аналізу, навичок спілкування у процесі вивчення дисциплін “Судовий процес”, “Порівняльне адміністративне право”, “Порівняльне кримінальне право” [21].

Основою юридичної освіти в США залишається «*case-study*» метод, введений К. Лангделлом в 1870 році [161, с. 3]. Такий метод навчання заснований переважно на аналізі прецедентів і рішень апеляційних судів (*case-study method*); також використовується законодавчий і адміністративно-правовий матеріал, так як він допомагає аналізу конкретного прецеденту [170; 190]. Досить часто викладачі американських юридичних ВНЗ влаштовують в рамках практичного заняття розгляд судової справи – гіпотетичного або з реальної практики, в ході якого студенти повинні повністю відтворити функції учасників процесу: пред'явити і досліджувати докази, заявити процесуальні клопотання, представити аргументи. По закінченні першого курсу студенти в присутності викладачів влаштовують показовий інсценований судовий процес (*mock trial*).

Таким чином, можна помітити, що теорія права вивчається в США не заради знання самої теорії, а заради практичного її застосування. На захист «досвідченого підходу» в професійній підготовці юристів виступає відомий американський вчений-правознавець С. Хоберман [283], який вірно зауважив, що практичне навчання є однією з найбільш дієвих засобів придбання студентам професійних навичок. В американських джерелах часто проводиться аналогія між

юридичною та іншими сферами освіти, що напряму залежать від практичного застосування знань. Так, наприклад, викладання юридичних наук, що включає проходження практики, багато в чому нагадує медичну та архітектурну освіту, де цей компонент становить невід'ємну частину професійного навчання» [180; С.223 – 225].

Важливо відзначити, що в США методи та форми навчання на юридичних факультетах індивідуальні. Такий стан справ продиктовано традиційною автономією американських ВНЗ у визначені напряму підготовки і змісту освітніх програм. Визначення змісту і методик навчання з конкретних навчальних дисциплін є прерогативою викладачів в США і в значній мірі обумовлено їх особистими перевагами, кваліфікацією та науковими інтересами.

Аналіз практики викладання в Гарвардському, Єльському, Мічиганському та Нью-Йоркському допомогло виявити універсальний метод навчання, який широко застосовується в американських юридичних ВНЗ на всіх ступенях навчання. *Сократівський метод* (*Socratic method*), безсумнівно, є найбільш затребуваним в США для викладання права. Широке поширення він набув з другої половини XIX ст. [190; 200; 270].

Метод спрямований на розвиток професійного мислення, аналітичних здібностей і логіки. Перед заняттям студент повинен ґрунтовно підготуватися, ретельно вивчити розглянуту судову справу, переглянути історію подібної судової практики та ознайомитися з іншими необхідними юридичними джерелами. Професор в цьому випадку відіграє роль наставника: він задає запитання, стимулюючи розумову активність студента. Заняття проходить у формі активної дис-

кусії з обговореннями і суперечками. Відповідаючи на навідні запитання педагога і вибудовуючи власні логічні міркування, студент в кінцевому підсумку приходить до правильного рішення [200].

Педагог може злегка змінити деякі факти, щоб студенти могли прийти до рішення, відмінного від того, яке було винесено суддями. Кожному учаснику занять доводиться постійно стежити за ланцюгом міркувань педагога і бути готовим виступити зі своєю позицією. Крім того, цей метод – відмінна основа для розвитку навичок публічних виступів.

Проведений аналіз робіт американських учених Д. Уайта і Е. Мерц виявив, що навчання на старших курсах юридичного факультету і в магістратурі США вимагає від студентів більшої самостійності у підготовці до занять [200; 235].

Також активізують мислення студентів і стимулюють їх до самостійної пошукової роботи проблемні запитання. Проблема, з філософської точки зору, – це такий різновид питання, відповідь на яке не утримується в набутому досвіді суб'єкта і тому потребує відповідних теоретичних і практичних дій, які відрізняються від простого інформаційного пошуку. Тобто, виникає певне утруднення, ліквідувати яке за допомогою наявної бази знань студент не може. Це свідчить про недостатність досягнутого рівня знань. Тому проблема визначається як знання про незнання та виникненням необхідності усунути протиріччя. Використання проблемних питань на практичних заняттях з педагогіки допомагає підвищити пізнавальний інтерес студентів до вивчення теорії виховання, вчити їх мислити діалектично, робить істину доказовою, а знання усвідомленими, формує активну, творчу мислячу особистість.

З переходом на наступний щабель навчання, кількість лекційних годин поступово скорочується. Особливе значення надається самостійній роботі студентів. Детальне вивчення матеріалів справи, законів та додаткової літератури є обов'язковою умовою для подальшої успішної спільнотої роботи викладача і студента при обговоренні прочитаного. Відкриті дискусії та виступи з доповідями стають основною формою роботи на старших курсах американських юридичних факультетів [286].

Правник завжди діє в конкретних ситуаціях, тому важливо ще у період навчання у вищому навчальному закладі навчити студентів бачити ситуацію, аналізувати її, виділяти провідні ідеї, які лежать в основі пошуку її розв'язання, розробляти конструктивні схеми і варіанти практичних рішень. Метод моделювання фрагментів судового процесу пропонує використання таких завдань, які передбачають розв'язання проблеми професійної спрямованості. У студентів значно підвищується професійний інтерес, актуалізуються наявні знання, закріплюються навички юридичного аналізу і узагальнення, розвиваються юридичні здібності [288].

Включення студентів у ситуації професійної спрямованості, а саме таким і є метод моделювання фрагментів судового процесу, створює умови, в яких майбутні правники отримують можливість самостійно аналізувати правові процеси, опрацьовувати шляхи встановлення контакту, прийоми створення певного емоційного стану та його корекції, шляхи вирішення типових ситуацій взаємодії [113].

Моделювання фрагментів судового процесу дає змогу сформувати основу рольової поведінки майбутнього юриста. Цей метод дозволяє розкрити перед студентами соціальний

зміст юридичної професії, основні її кваліфікаційні характеристики, забезпечує тісний зв'язок теорії з практикою і дає можливість побачити типові труднощі, з якими правник зустрічається в своїй повсякденній праці, а також визначити шляхи їх подолання.

Дослідження підтвердило, що в процесі навчання в юридичних ВНЗ США значний час відводиться *розгляду та аналізу судових рішень*. Завдяки цьому студенти набувають навички професійного мислення. У рішенні правового питання студент в США відштовхується від конкретної ситуації (видає існуючі прецеденти з питання), знаходить найбільш підходящий прецедент у збірнику судових рішень, виводить з нього загальне правило і потім застосовує його до розглядуваної проблеми [161, с. 3–4; 171].

Отримання ступеня магістра юридичних наук (LLM) в США означає продовження процесу подальшого професійного зростання та вдосконалення. Таким чином, науково-дослідна робота, якою займаються студенти при отриманні цього ступеня підготовки, займає більшу частину їх вільного часу. Обов'язковою умовою для студентів LLM програми стає участь в конференціях та написанні наукових статей [306].

Як засвідчує аналіз науково-педагогічної літератури і практики, слід констатувати, що американська юридична школа не обмежується виключно традиційними методами навчання. Так, американські правові ВНЗ активно використовують у навчальному процесі сучасні освітні технології, методи і форми організації навчання з метою підвищення ефективності освітнього процесу та розвитку професійно і соціально компетентної особистості фахівця (технологія «критичного мислення», особистісно орієнтованого навчан-

ня, технологія проектної діяльності, сократівський метод, дискусії).

Професійна підготовка юристів в США ставить в центр уваги особистість студента. Американці в відношенні цієї моделі освіти застосовують терміни «student-directed teaching» або «student-centered learning» [154]. Сама ж концепція особистісно або гуманістично орієнтованого [158] навчання, в США існує. Важливо відзначити, що зарубіжні та вітчизняні концепції особистісно орієнтованого навчання мають загальний фундамент, спираючись в своїх положеннях на гуманістичну психологію К. Роджерса. Однак, як свідчить вітчизняний учений В. І. Лещинський, «загальні у філософсько-психологічній феноменологічні основі західні та українські концепції децпо відрізняються педагогічною спрямованістю» [68]. Проте, американські особистісно орієнтовані концепції спрямовані на розвиток «вільного індивіда, що вибирає, що створює своє «я», відповідального за нього» [68; 96, 230]. Такий стан спровоцирується більш вільним, демократичним середовищем американської освіти.

Підготовка фахівців у правовій сфері США проводиться в руслі гуманістичної (особистісної) освіти. Необхідно розглянути особливості особистісно орієнтованого навчання в американському юридичному ВНЗ з метою аналізу та виявлення найбільш ефективних форм і методів навчання. Серед базових методів в США виділяють: 1) діалог як особливе дидактико-комунікативне середовище, яке забезпечує суб'єктивно-смислове спілкування; 2) професійно-рольові ігри та включення студентів у вирішення реальних професійних завдань (наприклад, інсценування навчальних судових процесів, проходження практики в юридичній клініці) [310].

В американських юридичних ВНЗ, як з'ясувалося, передбачається робота студентів з автентичним матеріалом і першоджерелами [200]. Це також допомагає реалізовувати особистісно орієнтований підхід. Студенти вчаться формувати власну думку щодо певної проблеми. Професор в цьому випадку не намагається нав'язати свою точку зору студенту, він лише направляє його роздуми в правильне русло і допомагає зробити висновки.

В американській юридичній особистісно орієнтованій освіті широке застосування отримали *інтерактивні методи навчання*. Освітній процес передбачає створення на занятті такої ситуації, яка стимулює власну активність студентів, їх творче мислення [318].

Доведено, що знання, отримані в процесі особистих роздумів і переживань, забезпечують ініціативно творчий рівень їх засвоєння. Застосування інерактивних методів навчання підвищує ефективність навчального процесу [3; 16; 31].

Використання різноманітних форм та методів інтерактивного навчання допомагає майбутнім юристам швидше набути професійного досвіду, глибше усвідомити соціальне призначення професії. Саме тому до кожного практичного заняття викладачі на юридичних факультетах університетів США розробляють практичні завдання, спрямовані на розвиток мислення майбутніх правників та формування практичних умінь і навичок роботи з клієнтами різних соціальних і вікових категорій. На практичних заняттях широко використовуються активні методи навчання, зокрема аналіз юридичних ситуацій [19].

Завдяки використанню інтерактивних форм і методів навчання студент більшою мірою стає суб'єктом навчання,

вступає в діалог з викладачем, виконує творчі, проблемні завдання. З'являється зворотний зв'язок – запитання студента викладачеві, питання педагога студенту, розвиваючі творче мислення. Такі методики часто застосовуються в рамках семінарських занять американських юридичних факультетів.

Необхідно акцентувати увагу на технології «критичного мислення» (critical thinking) [171, с. 200], яка останнім часом набула популярності у системі підготовки юристів, оскільки юристи повинні вміти критично аналізувати запропоновану ситуацію і аргументувати свою точку зору.

Розглядаючи критичне мислення як професійно-необхідну якість юриста в США, необхідно виділити його основні ознаки. По-перше, критичне мислення – це завжди індивідуальна розумова діяльність. Це означає, що студент намагається самостійно, незалежно від думки інших, дати оцінку ситуації. По-друге, важливою складовою критичного мислення є переконлива аргументація. Аргументація починається з твердження і підкріплюється його обґрунтуваннями. Потім слідує ланцюжок міркувань, що доводить вірність твердження. Вміння аргументувати свою позицію свідчить про компетентність юриста. По-третє, критичне мислення завжди існує в ситуації полілогу. Це не суперечить першому пункту, оскільки нова думка, ідея завжди опрацьовується в дискусії. До цих ознак можна додати ще одну: критичне мислення здійснюється в ситуації, реально значущій для людини, обумовленій його потребами і цілями [53].

Отже, отримуючи нову інформацію в рамках практичних занять, семінарів або за допомогою самостійної роботи, студенти вчаться її аналізувати. Вони вивчають матеріал, оцінюють важливість отриманого досвіду з точки зору його

практичної корисності, своїх потреб і цілей. Кожен повинен навчитися здійснювати наступні розумові дії: аналізувати, описувати, порівнювати, наводити аргументи «за» і «проти», застосовувати їх для вирішення практичних ситуацій [161; 171, с. 255].

У руслі технології «критичного мислення» в якості прикладу можна навести ще один метод навчання, що знайшов застосування в системі професійної підготовки юристів в США. В університетах штатів Мічіган та Техас цей метод носить назву «Who wins» box (коробка «Хто переможе»). Студенту пропонується дістати з коробки з написом «Who wins» конверт із завданням. Усередині основного конверта знаходяться декілька додаткових, які містять питання. Наприклад, студент виймає конверт з написом «справа про халатність» (issue of negligence), потім, отримує всю необхідну інформацію по справі. Два додаткові питання: «чи була поведінка обвинуваченого неадекватною? і «чи було завдано шкоду?» допомагають проникнути глибше в суть розглянутої справи. Таким чином, у студентів формується професійне критичне мислення в результаті логічних міркувань і самостійних суджень [231].

Нині активно використовується в системі американської професійної підготовки юристів *метод проектів*. Серед методів компетентнісного навчання в системі професійної підготовки юристів у США слід виділити *проектно-дослідницький метод* (project method) [238]. Основоположниками цього методу є американські вчені і філософи, серед яких потрібно виділити Дж. Дьюї [46; 47] та У. Кілпатріка [59]. Розробляючи свою філософію освіти, Дьюї сформулював кілька основних положень, які згодом лягли в основу

методу проектного навчання. Дьюї розглядав проблемну ситуацію і / або сумнів як стимул розумової діяльності. На думку автора, мислення невіддільне від дій і мотивується інтересом до справи.» [39].

Разом з тим в США оцінили проектну методику. Як вірно зазначив американський учений Р. Вудз [387], за допомогою проектного методу в навчальному процесі повинні моделюватися такі професійно значущі ситуації, з якими студенти могли б зіткнутися в подальшому в реальній практиці [234]. Яскравим прикладом проектного методу навчання в США виступають інсценовані судові засідання.

Інсценування судового слухання припускає постановку проблеми, визначення цілей, які задають бачення майбутнього результату, визначення конкретних дій, які необхідно реалізувати в запропонованих умовах, щоб досягти поставлених цілей і строків виконання завдання. Як правило, моделювання судового процесу – це переважно колективна дія, яка передбачає розподіл обов’язків і відповідальності між усіма її учасниками. Такого роду проекти в американській освіті вимагають від студентів уміння самостійного вирішення проблеми, критичного ставлення до поставленого питання, здатності учня здійснювати ділову комунікацію і відстоювати свої вимоги. Важливі його вміння працювати з інформацією: систематизувати її, критично оцінювати і використовувати, переносити накопичений досвід в сферу інших правових ситуацій [182].

Важливість дискусій в умовах навчання праву в США не ставиться під сумнів. Педагогічна значущість занять-дискусій визначається головним чином їх ефективністю та глибиною впливу на аудиторію. Прийнято вважати, що від-

риті диспути формують основні професійні якості майбутнього юриста. Більш того, дискусійні обговорення – це необхідний компонент не тільки лекційних занять, але і проектів, рольових ігор та практичних занять [161, с. 27, 29–30].

Участь у навчальних дискусіях вимагає від студентів певного рівня підготовленості й професійної зрілості у всіх аспектах: в предметній підготовці до теми дискусії, у володінні матеріалом, в чіткому уявленні власних аргументів [189, с. 107].

В американській педагогічній практиці у сфері підготовки юристів набув поширення ряд прийомів організації обміну думками, що представляє собою згорнуті форми дискусії. У рамках «круглого столу» проводиться бесіда, в якій бере участь невелика група студентів. Усередині дискусійної групи відбувається обмін думками з поставленого питання. Панельна дискусія передбачає обговорення наміченої проблеми всіма членами експертної групи з наступним поданням власної позиції кожного з обговорюваного питання. При цьому кожен студент виступає з повідомленням, яке не повинне переростати в тривалу промову [238]. На відміну від панельної дискусії, форум не обмежується виступами лише членів експертної команди. В ході обговорення група вступає в обмін думками з аудиторією.

Дебати, як з'ясувалося, являють собою обговорення, побудоване на основі заздалегідь фіксованих виступів учасників [189, с. 107–109]. Судове засідання, як було зазначено раніше, проходить у формі моделювання судового слухання справи.

У цілому використання дискусій та різних прийомів обміну думками в групі дозволяє створити умови, в яких студенти здобувають різні комунікативні вміння, привчаються

працювати самостійно, задавати собі та іншим питання, викладати свою точку зору, аргументуючи її, вчаться вислуховувати думку інших, критично ставитися до думки опонента. Слід також зазначити, що судові інсценування, навчальні диспути та інші форми роботи в юридичних школах США супроводжуються мультимедійним демонстраціями.

Проведене дослідження підтвердило факт використання комп’ютерних технологій в юридичних школах США. Показовими в цьому відношенні Power Point презентації з відеофрагментами з відомих американських художніх фільмів професійної тематики. Подібна освітня технологія дуже популярна в США. Різні її методичні варіації викладені на офіційному сайті юридичної школи американського університету Гонзага [165]. Професор Мічиганського університету Н. Уайт також використовує уривки з кінофільмів (наприклад «Адвокат диявола» (Devil's Advocate)) у рамках проведених занять [236]. Так, після перегляду сцени судового слухання у справі про згвалтування студентам пропонується оцінити ґрунтовність висунутих звинувачень, аргументувати свою точку зору і перерахувати речові докази. Засоби програмованого навчання, широко розповсюджені в американських юридичних університетах, сприяють досягненню високих результатів у навчанні. Комп’ютерні презентації допомагають студентам реально оцінювати події в максимально наближенному до життя світлі.

Пріоритетними напрямами у таких інсценуваннях є: 1) підвищення успішності студентів, забезпечення орієнтованого на запланований результат процесу; 2) розвиток загальних когнітивних умінь і навичок (вирішити професійні завдання, самостійно мислити, знаходити, аналізувати і синтезувати

необхідну інформацію); 3) підвищення ефективності педагогічного контролю (автоматизоване тестування, оцінка та управління педагогічним процесом) [37, с. 255].

Процес навчання в США настільки комп’ютеризований, що в більшості юридичних ВНЗ, які отримали назву «клікальністю» (від анг. Clickable – активізується кліканням миші), для студентів доступні: електронні підручники та статті, предметно-орієнтовані середовища, тренажери, контролюючі програми, бази даних, навчальні довідники [281].

В кожному ВНЗ США функціонують електронні бібліотеки. У цілях економії сил і часу проведена повна комп’ютеризація освіти. Таким чином, при необхідності студент може скористатися матеріалами електронних бібліотек, підняти і переглянути архівні матеріали, вивчити першоджерела. Для того щоб стати користувачем бібліотеки, необхідно зареєструватися та отримати ім’я користувача (ulid) і пароль (password). Як правило, ресурси електронної бібліотеки доступні тільки студентам, викладачам і адміністраторам ВНЗ [379].

У США серед сучасних комп’ютерних технологій помітне місце займає *дистанційна освіта*, або навчання за допомогою Інтернету. Дистанційне навчання являє собою один з найбільш динамічних сегментів Інтернет-послуг. Згідно зі статистикою, більше двох тисяч американських коледжів та університетів, у тому числі і юридичні ВНЗ, активно використовують онлайнове навчання [112, 284].

У відношенні американської професійної підготовки юристів не зовсім коректно говорити про повні курси дистанційного навчання, які не припускають «живої» присутності студента на заняттях. Хоча така практика в США введена на

рівні віртуальних університетів – на наш погляд, на шкоду якості освіти, – традиційна програма юридичних ВНЗ цінується набагато вище. Практична спрямованість американської професійної підготовки юристів протистоїть цьому нововведенню. Це пояснюється специфікою юридичної професії, яка вимагає розвитку професійно-необхідних навичок за допомогою практики і живої взаємодії педагога і студентів. Таким чином, розглядаючи професійну підготовку юристів США, логічніше користуватися поняттям «Інтернет-навчання», яке доповнює традиційний курс юридичних факультетів [196].

Проведений аналіз робіт американських учених переконав, що за допомогою Інтернет-мережі студенти юридичних шкіл США самостійно підключаються до різних інформаційних джерел, серед яких широке поширення одержали наступні: електронна пошта (e-mail), телеконференція (discussion board, forum), чат (chart, on-line), сайт-форум (webboard) [137; 145; 238]. Сайт-форум дає можливість дізнатися думки експертів або учасників форуму щодо певного питання. Явною перевагою електронної пошти є можливість приватної бесіди, що дозволяє студенту індивідуально листуватися з викладачем, радитися з ним, ставлячи питання і отримуючи відповіді, обговорюючи поточні проблеми. У свою чергу, телеконференція також має ряд переваг. За допомогою Інтернету стає можливим збиратися у віртуальному класі відразу декільком студентам і працювати як на звичайному занятті, виконуючи завдання викладача і задаючи питання; причому задаються викладачеві питання і відповіді на них доступні відразу всім відвідувачам віртуального класу. Американські фахівці підтверджують поширеність занять у

чаті, в ході яких реалізується можливість навчання в режимі реального часу [238]. Чат надає студенту можливість швидко одержати відповідь на питання або проконсультуватися з фахівцем.

Згідно думки професора Р. Вудза [187], в США розрізняють дві форми онлайн навчання: синхронну і асинхронну (asynchronous or synchronous formats) [234]. У першому випадку навчання здійснюється в реальному часі – всі студенти займаються одночасно, відвідують зазначені керівником чати, беруть участь в обговоренні навчального матеріалу «за розкладом». Асинхронний – більш досконала форма Інтернет-навчання: вона дозволяє студентам відвідувати віртуальний клас тоді, коли їм зручно, хоча в будь-якому випадку вони повинні провести там встановлений навчальним планом час [234].

Використання Інтернет-ресурсів та комп’ютерних технологій в професійній підготовці юристів США давно стало нормою. Наприклад, Н. Уайт, професор права в університеті штату Мічиган, проводить заняття в режимі онлайн (online), використовуючи «blackboard» віртуальну аудиторію [232]. Вся необхідна інформація по курсу навчання розташовується на сайті. Студент отримує комплект навчальних матеріалів – так званий кейс, який містить лекції, завдання, контрольні питання, посилання на додаткову літературу. Зареєструвавшись, користувач одержує паролевий доступ до потрібного йому сайту і займається в режимі онлайн, у якому всі електронні ресурси (e-mail, discussion boards, chart rooms, streaming audio-video) представляють собою єдиний віртуальний клас. Користувач сайту знайомиться з необхідною інформацією по навчальному курсу, вибирає рівень

навчання і програму. Інтерактивні заняття дозволяють вирішувати складні системні завдання із зачлененням різнопідвидних джерел знань, взаємодіючих через загальне інформаційне поле мережі Інтернет.

Інтерактивний режим дозволяє професору Н. Уайт проводити спільні заняття в групах, в ході яких студенти вчаться вирішувати юридичні казуси та аналізувати рішення арбітражних судів. Зворотній зв’язок між учнями і викладачем здійснюється за допомогою електронної пошти. Завдання з курсу і результати перевірочних робіт висилаються в індивідуальному порядку кожному користувачеві сайту [40].

Таким чином, використання комп’ютерних та Інтернет-технологій в юридичних університетах підвищує ефективність процесу навчання. Підготовка за допомогою відвідування навчальних сайтів і віртуальних аудиторій має ряд значущих переваг, наприклад: 1) навчання «на дому»; 2) самостійне управління процесом навчання; 3) вибір за власним розсудом додаткових навчальних курсів в будь-яких обсягах [50].

Гнучкість використання гіпертекстових і мультимедійних вставок на електронних носіях інформації сприяє більш наочному сприйняттю матеріалу та його глибокому розумінню.

Однак необхідно розуміти, що сама по собі комп’ютерна техніка, а також пов’язані з нею навчальні можливості не можуть виступати абсолютною запорукою ефективності в освіті. Дієвість і ефективність використання технічних засобів залежить від того, наскільки методично грамотно вони вводяться в навчальний процес для будь-якого рівня навчання.

У висновку слід зазначити, що специфіка юридичної професії багато в чому визначає вибір форм і методів професій-

ної підготовки юристів в університетах США, спираючись, з одного боку, на принцип «корисності» і практичний досвід, а з іншого, – враховуючи традиційну методику навчання.

У навчальному процесі юридичних університетів США оптимально поєднуються традиційне навчання і сучасні технології професійної підготовки в руслі особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів в освіті [61].

Використання традиційних активних методик, дискусій, пошукових та евристичних методів навчання, таких як case-studies та сократівський метод (*Socratic method*), в рамках лекційних, семінарських та практичних занять спрямоване на розвиток у студентів самостійності мислення і розумового прогнозування чергових кроків логіки розгляду тієї чи іншої справи. Практична спрямованість професійної підготовки юристів у США сприяє розвитку необхідних умінь і навичок і готове студентів до майбутньої професійної діяльності [319].

Поява нових складів злочинів і новел у чинному законодавстві покликала до життя розробку креативних і надійних технологій опізнання, доказування, розслідування й системного гносеологічного аналізу при розгляді окремих категорій матеріалів кримінального провадження в судах. Впровадження в чинному законодавстві нового суб'єкта судового пізнання – судового слідчого – створює правові й організаційно-управлінські передумови для підготовки фахівців нового рівня, котрі повинні успішно працювати в ХХІ ст.

Постає нагальна потреба започаткування в юридичних вузах нових спеціалізацій: «Аналітична філософія права», «Аналітична юриспруденція», «Гносеологія права», «Наукове забезпечення пізнавальних процесів у сфері правосуддя та судочинства» із включенням до навчальних планів освітньо-кваліфікаційних

рівнів «бакалавр», «спеціаліст», «магістр» відповідних навчальних дисциплін, базових курсів і спецкурсів [56].

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються у як США так і в усьому світі, зумовили необхідність корінного оновлення системи професійної підготовки, методології і технології організації навчально-виховного процесу на юридичних факультетах в навчальних закладах різного типу. Інноваційна спрямованість діяльності викладачів, що включає створення, освоєння і використання педагогічних нововведень, виступає засобом оновлення освітньої політики. Ось чому методи інтерактивного навчання набули значного поширення у процесі підготовки майбутніх юристів [116].

Загалом, спектр інтерактивних методів навчання досить широкий і включає обслуговуючі методи (правила, знайомство, мотивація, рухливі вправи, рефлексія, оцінювання), основні (мозковий штурм, робота в малих групах, аналіз правових ситуацій, рольова гра, презентація), конкретизуючі ігрові методи (дерево рішень, шкала оцінки, послідовне обґрунтування, доведення від протилежного, правнича промова, навчаючи вчусь, коло ідей, «сократовий метод», заповнення таблиці, стоп-кадр), дискутування (займи позицію, повернений аргумент, карусель, дебати, ток-шоу, пресконференція, дискусія пошуку рішення), комплексні (калейдоскоп, акваріум, постановка запитання, письмове формулювання, ігровий суд, законотворчий процес, колегіальна нарада, групова конкуренція, наукова конференція) [198].

Зрозуміло, що підготовка у вищому навчальному закладі фахівця певного профілю припускає не тільки утилітарну спря-

мованість, але означає, що в процесі навчання буде вихована високоосвічена, ерудована людина з високим рівнем культури. Мова йде про те, наскільки добре підготовлений фахівець, чи знайдуть його знання практичне застосування, або, зіткнувшись з реаліями життя, йому доведеться наново перенавчатися. У зв'язку з цим, на наш погляд, пріоритетним завданням професійної підготовки юристів стає активізація навчальної діяльності майбутніх юристів, підвищення професійної мотивації навчання, і, як наслідок, підвищення ефективності навчального процесу [143].

Вирішення проблеми активізації навчальної діяльності у ВНЗ, так чи інакше, лежить в основі всіх сучасних педагогічних теорій і технологій. Більшість з них направлена на подолання таких, що давно стали звичними і важко вирішуваними, проблем вищої школи, як: необхідність розвитку мислення, пізнавальної активності, пізнавального інтересу, на введення в навчання емоційно-особового контексту професійної діяльності. При цьому всі вони як засіб досягнення поставленої мети використовують ті або інші інструменти з числа методів активного навчання [129].

Серед педагогічних технологій у навчальному процесі майбутніх юристів в університетах США найчастіше використовуються ті технології, що орієнтовані на *групову роботу* студентів, навчання у співробітництві, активний пізнавальний процес, роботу з різними джерелами інформації. Саме ці технології передбачають широке використання дослідницьких, проблемних методів, застосування отриманих знань у спільній або індивідуальній діяльності, розвиток не тільки самостійного критичного мислення, але і культури спілкування, уміння виконувати різні соціальні ролі у спільній діяльності. Студенти отри-

мують реальну можливість відповідно до індивідуальних задатків і здібностей досягти визначених результатів у різних галузях знань, осмислювати одержувані знання, у результаті чого вони мають можливість формувати власну аргументовану точку зору на багато проблем буття [100].

Велика кількість глобальних транснаціональних корпорацій, що функціонує на території США продиктували широке використання корпоративного навчання як технології підготовки американських юристів. Кооперативне навчання – це технологія навчання в малих групах. Члени великої групи розділяються на декілька малих груп і діють за інструкцією, спеціально розробленою для них викладачем. Кожний працює над своїм завданням, свою частиною матеріалу до повного розуміння досліджуваного питання і завершення роботи над ним. Потім студенти обмінюються знахідками, тому що робота кожного є дуже важливою істотною для роботи всіх інших, оскільки без неї завдання не буде вважатися виконаним [145].

Цікавою також є технологія проблемного навчання в США. Проблемне навчання засноване на створенні особливого виду мотивації – проблемної. Проблема – складна пізнавальна задача, рішення якої представляє істотний практичний або теоретичний інтерес. Якщо проблема правильно сформульована, то вона буде виконувати функцію логічного засобу, що визначає напрямок пошуку нової інформації і тим самим забезпечує ефективність діяльності, пов’язаної з її рішенням [61].

При цьому в США існує чітке усвідомлення того, що комп’ютерно-інформаційна підготовка майбутніх юристів формує концептуальні підходи до використання можливостей сучасних інформаційних технологій у майбутній професійній діяльності, інтегрує базові знання та практичні навички і

вміння щодо використання обчислювальної техніки у практичній діяльності, зміцнює міжпредметні зв'язки, сприяє гармонійному розвиткові особистості, підсилює креативні й інтелектуальні здібності курсанта. Комп'ютерно-інформаційна підготовка є комплексним поняттям, що містить з одного боку, фундаментальну фахову підготовку за обраним напрямком права, з іншого – ґрунтовні знання можливостей використання сучасних інформаційних технологій стосовно інформаційно-аналітичного опрацювання правових даних, прийняття виважених обґрунтованих рішень, відображення їх у відповідних юридичних документах, моделювання та прогнозування явищ правового поля, надання експертних оцінок, пов'язаних з правотворчою та правозастосовчою діяльністю, вміння використовувати у своїй професійній діяльності предметно-орієнтовані бази даних і бази знань.

На сьогоднішній день у США загальновизнаною об'єктивною формою контролю знань є *комп'ютерне тестування*, що здатне забезпечити масову експрес-діагностику знань, його неупередженість, достовірність, об'єктивність і прозорість. Водночас, упровадження системи комп'ютерного тестування у професійну підготовку майбутніх правознавців, створення достатньо об'єктивних і технологічних тестів процес багаторічний і трудомісткий, його результат залежить від спільних зусиль викладачів-предметників і фахівців у галузі *інформаційно-комунікаційних технологій*, що безпосередньо створюють педагогічні програмні засоби, у тому числі і комп'ютерні тести, на основі сформульованих викладачами та фахівцями навчально-методичного відділу технічних завдань [9, с. 132].

Вивчення змісту, форм і методів професійної підготовки

юристів в університетах США дало змогу дослідити і узагальнити особливості використання форм і методів підготовки у відповідності зі структурою змісту професійної підготовки (Рисунок 2.1)

Метою професійної підготовки юристів в університетах США є підготовка фахівців, здатних системно мислити, робити вірні оцінки судження, застосовувати творчу уяву. Основний акцент робиться не на обсіг, а на фундаментальність навчання, на знання майбутніми юристами концепцій розвитку галузей права, на формування у них навичок подальшого саморозвитку.

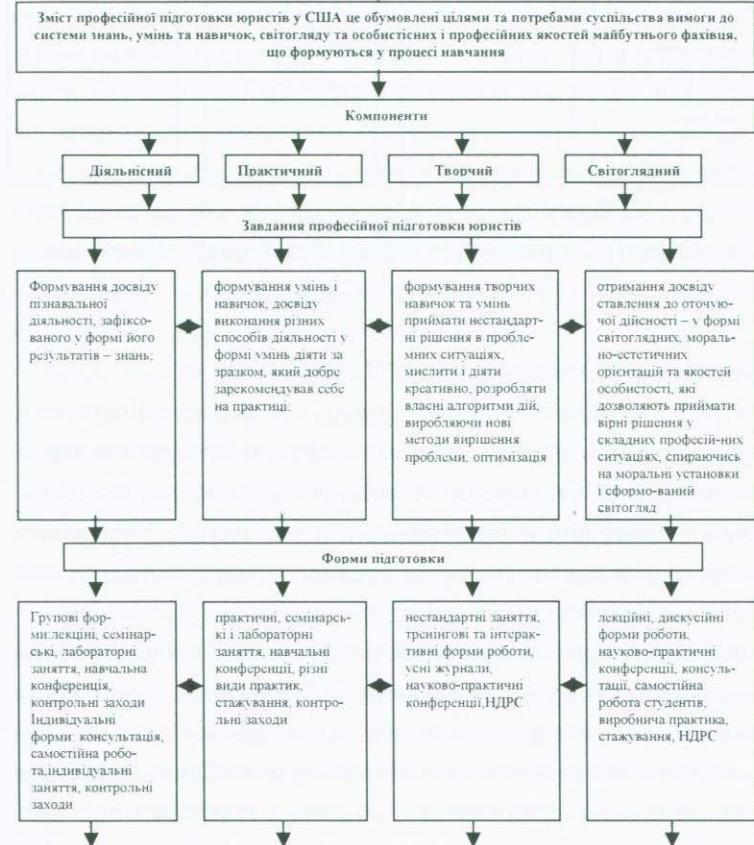

Рис. 2.2.1 Використання форм і методів підготовки у відповідності зі структурою змісту професійної підготовки юристів у США

Проаналізувавши форми і методи професійної підготовки юристів у США, переконуємося, що сучасна професійна підготовка юристів Сполучених Штатів інтенсивно розвивається, поповнюється новими концепціями, підходами, методами і технологіями навчання, які відображають потреби суспільства і практичні напрацювання в освіті.

На основі проведеного аналізу підготовки майбутніх фахівців юридичної галузі в університетах США обґрунтовано теоретичні підходи американських педагогів щодо формування змісту підготовки як обумовленої цілями та потребами суспільства системи знань, умінь і навичок, світогляду та професійних якостей. З'ясовано, що в основу професійної підготовки юристів у США покладено ряд теоретико-методологічних підходів: сис-

темний, компетентнісний, суб'єктно-діяльнісний, конструктивістський.

Встановлено, що професійна підготовка юристів у США, як в будь-якій країні, має низку характерних ознак, викликаних культурно-історичними, соціально-психологічними та політичними чинниками: багатоступеневість юридичної освіти (підготовка юристів у США передбачає навчання за трирівневою системою: бакалаврат, магістратура, докторантura); автономію юридичних вишів у визначені змісту і напрямів підготовки; гнучкість (особистісна зорієнтованість змісту професійної підготовки; академічна свобода у виборі індивідуальної освітньої траєкторії, навчальних дисциплін, викладача, місця навчання); широкий спектр освітніх послуг (різноманітність навчальних закладів і освітніх програм із ранньою спеціалізацією, великий вибір програм стажування та ін.), представлених численними державними і приватними ВНЗ.

Аналіз змісту професійної підготовки юристів в університетах США переконує, що програми підготовки фахівців різних рівнів орієнтовані на розвиток самостійності студента, а всі навчальні дисципліни спрямовані на ефективне оволодіння майбутнім фахом уже з перших днів навчання; гнучкість навчальних планів дозволяє студентові формувати власну освітню траєкторію відповідно до своїх пізнавальних можливостей, інтересів, уподобань; навчальні програми не передбачають повтору засвоєного матеріалу, вони оптимізовані доцільністю та професійною необхідністю навчальних дисциплін; система контролю навчальних досягнень студентів сприяє глибокому засвоєнню матеріалу в процесі навчання, формуванню позитивної мотивації навчально-пізнавальної діяльності, економії часу на заняттях та підвищенню рівня самостійності студентів.

З'ясовано, що у професійній підготовці юристів в університетах США, яка має явну практичну спрямованість, широко застосовуються як традиційні форми і методи навчання (індивідуальні і групові форми роботи; навчальні заняття, практична підготовка, самостійна робота, контрольні заходи; лекції, семінари, практичні заняття, навчальні конференції, консультації тощо), так і форми й методи інтерактивного навчання (евристичні бесіди, презентації, дискусії, «мозковий штурм», метод «круглого столу», ділові, рольові, операційні і творчі ігри, фокус-групи, кейс-метод, тренінги тощо).

У професійну підготовку юристів постійно впроваджуються сучасні форми і методи, створюються оригінальні технології ведення дискусій, аналізу ситуацій із практики, морального вибору; моделювання фрагментів судових процесів, технологій «критичного мислення», комп’ютерних технологій, он-лайн навчання тощо, які мають значний освітній і розвиваючий потенціал та забезпечують максимальну активність майбутніх фахівців у навчальному процесі.

Вивчення особливостей професійної підготовки юристів в університетах США дало змогу дослідити і узагальнити використання форм і методів підготовки відповідно до структури змісту професійної підготовки юристів (рис. 2.2.1).

Дослідження довело, що професійна підготовка юристів в університетах США спрямована не лише на формування у студентів професійно значущих знань, умінь і навичок, виховання компетентного фахівця, досвіду емоційно-ціннісного ставлення до практичної діяльності, а й на розвиток їх особистісних та індивідуальних якостей: самостійності, наполегливості, ініціативності, дисциплінованості тощо.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ США ТА УКРАЇНИ

3.1. Порівняльний аналіз змісту, форм і методів підготовки юристів в університетах США та України

Порівняння професійної підготовки фахівців різних країн відкриває особливі перспективи, адже зміст і обсяг професійної підготовки (у нашому дослідженні «професійної підготовки юристів») як поняття та об’єктивного явища залежить від багатьох чинників – від її історії, організації та організаторів, правової системи, загальних освітніх завдань і мети, конкретної епохи та її власних складових. Тому порівняння систем професійної підготовки юристів має здійснюватися з урахуванням цих чинників [57].

Порівняльний аналіз систем професійної підготовки юристів України та США дає можливість виявити концептуальні відмінності в системі підготовки майбутніх правників, конкретизує зміст і вплив різних чинників, як, наприклад, історія, завдання, управління тощо.

Представлені далі результати порівняння основних зasad професійної підготовки юристів в Україні та США зроблено на основі аналізу відповідних нормативно-правових документів і практики, статистичних даних, доробку вітчизняних і зарубіжних дослідників. На їх основі можна прослідкувати

подібні і відмінні риси української та американської систем професійної підготовки юристів [61]. В процесі порівняльного аналізу професійної підготовки юристів України та США було враховано низку основних історичних, правових, економічних та соціологічних факторів. Результати порівняльного аналізу різних аспектів підготовки юристів в США та Україні узагальнено і представлено у таблиці 3.1.

Одним з перших аспектів порівняння є історичний, а саме виникнення вищої юридичної освіти. Так, у США перші паростки юридичної освіти з'явились у першій половині XIX ст. (Правнича школа Гарвардського університету (1817)). Їм передували різні форми організації навчання й практичної підготовки правників кінця XVIII ст., та ще раніше – система так званого «учнівства» (apprenticeship). Остання передбачала вивчення права під наставництвом практикуючого правника, який виявив бажання поділитися знанням, досвідом та бібліотекою в обмін на допомогу «студента». У США й донині деякі штати визнають цю форму юридичної підготовки, яка, втім, поступилася правничим університетам, які спочатку були переважно незалежними підприємствами без стандартних правил прийому (крім оплати за навчання). Але після запровадження вимог щодо здобуття права на практику (зокрема, складання правничого кваліфікаційного іспиту), що обумовило практичну необхідність у систематичній підготовці правників, та визнання за правом у середині XIX ст. статусу академічної дисципліни правничі школи, набули тієї форми, у якій існують нині, – форми професійних навчальних закладів [66].

Щодо України, юридична освіта в її сучасному розумінні як галузь освіти, сягає щонайменше середньовіччя. 20 січня

1661р. польський король Ян Казимир підписав диплом, за яким надав Львівській Єзуїтській колегії «гідності академії титул університету». Так було засновано нинішній Львівський національний університет ім. І. Франка, – найстаріший в Україні навчальний заклад, який готує фахівців-правознавців дотепер. Згодом юридичні факультети було відкрито в університетах у Харкові 1805р., Києві 1835р., Одесі 1865р. Впродовж наступних років мережа правничих навчальних закладів неухильно зростала [76].

Що стосується закладів, що здійснюють професійну підготовку юристів, то слід відзначити, що в Україні привалює університетська освіта. Натомість, в США на рівні з юридичними факультетами університетів загальне визнання отримали також правничі школи як специфічна американська форма підготовки майбутніх правників до професійної діяльності.

Відмінності спостерігаються і в *принципах*, на яких базується професійна юридична освіта. Так, для України характерною є зосередженість на доступності юридичної освіти для широких верств населення та гуманності, а для США юридична освіта – це, перш за все, прибуткова справа, своєрідне виробництво, кінцевий продукт якого високопрофесійний юрист, справжній професіонал своєї справи. Здебільшого така суттева різниця обумовлюється прагматичним підходом американського уряду до бізнесу. Вартість навчання в одному із найпредистижніших юридичних навчальних закладів – Єльському університеті чимала – \$ 48 340 в рік (станом на 2012 рік) [162].

Підходи до управління вищою юридичною освітою у США та Україні також мають характерні відмінності. Для України характерною є централізація управління освітнім процесом,

єдині стандарти і підходи, у той час як у США вищі мають значну ступінь автономності та можливість самоврядування. Показником успішності університету виступає його рейтинг, а отже вузи зацікавлені у тому, щоб зробити професійну підготовку максимально якісною [80].

Порівняльний аналіз процедури ліцензування правничих вищів дає підстави відзначити, що і тут для вузів США характерна більша самостійність, ніж для українських. Кожна юрисдикція США вправі самостійно регламентувати ліцензування правників, заняття юридичною практикою в її межах. Натомість у системі Міністерства освіти і науки України передбачено такий структурний підрозділ як Експертна рада з «Права» при Акредитаційній комісії [84].

Аналізуючи статистичні дані щодо кількості навчальних закладів, що здійснюють підготовку майбутніх фахівців юридичної галузі, слід відзначити, що з моменту проголошення незалежності України держава суттєво вплинула на формування власної системи вищої юридичної освіти. Сформована мережа вищих навчальних закладів (на сьогодні це 189 вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації, серед них 134 належать до державної форми власності та 55 – до інших форм власності), які здійснюють підготовку юридичних кадрів за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста і магістра []. У тому числі Міністерству освіти і науки України підпорядковано 60 вищих навчальних закладів, з них 35 – III–IV рівнів акредитації і 25 – I–II рівнів акредитації. Загальний ліцензований обсяг становить майже 27 тис. вакантних місць, із них 82% належать вищим навчальним закладам державної форми власності [89].

Що стосується США, то станом на 2013 рік, в США налічувалося приблизно 220 вищих (приватних або державних) юридичних навчальних закладів - юридичних шкіл або коледжів , що входять до складу університетів (по суті, юридичних факультетів), або юридичних шкіл або коледжів, що функціонують самостійно. Із загального числа юридичних вузів 181 є офіційно визнаним. Серед обов'язкових вимог, необхідних для офіційного визнання – наявність високого рівня професорсько-викладацького складу певного, відповідне матеріально-технічне і навчально-методичне забезпечення професійної підготовки юристів (придатні й зручні для занять приміщення, певний мінімальний бюджет, кількісний і тематичний мінімум навчальних, довідкових та нормативних видань в бібліотеці, наявність певних учебових програм та ін..) [90].

Важко не помітити велику різницю в організації, навчально-методичному і кадровому забезпеченні навчального процесу в США і Україні: це і професорсько-викладацький склад, і організація навчальних курсів, і відмінність кредитної системи, і методика та форми навчання, і взаємовідносини в освітньому процесі між студентами, між студентами та викладацьким складом, і, нарешті, організація контрольних заходів. Усі ці показники наведені у таблиці 3.1 в порівняльній перспективі [95].

Підхід до формування професорсько-викладацького складу в Україні є більш ліберальним. До викладання в акредитованому вищі допускаються доктори наук, професори та кандидати наук, доценти, викладачі вищої категорії, старші дослідники. Структура посад професорсько-викладацького складу в США має чотири рівні і передбачає складну систему підбору кадрів (табл.3.1).

Для сучасної системи професійної підготовки майбутніх фахівців юридичної галузі США характерною особливістю є практичне спрямування підготовки, її тісний зв'язок з подальшою професійною діяльністю випускника. Еволюційний шлях системи освіти в праві засвідчує прагнення американських учених до встановлення максимальної відповідності між рівнем професійної компетенції випускників навчальних закладів та вимогами роботодавців, основним критерієм якої є практична підготовка. У нерозривній єдності теорії та практики юридичної діяльності практична підготовка в навчанні виступає провідною частиною професійної освіти, оскільки направлена на предметно-перетворючу діяльність майбутніх фахівців [101].

Формування готовності майбутніх фахівців юридичної галузі до професійної діяльності – це нагромадження знань, умінь і навичок практичної діяльності, яке відбувається в процесі вивчення теорії права та правових дисциплін, та виконання завдань певного виробничого змісту на практичних заняттях із фахових дисциплін та під час юридичної практики [57, с. 54]. Практична підготовка в галузі права виступає з одного боку як частка професійної освіти, а з другого – практичної [229].

В університетах США професійна підготовка майбутніх фахівців в галузі права ґрунтуються на практиці юридичної діяльності, оскільки практика продукує матеріал, який потребує теоретичного аналізу й узагальнення. Про те, що практичній підготовці приділяється особлива увага свідчить загальна кількість кредитів, академічних годин фахових дисциплін і тижневого обсягу годин з кожного навчального предмету програм професійної підготовки підготовки бакалаврів з

права, а також більш детально (див. додат. Д, Е).

Практична майбутніх фахівців юридичної галузі є обов'язковою складовою частиною процесу підготовки в навчальних закладах. Майбутні бакалаври з права проходять навчальну і виробничу практику.

Навчальна та навчально-виробнича практика в американських університетах попри різні назви спрямована на закріплення теоретичних знань та забезпечення логічного переходу від навчання студентів до виконання ними виробничих обов'язків. Згідно з навчальними планами українських університетів обсяг навчальної практики становить від 180 до 250 годин, натомість у США – не менше 300 годин. ЇЇ організація регламентується робочими навчальними програмами, які розкривають мету, завдання та форми проведення практики [78, с. 8].

Виробнича практика (стажування) проводиться на старших курсах.

Характерною особливістю навчального процесу в університетах США є винесення цієї практики на останній (восьмий) семестр як заключний етап у процесі професійно-практичної підготовки майбутніх фахівців, коли стажисти упродовж усього семестру виконують повний цикл робіт за спеціальністю, набувають навичок організації, аналізу практичних правових ситуацій, управління та контролю. Однак, у деяких навчальних закладах практикують проведення стажування в літній період, при цьому кількість годин менша у порівнянні з весняним семестром (див. додат. І, І).

З метою поглиблення та закріплення теоретичних знань студентів і формування навичок практичної роботи значна увага у професійній підготовці юристів приділяється навча-

льній практиці. У Мічіганському державному університеті навчальною практикою є курс “Підготовка до стажування”, завдання якого цілком відповідає його назві. Тематичним планом визначено навчальний матеріал та літературу, в процесі вивчення якого широко застосовуються Інтернет ресурси, основний підручник “Пошук роботи” розміщено в режимі online. У процесі занять викладач посилається на окремі його дані. Самостійне опрацювання студентами матеріалу є необхідною умовою підготовки. Кількість здобутих кредитів в процесі навчальної практики дорівнює 1 кредиту [105].

Практичне значення цього предмету розглядається нами як орієнтаційно-підготовче, оскільки курс спрямований на розкриття початкових етапів пошуку місця стажування чи майбутньої роботи та всіх дій, пов’язаних з цим. Студенти досліджують можливі об’єкти професійно-практичної діяльності. На допомогу студентам розроблено інструкцію з формування цілей стажування. Посилена увага до цього питання зумовлена тим, що студент повинен самостійно визначити, чого він прагне навчитися в процесі стажування, відповідно до цього вибрати базову організацію та сферу діяльності, яка забезпечить можливість досягнення бажаних результатів. Цей досвід є досить корисним і для України [108].

Процес керівництва виробничою практикою передбачає проведення інструктажу (вступного, поточного, заключного) та консультацій (групових, індивідуальних) координатором практики та індивідуальних консультацій керівника практики від підприємства (рис. 3.1).

Практика на юридичних фірмах в Гарвардському університеті проводиться на другому курсі впродовж осіннього та весняного семестрів. У загальному обсязі кредитів освітнього

рівня бакалавра практика складає 2 кредити. Це по кредиту на семестр. В годинному співвідношенні практика дорівнює 600 годинам на семестр, із загальною кількістю 1200 годин (див. додаток Е).

Рис.3.1. Форми керівництва виробничою практикою

У навчальному плані підготовки бакалаврів за спеціальністю «Фахівець у галузі права» Нью-Йоркського університету - виокремлено один семестр на курс безперервної практичної підготовки – “Стажування”. Такий вид практики є важливим компонентом навчального процесу в університеті. Він дозволяє студентам ознайомитися з реаліями функціонування юридичної фірми, а також дає можливість співставити рівень здобутих під час навчання теоретичних знань з тими, які необхідні для роботи в установі. Практика забезпечує студентові можливість перевірити свою здатність діяти самостійно, продемонструвати свої компетенції потенційному роботодавцю [110].

Процес стажування регламентується “Положеннями про стажування”, де зазначено, що стажування є невід’ємною, обов’язковою складовою навчання. Термін стажування визначено як такий:

– осінній чи весняний семестр, в обсязі 640 годин, що передбачає 40 годинний робочий тиждень впродовж 16 тижнів;

– літній семестр, 520 годин впродовж 13 тижнів (див. додат. 3).

– Канікулярного періоду в процесі стажування не передбачено. Студент зобов’язаний дотримуватися норм, правил, стандартів і графіку роботи установи.

Документом закріплено, що стажування є цілісним процесом набуття досвіду професійної роботи. Допуск до стажування надається за умови середнього балу 2.0 з усіх фахових дисциплін та оформлення пакету документів. До останніх належать резюме, заява, договір на стажування, визначення цілей, складання плану роботи на весь період, оформлення страхового полюсу. Процес визначення цілей – це результат індивідуальної співпраці студента з керівником практики від установи. Академкоординатор затверджує план стажування студента [191].

Спектр професійної діяльності студента в цей період не обмежується одним напрямом, а включає декілька. Послідовність дій така: студент спершу спостерігає за роботою працівників юридичної установи, асистує їм, далі працює самостійно безпосередньо над виконанням різнопланових функцій юриста.

Основні сфери практичної діяльності студентів визначені як такі:

– проектування, що включає участь в плануванні юридичних послуг;

– дослідження різних аспектів юридичної установи, включаючи її сегмент на ринку послуг, заходи, направлені на закріплення позицій установи, аналіз їх ефективності;

– професійний розвиток, сюди відносять участь в конференціях, семінарах, ведення ділової кореспонденції, спілкування на професійному рівні та удосконалення етичних норм поведінки;

– загальне адміністрування, що включає фінансовий менеджмент, що також є необхідною навичкою у роботі юриста;

– планування, яке охоплює процеси обґрунтування стану розвитку установи, визначення цілей, формування стратегічних планів, прийняття рішень та контроль за їх реалізацією;

– експлуатаційна сфера, що передбачає ефективне використання обладнання, матеріалів, будівель;

– керівна, що передбачає підбір персоналу, роботу з клієнтами, громадськістю, організацію та проведення судових процесів [121].

Складовою процесу стажування окрім виробничої діяльності є самостійна робота, яка передбачає виконання аналітичних завдань, заздалегідь спланованих навчальним закладом. Особливе значення відводиться завданням фахового спрямування. Студентам пропонують обґрунтувати такі питання:

1. Визначити мету діяльності юридичної установи та проаналізувати методи та засоби її досягнення.

2. Охарактеризувати ті професійні дії, які свідчать про рівень сформованості навичок студента щодо планування та організації юридичного супроводу справ.

3. Вказати на умови, які спонукали студента до самокритичної оцінки власних сильних та слабких професійних якостей.

4. Охарактеризувати основні завдання організації та співставити їх з цілями студента щодо професійного росту.

5. Визначити організаційну структуру підприємства та її вплив на виробничі функції студента в процесі стажування [146].

Аналіз змісту вище вказаних завдань дозволяє зробити висновок про їх глибину та практичне спрямування. Практичне розв'язання таких завдань спонукає ревізувати теоретичне начало, співставити його з реаліями професійної діяльності, зробити висновки.

У “Положеннях про стажування” зазначено вимоги до всіх учасників цього процесу, обов’язки студентів, навчального закладу та бази стажування. Передбачено можливу кількість студентів-стажистів на одну організацію. Традиційно – не більше одного, за умови більшої кількості необхідно визначати цілі стажування диференційованого з кожним студентом окремо.

За результатами стажування студенту виставляється оцінка з урахуванням поточних (кожних два тижні) і підсумкових (один за результатами першої половини стажування, а другий – по його завершенню) звітів та характеристики, наданої керівником практики від установи. Система оцінювання А – Е застосовується тут також, але передбачає різний рівень успішності задовільний і незадовільний [176].

У Єльському університеті студенти проходять стажування в юридичних установах в обсязі 400 годин на четвертом курсі (див. додат. 3). Стажування виступає кульмінаційним

momentom процесу практичної підготовки майбутніх фахівців. У зв’язку з цим вимоги до стажування вищі у порівнянні з іншим видом практики. У таблиці 3.8. вказано на критерії вимог до обох форм практики в цьому навчальному закладі.

Як засвідчують подані вище дані, у процесі стажування студенти повинні набути досвіду виконання професійних обов’язків на трьох і більше посадах, що в свою чергу зумовлює наявність відповідної кількості керівників від юридичної установи та їх характеристик щодо виконання стажистом виробничих функцій. З метою підвищення ефективності процесу стажування передбачено регулярні консультації студента з керівниками, як від навчального закладу, так і від галузевого підприємства.

У Єльському університеті в “Рекомендаціях щодо проведення практики і стажування” розкрито зміст поняття практика і стажування, як такі види діяльності, що забезпечують студентам можливість застосування здобутих теоретичних знань і вмінь в професійній діяльності на базі юридичних установ. Кількість кредитів, які відводяться на стажування, дорівнює 12 кредитам [206]. *Мета стажування* у цьому закладі визначена таким чином: навчити студентів впроваджувати знання і вміння, здобуті в процесі аудиторних робіт у практику виробничої діяльності; розвивати навички виконання професійних функцій; збагатити професійний досвід студентів шляхом самостійного виконання фахових обов’язків.

Система завдань для студентів на період стажування охоплює виконання трьох видів робіт. Перше завдання включає ведення щоденника стажування, в якому фіксується реалізація завдань стажування, виконання різних видів робіт і акту-

алізація їх значення для професійного становлення студента. Друге завдання – це оформлення звіту про стажування. Зміст звіту складається з наступних розділів: вступ, в якому студент характеризує юридичну установу та посаду, що займає, а також мету стажування в цій установі та результати її досягнення; характеристика юридичних справ, з якими студент зіткнувся під час стажування; удосконалення роботи установи, де розкриваються заходи, спрямовані на покращення як якості юридичних послуг, так і обслуговування клієнтів за останні декілька років; діяльність колективу установи, в цьому розділі характеризується діяльність колективу загалом та окремих його груп з роботи над юридичними справами; прийняття рішень, тут студент характеризує конкретну правову проблему та пошук шляхів її розв'язання через дослідження усіх її сторін, включаючи збір необхідної інформації, аналіз альтернативних рішень і прийняття та реалізацію найефективнішого з них; застосування теоретичних знань, у цьому розділі студент висвітлює реалізацію на практиці будь-яких трьох теоретичних положень та співставляє способи їх реалізації на практиці з тими, які пропонувалися в аудиторії; висновки, де студент узагальнює набуті знання, вміння та навички, аналізує власні досягнення та невдачі [37].

Трете завдання, передбачене програмою стажування, це захист практики. Для цього в навчальному закладі створюється спеціальна комісія. Захист стажування проходить у формі 15 хвилинної презентації власних здобутків під час роботи в юридичній установі. В процесі студент характеризує установу та види виконаних робіт, виробничі відносини в колективі, позитивні та негативні сторони набутого досвіду,

а також обґруntовує можливість працевлаштування на підприємстві після закінчення університету. Після презентації члени комісії ставлять запитання і оцінюють досягнення студента. Система оцінювання проводиться на рівні зараховано чи не зараховано. Якщо студент отримав менше 75% від загальної суми балів (310), то стажування не буде зарахованим.

Отже, процес практичної підготовки в американських університетах вирізняється такими структурними елементами як:

- створення образу дії з практики юридичної діяльності при випереджувальному самостійному ознайомленні з навчальним матеріалом;
- осмислення теорії дії на основі аналізу вибраних практичних ситуацій у процесі лекційно-практичних занять;
- узагальнення знань і набуття простих умінь у процесі виконання тематичних індивідуальних завдань та у складі групи;
- розвиток психологічної та інтелектуальної готовності до виконання певних видів діяльності правника завдяки виконанню практичних завдань з планування, організації та реалізації індивідуальних проектів;
- формування простих навичок юридичної діяльності в процесі лабораторних і практичних занять в стінах університету і в інституціях різних рівнів під керівництвом викладача;
- автоматичне засвоєння і виконання дій професійного характеру в процесі навчальної, навчально-виробничої практик;

- формування складних навичок шляхом систематизації знань, умінь та навичок;
- самостійні, свідомі, теоретично обґрунтовані практичні дії студента при мінімальному контролі зі сторони навчального закладу в процесі стажування (Рис.3.2.)[40, с. 119].

Рис. 3.2. Структура процесу практичної підготовки в університетах США

Аналіз робочих навчальних програм дисциплін фахового спрямування в університетах США доводить, що вони розроблені на основі особистісно-орієнтованого підходу, який має на меті сформувати позитивне ставлення до навчання, усвідомлювати значення знань, умінь і навичок та розглядати їх як життєву необхідність (див. додат. Д, Е).

Також слід відмітити, що характерною рисою юридичного навчання у США є рання спеціалізація. Професійно орієнтована та практична підготовка складає не менш як 90 відсотків від загального обсягу програм професійної підготовки фахівців. У той же час, для українських вузів такий відсоток менший і коливається в межах 77-82 відсотки. Крім того, в Україні спеціалізація на певній галузі права найчастіше визначається вже на останніх курсах, у той час, коли для США характерна рання спеціалізація – найчастіше після першого семестру, іноді після року навчання на юридичному факультеті [4].

Аналіз також показав переважання кредитів необхідних для базової освіти бакалавра у вузах України, однак у навантаженні професійно орієнтованих дисциплін лідерство все ж зберігається за США.

Хоча в українських університетах останнім часом почали активно використовувати активні методи навчання, однак репродуктивна форма навчання все ще домінує. У США використання активних методів навчання вважається запорукою якісної підготовки до майбутньої професійної діяльності, тому вона займає найвагоміше місце в арсеналі форм організації навчального процесу [8].

Порівняючи освітньо-кваліфікаційні рівні слід відмітити, що вони подібні, але є суттєві відмінності у часі, який

присвячується їх проходженню. Так, у США отримати той самий кваліфікаційний рівень можна за порівняно менший строк, однак навчання є більш інтенсивним. До того ж, у США навчанню на юридичних факультетах університетів часто передує навчання в коледжі [10].

Проаналізовано також аспект *зарахування студентів на навчання до університетів* та відмінності у вступних вимогах. В Україні при прийомі студентів до вищів основним критерієм є результати ЗНО. Натомість в США послуговуються цілим комплексом критеріїв, інколи доволі специфічних: результати LSAT, співбесіда (іноді), пояснювальне ессе, рекомендації, школ і вчителів, особисті якості, успіхи кандидата у позаурочній діяльності (спорт, гуманітарна робота, мистецькі захоплення і досягнення тощо), соціальне походження і забезпеченість, склад сім'ї, досвід роботи та ін. Таким чином, результати LSAT далеко не завжди є вирішальними. Університети завдяки розвиненій системі самоврядування можуть дозволити собі обирати кандидата на навчання наприклад виходячи із досягнень кандидата у спорти, який, здавалося б, не має до юриспруденції жодного відношення [14].

Що стосується *фінансування навчання*, то варто зауважити, що плата за навчання у вітчизняних вузах є відносно ліберальною, що відкриває доступ до вищої юридичної освіти усім бажаючим. В США ж юридична освіта – це вагома інвестиція у майбутнє. Студенти часто беруть державні позики чи кредити для того, щоб оплатити своє навчання. Навчання у найпрестижніших університетах США інколи є для студентів непосильним фінансовим тягарем.

Фінансування самих університетів також має ряд особливостей. Так, у законодавстві України передбачено різні джерела фінансування підготовки фахівців у правничій галузі: за державним замовленням, за рахунок видатків державного та місцевого бюджетів, за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб.

При цьому, в США університети є прибутковою справою. До того ж, престижні університети отримують пожертви від своїх випускників, які досягли кар'єрних висот і бажають спонсорувати вуз, що дав їм путівку у професійне життя. Ще одною специфічною формулою фінансування університетів США є відсотки від вкладів у спеціальні фонди, що слугують своєрідними депозитами для учбових закладів [11].

Що стосується *самостійного вибору дисциплін*, то в Україні деякі ВНЗ практикують такий підхід до навчання (не більше 25 відсотків дисциплін), в той час як для університетів США характерним є підбір індивідуальних навчальних планів, який вважається нормою. Так, для прикладу, майбутні магістри з правничих наук у Єльському університеті мають право обирати між теоретичним та практичним спрямуванням процесу підготовки. Значна увага в американських вищих приділяється *самостійній практичній роботі* студентів (це різні види індивідуальної та колективної діяльності, які студенти здійснюють на лекціях, практичних заняттях, у процесі практики та позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівництвом, але без його безпосередньої участі). Самостійна робота студентів у навчальних закладах США – це форма організації підготовки, яка виконує ряд функцій: навчальну, оскільки зміст завдань включає нові для майбутнього фахівця факти, відомості про професійну дія-

льність; розвиваючу, яка передбачає розвиток мислення у тісному зв'язку з формуванням певних понять і комунікативних навичок; направляючу, завдання самостійної роботи мають цілеспрямований характер і відповідають змісту навчального матеріалу [21].

В Єльському університеті самостійна практична робота студентів, передбачена програмами усіх навчальних дисциплін, має цілеспрямований характер: системне виконання практичних завдань розвиває пізнавальні якості студентів, формує вміння та навички, необхідні для майбутньої професійної діяльності. Теоретичний напрям підготовки передбачає участь магістра в науково-дослідній роботі під керівництвом викладача кафедри, написання дипломної роботи та можливість подальшого продовження навчання з метою здобуття ступеня доктора правничих наук. Випускник захищає дипломну роботу при комісії, висвітлює основні її положення та відповідає на запитання. Сутність практичного підходу підготовки магістрів полягає в тому, що студенти працюють над вивченням практичних аспектів правової індустрії, які мають прикладний характер. Це – конкретні питання діяльності підприємства чи його правового супроводження. Результатом такого виду дослідження виступає практикум, який майбутній магістр подає на розгляд спеціальній вченій раді, обґруntовує положення дослідження та пропозиції щодо удосконалення практичних правових аспектів роботи підприємства відповідно до теми [40].

Кількість кредитів, необхідних для успішного завершення навчання залежить від напряму підготовки, написання дипломної роботи чи практикуму. За умови написання дипломної роботи кількість кредитів становить 30, при виборі про-

фесійно-практичного напряму підготовки – 36 кредитів. Обов'язковим навчальними предметами підготовки магістрів-теоретиків із загальною кількістю 15 кредитів є:

- Методи дослідження;
- Статистичний аналіз;
- Проблемні питання та прогалини в праві;
- Теоретичні аспекти правової діяльності.

На вивчення елективних дисциплін відводиться 9 кредитів, вибір цих предметів залежить від інтересів студентів і є результатом їхньої співпраці з викладачем-консультантом. Відмінність між складовими обов'язкового компоненту обох напрямів підготовки: теоретичного і практичного полягає в тому, що практичний напрям підготовки має на один навчальний предмет більше у порівнянні з теоретичним. Це є «Адвокатська діяльність». Всі інші предмети співпадають [60].

Навчальним планом Єльського університету передбачено ряд спецкурсів на вибір для магістрів. До них належать: «Світове мистецтво і суспільна політика», «Політологі», «Менеджмент правових послуг», «Ораторське мистецтво», «Права національних меншин», «Документознавство», «Діловодство», «Дипломатичне право», «Діловий етикет».

Результати професійної підготовки студентів США, які здобувають освіту в юриспруденції, визначається як харacterом професійно-практичної підготовки, так і рівнем їх активності, ступенем розвитку мотиваційного компоненту. Навчальний процес в усіх, досліджуваних нами університетах, зорієнтований на самостійне формування студентом освітньої траєкторії: індивідуальний вибір елективної частини професійного компоненту, визначення кількості кредитогодин, семестру для стажування. Випереджуюче навчання:

самостійне ознайомлення з навчальним матеріалом до початку занять, участь у його аналізі під час лекцій-практикумів та інтерпретування при виконанні завдань, ставить розвиток знань та вмінь студента у пряму залежність від якості його підготовки.

У Єльському університеті мотивація студентів до навчання посилюється їх правом формувати свій пакет кредитів. У навчальному плані зазначено кредитну шкалу, від мінімальної кількості (120) до максимальної (128). Студент сам записується на вивчення дисципліни із зазначенням кількості кредито-годин. Такий підхід до організації навчання, з одного боку, сприяє формуванню основ контролю студента над процесом свого навчання та його результативністю, а з другого – забезпечує можливість підвищити рівень професійної компетенції, набути практичного досвіду.

Професійна підготовка майбутніх фахівців правничої галузі в університетах США має свої закономірності, які відображають взаємозалежність між діяльністю викладача, студента та об'єктом вивчення.

Щодо закономірностей професійної підготовки юристів у США (це істотні, об'єктивні, стійкі зв'язки в навчальному процесі, що забезпечують його ефективність) до них належать:

- розвиваючий характер підготовки, зорієнтований на розвиток навичок самостійної професійної діяльності;
- обумовленість змісту професійної підготовки суспільним потребам;
- залежність змісту підготовки, практичних завдань від пізнавальних особливостей студентів;

- урахування умов, в яких відбувається професійна підготовка;
- рівень активності студентів у процесі підготовки;
- ціленаправлена взаємодія викладача, досвідченого практика і студента в навчальному процесі [210].

В процесі дослідження наші засилля були також спрямовані на встановлення відповідності процесу професійної підготовки юристів у провідних університетах США вище зазначеним закономірностям.

Дослідження переконує, що процес професійної підготовки фахівців з права в навчальних закладах країни має розвиваючий характер у силу того, що на першому курсі студенти адаптуються до форм організації навчання, на другому – отримують загальну підготовку і визначаються з потребами та запитами, на третьому – починається спеціалізація, на четвертому – випробовують свої уміння на практиці. Ураховуючи ці фактори, в Нью-Йоркському університеті проводять розмежування загальноосвітньої та професійної підготовки за роками навчання: загальноосвітні та загальноекономічні предмети вивчаються впродовж перших двох років навчання, вони забезпечують формування світогляду фахівця на основі опанування соціологічних та гуманітарних дисциплін, а професійна підготовка, як теоретична, так і практична, проводиться впродовж третього і четвертого курсів.

Ефективним механізмом розвиваючого навчання є широке використання системи практичних завдань у процесі фахової підготовки, які забезпечують професійний розвиток майбутніх фахівців. На початкових етапах професійного пізнання практичні завдання характеризуються низьким рівнем проблемності та пізнавальної самостійності студентів.

Поступове підвищення цього рівня відбувається за рахунок впровадження у навчальний процес дослідницьких і пошукових методів, нестандартних форм проведення занять, дидактичних ігор тощо (детальніше п.2.2.).

З метою відстеження розвиваючого характеру підготовки, зорієнтованої на розвиток навичок самостійної професійної діяльності звернемось до завдань з окремих навчальних дисциплін, серед яких “Судовий практикум”. Тут особливий інтерес представляє розробка та презентація судового процесу в ролях. Останній містить перелік завдань, направлених на розвиток аналітичних та професійних навичок студентів. У процесі їх виконання розкриваються сильні та слабкі сторони особистості студента, визначається рівень його якостей як лідера. Окрема група вправ спрямована на підвищення рівня аналітичних та прогностичних навичок студентів [71].

Вважається, що у процесі виконання такого виду робіт магіstri систематизують свої знання про методи суддівської роботи, швидку обробку інформації, пошук підходящого прецедента, ведення судового процесу та викладення рішення у справі, та підвищують рівень аналітичних навичок.

Підготовка фахівців з права обумовлена потребами американського суспільства у конкурентоздатних працівниках. Основним критерієм конкурентоздатності є наявність практичного досвіду. У зв'язку з цим, така форма передачі досвіду як наставництво набула широкого застосування в університетах країни [160].

Майк Дж. Брізек і Алі А. Пуррані проводили дослідження навчальних планів університетів різних штатів на предмет наявності в них курсів наставництва. Як результат, ученні відмічають, що теоретичний курс управління малим бізне-

сом та практика в формі наставництва внесені до навчальних планів 12 вищих навчальних закладів країни, які здійснюють підготовку майбутніх фахівців правничої галузі [84]. До їх числа належать Каліфорнійський політехнічний університет, університет Хьюстона, Мічиганський державний університет, Міжнародний університет Флориди, університет Делавера, Державний університет Оклахоми, Державний університет Вашингтона, Державний університет Джорджії, Техаський технологічний університет, Муніципальний державний коледж Денвера, університет центральної Флориди, Нью-Йоркський університет, Гарвардський університет та університет Джонсона та Уельса. Курси наставництва включені до навчальних планів підготовки бакалаврів та магістрів. Університетами розроблено курси “Наставництво та ведення приватної юридичної практики”, “Наставництво як форма практики в юридичній клініці”. З-поміж усіх досліджуваних закладів тільки в Мічиганському університеті студентам пропонують два курси наставництва, один з яких спрямований на розвиток професійних навичок не тільки на базі юридичних фірм США, а й за межами країни. На основі проведеного опитування 389 студентів з різних університетів США вчені стверджують, що курси наставництва мають велике значення при формуванні професійних компетенцій майбутніх фахівців. Вони виступають засобом підготовки студентів до самостійної діяльності по закінченню навчального закладу [76].

У Мічиганському університеті навчальними планом передбачено “Лекційний курс практиків” на першому та останньому курсах впродовж обох семестрів у загальній кількості 2 кредити. На увагу заслуговує той факт, що впродовж пер-

шого року навчання студенти вивчають лише три фахові дисципліни в цьому закладі, дві з яких є «Вступ до правознавства» та «Політологія і риторика», а третя – це «Лекційний курс практиків». На лекціях професіонали-практики здійснюють обґрунтований, послідовний і системний виклад певних питань діяльності фахівців правничої галузі з опорою на існуючу в країні практику їх розв'язання в умовах виробництва.

На першому курсі такі лекції виконують інформаційну, орієнтовну, стимулюючу та роз'яснювальну функції. Вони розвивають інтерес до навчання як передумови професійної діяльності, розкривають закономірності теорії та практики професійної підготовки в праві, закладають основи розуміння функціонування правичної організації та сутності діяльності юриста. На останньому курсі лекції виконують систематизуючу функцію. Тут відбувається структурування знань, умінь та навичок, здобутих у процесі всього періоду навчання та практики в університеті, їх переосмислення та критичне оцінювання [89].

Така форма навчання викликає інтерес і трактується нами як спосіб прикладного спрямування навчання від самого його початку. Студенти мають змогу зрозуміти, що знання є не самодостатні, вони виступають засобом виконання дій і механізмом до їх підготовки. Реалізація цього курсу створює передумови для формування практичних компетенцій майбутніх фахівців з перших років навчання в університеті, що відповідає потребам суспільства [191].

Без урахування практичних можливостей студента не можливо досягти результативності в навчанні, через це планування практичної підготовки, зокрема навчально-

виробничої практики, відбувається відповідно до розвитку фахових умінь майбутніх фахівців. Виробнича практика – це кульмінаційний момент, їй передує навчальна чи навчально-виробнича практика. [93]

Об'ективною закономірністю професійної підготовки майбутніх фахівців юридичної галузі США є залежність результатів підготовки від умов, в яких вона відбувається. Це стосується навчально-матеріальної бази навчальних закладів та базових підприємств, на яких студенти проходять практику. В Україні у переважній більшості вищів науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення знаходитьться на рівні, що потребує істотного покращення та переоснащення (нестача технічного забезпечення, навчальної літератури, не є поширеними навчальні зали судових засідань, нестача комп'ютерної техніки, проекторів, проблеми з бібліотечним фондом і т.п.), з цієї ж причини не є поширеними правничі клініки, адже їх діяльність також потребує матеріальної бази. В цьому аспекті США знаходиться далеко попереdu. Тут майже усі правничі університети можуть похизуватися бібліотеками з великими фондами, сучасними навчальними класами, в тому числі з постійним доступом до Інтернету, базами даних, навчальними залами судових засідань, відео, аудіо оснащенням, мультимедійними технологіями для набуття практичних умінь та навичок тощо). Присутня база для успішного функціонування правничих клінік, які усіляко підтримуються і популяризуються, виступаючи активною дієвою формою підготовки студентів до майбутньої юридичної професійної діяльності [96].

Більш детально зупинимося на навчально-матеріальній базі окремих юридичних університетів. Слід наголосити, що

інформатизація процесу підготовки (комплекс педагогічних перетворень, пов'язаних з наповненням системи професійної підготовки юристів інформаційними засобами і технологіями) – це визначальна особливість організації навчання в американських університетах. Вона включає комп'ютеризацію (удосконалення механізму пошуку інформації та її аналізу), медіатизацію (удосконалення механізму збору, збереження і поширення інформації) та інтелектуалізацію (інтелектуальний розвиток у процесі сприйняття й аналізу інформації).

У Мічиганському державному університеті при вивченні дисциплін “Судовий процес” та “Адвокатська діяльність” у мультимедійних класах замість традиційних лекцій проводиться перегляд відеофільмів-судових процесів з одночасним їх обговорення, відеопрезентації стратегії ведення справи. Логічним продовженням методики проведення аудиторних занять виступають завдання на самостійну роботу, які передбачають підготовку студентами відеороликів про різні аспекти діяльності судді, прокурора та адвоката.

У Гарвардському університеті робочі навчальні програми з усіх дисциплін представлені на сайті університету, студент має можливість заздалегідь ознайомитися з темою аудиторного заняття та датою його проведення, завданням на самостійне виконання [96, с. 85].

Подібний підхід застосовується і при організації практики. Стажування – це підсумковий етап процесу професійно-практичної підготовки в університетах країни. Від його організації залежить його ефективність. Тому вибір місця стажування – це виключно компетенція самих студентів, навчальний заклад пропонує перелік організацій, а студент самос-

тійно визначається відповідно до своїх цілей та напрямів майбутньої діяльності.

Процес професійної підготовки майбутніх фахівців юридичної галузі США – це цілеспрямована взаємодія викладачів університетів, досвідчених практиків, студентів та предмету пізнання, метою якої є розвиток професійних компетенцій, які характеризуються наступними складовими фахової діяльності:

- аналіз професійних ситуацій і проблем в праві;
- збір професійно-значущої інформації;
- прогнозування типових і нетипових ситуацій;
- організація юридичного супроводу;
- прийняття раціональних рішень у розв'язанні практичних питань;
- аналіз досягнутих результатів діяльності;
- співпраця з колективом і координація професійної діяльності;
- забезпечення високого рівня культури діяльності та професійної етики юриста.

Аналіз робочих навчальних програм дисциплін і практики засвідчує, що викладачі націлюють процес підготовки на досягнення високого рівня компетентності майбутніх фахівців, планують їх пізнавальну та практичну діяльність і контролюють її [240].

Проведене дослідження організації професійної підготовки майбутніх фахівців у юридичній галузі за спеціалізацією “Фахівець в галузі права” та «Юрист» дозволяє зробити висновок про те, що в університетах США на різних етапах підготовки реалізуються наступні практичні цілі:

- розкриття специфіки професійної діяльності в праві;

– перевірка правильності теоретичних тверджень, що полягає у співставленні теорії з реальною дійсністю, конструюванні нових професійних ситуацій, які дозволяють знаходити можливості для перевірки власних поглядів на основі поширеного досвіду;

– формування вмінь та навичок, які б спрощували виконання професійних завдань, а разом з тим сприяли удосконаленню особистісних якостей [103].

Організація професійної підготовки студентів у такий спосіб сприяє розширенню сфери їхнього пізнання, послідовності розвитку вмінь та навичок, їх удосконалення при переході від одного виду професійної діяльності до іншого. Цей досвід також є корисним для України і може бути врахований при розробці навчальних планів і програм практик [119].

Основою підвищення якості професійної підготовки є вміле керівництвом цим процесом, у якому *самоконтроль, контроль* відіграє важливу роль. У США національна шкала оцінювання здійснюється в межах А – Е, що відповідає кількісному еквіваленту 500 – 300 балів, при цьому виокремлюємо подвійні символи на рівні В+ (430 – 449) і В (400 – 429), С+ (380 – 399) і С (350 – 379), Д+ (330 – 349) і Д (300 – 329), які засвідчують градацію в оцінюванні на вищий і нижчий рівень. Найвищим балом є А – 450 – 500, незадовільною оцінкою є Е нижче 300 балів [192].

Аналіз робочих навчальних програм показав, що система оцінювання розроблена для кожного предмета з урахуванням різних видів робіт, оцінених у відповідну кількість балів, і проводиться на основі екзаменів чи тестів, індивідуальних і групових проектів, виконання завдань у процесі занять. Кі-

лькість завдань і відповідна шкала їх оцінювання детермінована навчальною програмою дисципліни [124].

Проведене нами дослідження дозволяє акцентувати увагу на *актуальних проблемах професійної підготовки юристів у США:*

– логічна структура процесу професійної підготовки, системність та послідовність підготовки, її розвиваючий характер, урахування пізнавальних особливостей студентів та навчально-матеріального потенціалу навчальних закладів і баз практики;

– цілісність професійної підготовки, визначену змістом навчання обумовленого суспільною потребою в компетентних юристах, яка передбачає здатність ведення різної категорії справ і ефективно працювати в умовах конкуренції;

– тісна співпраця навчальних закладів, закріплення теорії професійного підготовки, якої навчають в процесі аудиторних занять, практичною діяльністю як коротко – так і довготривалою в правових установах;

– гуманістичний підхід до процесу навчання, що передбачає формування індивідуального навчального плану студента, вільний вибір дисциплін, місце для стажування, а разом з тим посилення самостійності студентів, стимулювання їх ініціативності;

– за участі професіоналів до проведення лекцій, “круглих столів” і організація навчального процесу студентів у реальних умовах виробництва;

– чітко окреслена кількість дисциплін прикладного характеру обов’язкового й елективного компонентів та предметний аспект змісту навчальних предметів, який забезпечує формування професійних умінь і навичок;

– використання індивідуальних та групових форм роботи, системи завдань пізнавально-розвиваючого характеру, їх спрямованість на розуміння сутності спеціальності, активізацію теоретичних аспектів, самостійне моделювання професійних дій;

– створення системи практики, навчальної як підготовчого етапу та стажування як підсумкового, включення курсу стажування до програм підготовки як бакалаврів так і магістрів, закріплення ключових питань стажування в положення про стажування;

– обґрутування змістового та процесуального компонентів практики та стажування, їх направленість на розвиток професійних та особистісних компетенцій майбутнього фахівця;

– застосування інноваційних технологій навчання, які уможливлюють підготовку американських фахівців у інтеграції із зарубіжними програмами;

– послідовність розвитку вмінь та навичок, їх удосконалення при переході від одного виду професійної діяльності до іншого зі зростанням швидкості виконання цих дій;

– застосування активних методів навчання, серед яких дискусії, «круглий стіл», «мозковий штурм», ділові ігри, навчання досвідом інших, моделювання виробничих ситуацій та проектування нових послуг;

– поступове пізнання реалій виробництва, розвиток функціонально-рольової готовності до діяльності, корекція професійно-ціннісних орієнтацій, мотивацій;

– розвиток професійно-особистісного потенціалу майбутнього фахівця, його творчості, індивідуальності, діяльності та становлення особистості як професіонала [130].

Заслуговує на увагу постійна турбота університетів про конкурентоспроможність своїх програм. Таким чином, для юридичних факультетів університетів США не є характерними застарілі навчальні плани, забиті під зав'язку аудиторії, або надмірне захоплення абстрактною загальною гуманітарною підготовкою. Керівництво університету завжди дбає про те, щоб навчальні плани відповідали побажанням роботодавців, тому будь-яка американська програма передбачає набагато більший зв'язок з практикою і реальним життям, ніж українська.

У США читання лекцій у ВНЗ вважається дуже престижним. Традиційно до читання лекцій залучаються радники й партнери найбільших юридичних фірм, а також діючі судді. Таким чином, можна дійти висновку, що вже самі викладачі з їхніми життєвими надбаннями та досвідом викликають неабиякий інтерес, захоплення та повагу студентів [134].

В Україні викладачеві належить провідна роль при проведенні лекції та семінарів, і тому, панує думка, що студентам практично нічого не доводиться робити. У США існує інший підхід. Викладачі направляють студентам завдання й список літератури, обов'язкової для ознайомлення перед лекцією. На лекції викладач лише перевіряє те, як студенти засвоїли ту або іншу тему, акцентує увагу на найбільш складних аспектах розглянутих питань [160].

В Україні ж викладачі опитують весь матеріал загального опрацювання, а список джерел, вказаний в науково-методичній літературі не завжди вимагається для засвоєння та розуміння теми. Семінари ж, як правило, ведуться в формі опитування, а не дискусії.

Навчаючись в США, як і в Україні можна здобути різні наукові ступені. Залежно від програми навчання в американських ВНЗ може бути запропоновано один із трьох ступенів: J.D., LL. M. або S.J.D [102].

Першим ступенем у США є ступінь J.D. (Juris Doctor), що привласнюється після закінчення трирічного строку навчання, вона найпоширеніша в США.

Наступний ступінь – LL. M. (Legum Magister, Master of Laws), що відповідає українському ступеню «магістр», надається після закінчення річного курсу навчання в американському ВНЗ. Слід зазначити, що ступінь LL.M. одержують головним чином іноземні студенти, які проходили професійну підготовку за межами США.

Нарешті, вищий ступінь в американських школах права – S.J.D. (Doctor of Juridical Science). Цей ступінь присвоюється за підсумками підготовки й захисту дисертації, для чого студенту надається від 3 до 5 років, залежно від ВНЗ [166].

З введенням нового закону про вищу освіту в Україні системи підготовки фахівців вищої кваліфікації строки та умови здобуття наукового ступеню майже збігаються. Хоча певні схожі риси в процесі навчання також є, проте їх не багато. Кожен курс закінчується складанням іспиту, проте його організація в навчальних установах США відрізняється від вищих юридичних закладах України. Усі іспити складаються письмово, з використанням ноутбука. Переліку екзаменаційних питань не існує. На іспитах у США, як правило, можна користуватися будь-якими матеріалами. Питання студентам даються на розуміння. Якщо студент не зрозумів суті проблеми, відповісти на запитання правильно буде неможливо [172].

Проведений аналіз навчальних планів окремих університетів США дає підстави стверджувати, що підготовка фахівців юридичної галузі забезпечується на основі загальноосвітнього і професійного компонентів, які передбачають наявність обов'язкових та елективних складових [196].

Варто також звернути увагу на *систему підготовки до екзаменів* та їх проведення в США, адже саме результати екзаменів у США вирішують питання про майбутнє працевлаштування студентів юридичних факультетів. Система підготовки до екзаменів полягає в наступному:

1. Складання плану-конспекту (outline). Приблизно за місяць до початку іспитів, студент починає готовувати так званий outline. Основу цього документа становить конспект лекцій (class notes), а також виписки з підручників.

2. Робота в групах. Група з 3 – 4 студентів збирається в бібліотеці й колективно вирішує завдання, які можуть зустрітися на іспиті.

3. Навчальні картки (flash cards). У процесі підготовки до іспиту, студент нарізає з паперу 50 – 100 карт. На одній стороні пишеться юридичний термін, а на іншій – визначення й елементи. Цікаво, що можна купити вже готові картки по деяких юридичних дисциплінах.

4. Рішення екзаменаційних завдань минулих років. У більшості випадків, іспит на юридичному факультеті США – це складна фактично унікальна ситуація, яку потрібно розібрати в письмовій формі за 2 – 3 години. Причому, такий розбір передбачає вміле використання отриманих правових знань [199].

В Україні на сьогоднішній день не існує чітко визначеної системи підготовки до екзаменів. Студентам пропонується

програма і наводиться список рекомендованої літератури. Як правило студенти готуються індивідуально, для підготовки використовують бібліотечні та архівні наукові ресурси та власні рукописні конспекти, які ведуться протягом навчального семестру [203].

Також важливим є аспект щорічних наукових досліджень в юридичних університетах. Дипломних і курсових робіт, на відміну від України, у США немає. Для того щоб одержати диплом з відзнакою, достатньо добре вчитися протягом усього навчального процесу. У той же час деякі курси пропонують можливість студентам написати й захистити письмову роботу, але мова йде саме про письмову роботу, з якої можна одержати 1 додатковий кредит, що буде враховуватися при підрахунку кредитів, необхідних для одержання диплома [226].

У США відсоток працевлаштування випускників до 6 місяців після закінчення правничого факультету – один з критеріїв оцінки якості освіти. За даними рейтингу випускників - 99% випускників Єльської школи права працевлаштовані впродовж 6 місяців; тому й не випадково ця школа на першому місці по рейтингу. До першої десятки кращих юридичних шкіл входять ті, 94% і більше випускників яких працевлаштовані впродовж зазначеного періоду [120].

В Україні зі збільшенням обсягів підготовки юристів проблема працевлаштування майбутніх правників загострюється. Багатьом тисячам «дипломованих юристів» доводиться займатися іншою, не пов’язаною з правом, діяльністю, передусім, підприємництвом й управлінням (менеджментом). І це не безпосередній наслідок «перевиробництва» випускників юридичних факультетів, бо вони виконують функцію не

лише підготовки кадрів для юридичної діяльності чи практики, але й для державного управління, правоохранної діяльності та підприємництва [230].

У США, звичайно ж, конкуренція не менша. Професіоналізм та особисті якості – основні критерії, які беруться до уваги при працевлаштуванні. У цій країні вони мають і більше шансів бути розвинутими й врахованими [234].

Резюмуючи, вочевидь, необхідно констатувати, що стає цілком зрозумілим, чому освіта, і зокрема професійна підготовка юристів, є важливим експортним продуктом Сполучених Штатів Америки, який продається не безпідставно дорого і виправдано високо цінується в усьому світі.

Таблиця 3.1

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ В УКРАЇНІ ТА

США

АСПЕКТ	Україна	США
Заклади, що здійснюють професійну підготовку юристів	Технікум, коледж, інститут, академія, університет. При цьому переважає університетська освіта	«Університетська» освіта після «базової освіти», коледж, правничі школи.
Виникнення професійної юридичної освіти Най-старіший за-клад	На теренах України формальна вища юридична освіта має глибше коріння. 20 січня 1661р. польський король Ян Казимир підписав диплом, за яким надав Львівській Єзуїтській колегії	Перші паростки юридичної освіти з'явились у першій половині XIX ст. зі створенням Гарвардського університету – 1817. Їм передували різні форми організації

	<p>«гідності академії й титул університету». Так було засновано нинішній Львівський національний університет ім. І. Франка, – найстаріший в Україні навчальний заклад, який готує фахівців-правознавців. Юридичні факультети, крім Львову, було відкрито в університетах у Харкові 1805р., Києві 1835р., Одесі 1865р.</p>	<p>навчання й практичної підготовки правників кінця XVIII ст., та ще раніше – система так званого «учнівства» (apprenticeship).</p>
Принципи, на яких базується професійна юридична освіта	<ul style="list-style-type: none"> - вища юридична освіта повинна сприяти становленню культу згоди й миру в суспільстві; - доступність вищої юридичної освіти для всіх, хто для цього має необхідні здібності, мотивацію, а також адекватну підготовку на всіх етапах професійної юридичної діяльності впродовж всього життя; - призначення вищої юридичної освіти в тому, щоб надавати не тільки фундаментальні й професійні знання, але перш за 	<ul style="list-style-type: none"> - вища юридична освіта повинна сприяти збереженню порядку у суспільстві; - прибутковість юридичної освіти для держави та впливових приватних юридичних осіб, адже бюджетного, тобто безкоштовного навчання в США не існує. - призначення вищої юридичної освіти в тому, щоб надавати випускнику високий рівень знань у галузі права, що зробить його

	<p>все виховувати законослухняного громадянина демократичної держави;</p> <ul style="list-style-type: none"> - вища юридична освіта повинна використовувати різні форми роботи для того, щоб задоволити правові потреби громадян. 	<p>конкурентоспроможним на ринку праці і дозволить надавати юридичні послуги на високому рівні;</p> <ul style="list-style-type: none"> - вища юридична освіта направлена перш за все на оволодіння якомога ширшим масивом правових норм, а тому сконцентрована на оволодінні студентами саме правових дисциплін.
Підходи до управління вищою юридичною освітою	<p>Державне регулювання (контроль)</p> <p>Міністерство освіти і науки України розробляє для вузів єдині освітні програми і стандарти та регламентуючі правила і умови прийому.</p> <p>Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти є постійно діючим колегіальним органом, уповноваженим на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти.</p>	<p>Громадсько-професійне самоврядування (автономність)</p> <p>Система вищої освіти США повністю децентралізована. Міністерство освіти США надало статус “національно визнаної інституції з акредитації правничих шкіл” загальнонаціональній громадській організації правників – Американській асоціації правників. Всі питання регулюються самими вузами під</p>

Система вищої освіти централізована.	наглядом Американської асоціації правників, у тому числі ними встановлюються критерії відбору абітурієнтів, ухвалюються рішення про виділення фінансової допомоги та ін. Як наслідок - дуже високий ступінь автономії вузів.		юридичного ВНЗ, виступає Американська асоціація юристів
Процедура ліцензування	<p>Акредитація та ліцензування здійснюється Експертною радою з «Права» при Акредитаційній комісії Міністерства освіти і науки України.</p> <p>Кожна юрисдикція США вправі самостійно регламентувати ліцензування правників, заняття юридичною практикою в її межах. У деяких штатах також упроваджено системи спеціалізації правників з окремими вимогами.</p> <p>Не всі юридичні ВНЗ США мають одинаковий статус. Вирішальну роль у цьому питанні відіграє процедура акредитації і видачі ліцензії ВНЗ. Організацією, уповноваженою вирішувати питання про офіційне визнання</p>	<p>Кількість ліцензованих закладів станом на 2013 рік.</p>	<p>189 вищих навчальних закладів (університетів) та їх структурних підрозділів (юридичних факультетів при університетах) I—IV рівнів акредитації, серед них 134 належать до державної форми власності та 55 — до інших форм власності. У тому числі Міністерству освіти і науки України підпорядковано 60 вищих навчальних закладів, з них 35 — III—IV рівнів акредитації і 25 — I—II рівнів акредитації. Загальний ліцензований обсяг становить майже 27 тис. вакантних місць, із них 82% належать вищим навчальним закладам державної форми власності.</p> <p>В університетському секторі вищої школи навчається 40-45 % всіх студентів правничої спеціалізації.</p> <p>Загальний набір студентів (за фахом докто-</p>

		ри права) на акредитовані ААЮ факультети станом на 2013 рік склав 127 260 місць. З них приблизно 21 000 студентів було зараховано на програми навчання без відриву від виробництва, при яких на отримання диплома у студента зазвичай йде чотири роки. Решта студентів була зарахована на програми денного навчання тривалістю три роки.		науковий рівень.	ських університетів мають розвинену дослідну структуру на рівні докторських програм, решта - багатопрофільні університети з великою кількістю програм підготовки спеціалістів на ступінь бакалавра та магістра
Освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні	Підготовка фахівців з вищою освітою в галузі права здійснюється за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями:	Навчання на правових факультетах в американських вузах ведеться по трьох основних рівнях: бакалавриату, магістра ту і докторантурі. (короткий цикл) вищої освіти;	за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) після закінчення повної загальної середньої освіти на конкурсній основі (враховуються результати ЗНО, атестату).	Прийом студенів і вступні вимоги	Комплекс критеріїв: результати LSAT, співбесіда (іноді), пояснівальне ессе, рекомендації, школ і вчителів, особисті якості, успіхи кандидата у позаурочній діяльності (спорт, гуманітарна робота, мистецькі захоплення і досягнення тощо), соціальне походження і забезпеченість, склад сім'ї, досвід роботи та ін.

мають стипендію, студенти приватних вузів стипендії не мають); позички наявні, але не поширені.	ка, багато студентів поєднують навчання з роботою. Вартість одного навчального року не є сталою і залежить від штату, рівня і престижності ВНЗ, його принадлежності до державного чи приватного сектора. Законом США про освіту передбачено фінансову допомогу бідним студентам; крім того діє система підтримки кращих студентів (стипендії, різноманітні гранти).
У законодавстві передбачено різні джерела фінансування підготовки фахівців у правничій галузі:	<ul style="list-style-type: none"> - за державним замовленням; - за рахунок видатків державного та місцевого бюджетів; - за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб.
Фінансування державних вищих навчальних закладів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, що виділяються з бю-	Фінансування державних вищих навчальних закладів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету та частково оплати за навчання студентів.
	У приватних навчальних закладах Джерелами фінансового забезпечення діяльності вищих навчальних закладів США є кошти, що виділяються з бю-

публічності та прозорості джерел федераціального, штату та місцевого, плати студентів за навчання та послуги, доходи від власної діяльності, пожертвування організацій і окремих осіб, відсотки від накопичень із спеціальних фондів, створених приватними організаціями й особами.	Характерною рисою є рання спеціалізація. Професійно орієнтована та практична підготовка складає не менше як 90 відсотків від загального обсягу програми професійної підготовки фахівців.	Студент може обирати із запропонованих йому правових дисциплін ті, на яких має намір спеціалізуватися після закінчення університету.
Програми професійної підготовки	Обсяг циклу гуманітарної і соціально-економічної підготовки повинен складати 18-23 відсотка, а обсяг циклів професійної і практичної підготовки - відповідно — 82-77 відсотка від загального обсягу освітньо-професійної програми підготовки фахівців.	Вибіркова частина складається з навчальних дисциплін, що самостійно обираються навчальним закладом та безпосередньо студентом.
Обсяг базо-	180-240 кредитів	90-160 кредитів , з

вої освіти бакалаврів	ЄКТС, з них не менше половини з професійно орієнтованих дисциплін.	них не менше 80 кредитів з правових предметів.	половина з яких також може обиратися студентом.
Самостійний вибір навчальних дисциплін у межах, передбачених відповідною освітньою програмою та робочим навчальним планом	<p>Самостійний вибір дисциплін передбачено в обсязі, що становить не менш як 25 відсотків загальної кількості кредитів ЄКТС, запланованих для даного рівня вищої освіти. При цьому здобувачі певного рівня вищої освіти мають право вибирати навчальні дисципліни, що пропонуються для інших рівнів вищої освіти, за погодженням з керівником відповідного факультету чи підрозділу.</p> <p>Неправові дисципліни становлять не більше 20 %, приблизно</p> <p>Самостійний вибір правових дисциплін, на яких під час професійної діяльності планує спеціалізуватися здобувач у межах, передбачених відповідною освітньою програмою та робочим навчальним планом. Широко використовуються індивідуальні навчальні плани, програми для обдарованих студентів, вивчення предметів по вибору, можливість навчання одночасно на двох факультетах або у двох вузах, можливість швидкої зміни профілю навчання, факультету, вузу, значна пріоритетна державна підтримка обдарованих студентів тощо.</p> <p>Неправові дисципліни становлять не більше 20 %, приблизно</p>	<p>Переважають пасивні форми навчання. Понад 50% припадає на аудиторні заняття студентів. Домінує репродуктивна форма проведення занять. Нині відбувається зміна парадигми – від репродуктивного до активного навчання (посилується увага до «самостійної роботи» та інтерактивних методів).</p> <p>Останнім часом набувають популярності юридичні клініки.</p> <p>Орієнтація: накопичення знань.</p> <p>Переважають активні форми і методи навчання. Характерною особливістю американської системи вищої освіти є поступовий перехід від дидактичної системи навчально-виховного процесу, коли викладач традиційно виступає в ролі головного і майже єдиного джерела знань, до індивідуального навчання студента, коли основний акцент робиться на здобуття навичок самостійної роботи, саморозвитку і самореалізації, причому обов'язково з урахуванням індивідуальних природних здібностей.</p> <p>Орієнтація: розвиток професійних та творчих навичок, уміння та розширення світогляду.</p> <p>Домінує «сократів-</p>	

Професор-	До викладання в акре-	Структура посад	<p>ський» метод, інтерактивні методи, розповсюдженими є ділова гра, юридична клініка, що включає практичну роботу студентів на базі університету, у процесі якої практиканти за-своюють знання основ роботи з клієнтом, знання і вміння щодо ефективного інтерв'ювання та опрацювання письмового звернення.</p> <p>Case-method дає дуже добри результати в американському середовищі, де студент не боїться відстоювати свою позицію перед викладачем і де правова школа має характер технічної професійної школи.</p> <p>Специфіка: підготовка «універсального» правника, здатного практикувати у будь-якій юрисдикції федерації.</p>

		<p>дченим педагогом і активним дослідником, він призначається на наступну посаду – асоційованого професора (associate-professor).</p> <p>Після приблизно десяти років успішної роботи асоційований професор може бути просунutий навищі рівень посадових сходів – посада повного професора (full professor).</p>	<p>акти про юридичну освіту</p> <p>Конституції України, Закону України «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» Національної програми правової освіти населення, інших законо-давчих актів та міжнаро-дних договорів, що за-безпечують ствердження верховенства права, надійного захисту прав людини і громадянина.</p>	<p>йнятий Державний Закон (Individuals with Disabilities Education Act) 94-142, який засві-дчив право на одер-жання освіти без об-межень всіх без винят-ку осіб, в тому числі і дітей з особливостями розвитку, в країні по-чала активно впрова-джуватися система інтегрованого та ін-клюзивного навчання.</p> <p>У 1990 році Закон був доповнений Актом про навчання осіб з пору-шеннями і повторно затверджений Конгресом США у 1995 ро-ці. Втім, варто зазначи-ти, що в США децент-ралізована система освіти і кожен штат має свою освітньо-правову базу, якою керуються управлінські освітні структури.</p>
Науково-методичне і матеріально-технічне за-безпечення	У переважній більшості вишів знаходиться на рівні, що потребує істотного покращення та переоснащення (нестача технічного забезпечення, навчальної літератури, не є поширеними навчальні залі судових засідань, не є комп'ютерної оснащення мультимедіа, проекторів, проблеми з бібліотечним фондом і т.п.)	<p>Переважно високого рівня (бібліотеки з великими фондами, сучасні навчальні класи, в тому числі з постійним доступом до Інтернету, баз даних, навчальні залі судових засідань, відео, аудіо оснащення мультимедіа, проблеми з бібліотечним фондом і т.п.)</p> <p>Правничі клініки не є поширеними.</p>	<p>Переважно високого рівня (бібліотеки з великими фондами, сучасні навчальні класи, в тому числі з постійним доступом до Інтернету, баз даних, навчальні залі судових засідань, відео, аудіо оснащення мультимедіа, проблеми з бібліотечним фондом і т.п.)</p> <p>Правничі клініки не є поширеними.</p>	<p>У 1990 році Закон був доповнений Актом про навчання осіб з пору-шеннями і повторно затверджений Конгресом США у 1995 ро-ці. Втім, варто зазначи-ти, що в США децент-ралізована система освіти і кожен штат має свою освітньо-правову базу, якою керуються управлінські освітні структури.</p>
Основні за-конодавчі	Концептуально розвиток юридичної освіти розглядається в контексті	<p>Біль про права та Закон США «Про освіту», У 1975 році був при-</p>	<p>Контроль знань студен-тів</p> <p>Вхідний контроль, по-точний контроль, модульний контроль (рубіж-ний та підсумковий),</p>	<p>Контроль знань студен-тів, є багатоступе-невим і, як правило, включає:</p>

семестровий підсумковий контроль (залік або екзамен), державна атестація та контроль залишкових знань (ректорський контроль).

Оцінювання знань студентів здійснюється за 100-баловою шкалою, яка переводиться відповідно в національну шкалу трові іспити.

(відмінно, добре, задовільно, незадовільно) та курс виставляється з шкалу ЕКТС (A, B, C, D, E, FX, F).

Оцінка за пройдений курс виставляється з урахуванням всіх форм проміжного і підсумкового контролю. Така форма контролю знань стимулює студента до ритмічних занять протягом всього семестру. Американська шкала оцінок побудована за принципом нашої п'ятибальної. Вищою оцінкою є «A», наступними позитивними оцінками є «B», «C», «D», а непрохідною (nezadovilnoi) оцінкою є «F». Що стосується обов'язкових відвідувань лекційних і

1) короткі опитування 4-6 разів в семестр на семінарських заняттях;

2) письмові іспити 2-3 рази в семестр, що проводяться з потоками на лекційних заняттях;

3) підсумкові семестрові іспити.

практичних занять, то це питання розв'язується кожним ВНЗ автономно. Як правило, більшість ВНЗ вимагає від студентів обов'язкових відвідувань занять, в той же час ряд вишів практикує і вільні відвідування занять.

Проходження практики	Здійснюється шляхом проходження практики на підприємствах, в установах та організаціях згідно з укладеними вищими навчальними завданнями договорами або у його структурних підрозділах, що забезпечують практичну підготовку. Кількість годин точно не регламентується і коливається від 180 до 250 годин.	Здійснюється шляхом проходження практики на підприємствах, в установах та організаціях, ТНК, юридичних кампаніях та фірмах і складає не менше 300 годин.
Державна атестація	Випускник, що успішно навчався і склав випускні екзамени вже є юристом, що може займатися професійною діяльністю. Загальна державна атестація відбувається	Випускник – кандидат у правники. Професійна атестація. Складання випускником правничого кваліфікаційного іспиту (іспитів), підтвер-

	через складання єдиного державного кваліфікаційного іспиту у навчальному закладі та захист випускної роботи.	дження морально-професійних якостей, прийняття присяги тощо у відповідній юрисдикції (штаті)
Документи про освіту	Диплом про вищу освіту державного зразка видається вищим навчальним закладом тільки за акредитованою освітньою програмою. За неакредитованою освітньою програмою вищі навчальні заклади виготовляють і видають власні документи про вищу освіту у порядку та за зразком, що визначені вченовою радою вищого навчального закладу.	Диплом навчального закладу про вищу освіту, ним же і видається. Дипломи з відзнакою видаються не всіма університетами. Для його отримання необхідно, окрім відмінного навчання, вивчити також деякі курси, які спеціально оголошуються як курси для дипломів з відзнакою.

Екстраполюючи вище описане на українські реалії, слід зазначити, що рівень організації, зміст, методичне та матеріально-технічне забезпечення юридичної освіти у США дійсно є гідним зразком для наслідування.

3.2. Можливості впровадження в Україні досвіду професійної підготовки юристів в університетах США

На нинішньому етапі розвитку української державності існує багато проблемних питань, які стосуються судової,

прокурорської, адвокатської та інших видів юридичної діяльності. Тривалий час йде реформування судової системи, адвокатури, прокуратури, органів внутрішніх справ, розширяються зовнішні зв'язки України, зроблено певні кроки на шляху інтеграції в європейський правовий простір, все це передбачає впровадження у вітчизняний правовий розвиток загальноприйнятих у світі стандартів підготовки юристів.

У зв'язку з цим, задля досягнення накреслених цілей, важливо глибоко дослідити надбання зарубіжної професійної освіти, проаналізувати зміст та форми підготовки майбутніх фахівців для правової сфери в країнах, де система освіти для галузі формувалася впродовж минулого століття. Запозичення позитивного зарубіжного досвіду, його адаптація до вітчизняних умов дасть можливість підвищити якість підготовки юристів та уникнути помилок, властивих для періоду її формування. У такому контексті вивчення досвіду США з питань професійної підготовки майбутніх юристів в університетах країни може стати вагомим засобом підвищення конкурентоздатності кадрів, яким належить утверджувати Україну на світовому юридичному ринку.

Як засвідчують результати наукових пошуків, висвітлені в розділах 1 – 2, право є похідною суспільного розвитку. В умовах змін моделей життедіяльності людства право перетворилося на масштабний галузевий комплекс, який відіграє вагому роль в економічному розвитку та соціальному розвитку не тільки США, а й більшості країн світу. Право як складова економічних, культурних та соціальних зв'язків стало неодмінним предметом міжнародного обговорення, пошуку спільних шляхів вирішення юридичних колізій [34; 238].

Незважаючи на відмінності у традиціях підготовки фахівців з права в Україні та США, вважаємо за можливе окреслити можливі шляхи творчого використання позитивного досвіду професійної підготовки майбутніх фахівців правової галузі США у вітчизняних умовах. Така можливість обумовлена функціонуванням багаторівневої професійної підготовки фахівців цього напряму в обох країнах, кредитно-модульної системи оцінювання знань та проведенням практики, як складової змісту підготовки.

Вітчизняна професійна освіта в юридичній галузі, як складова системи вищої професійної освіти країни переживає період активного формування, переосмислення своїх базових категорій, удосконалення понятійно-категорійного апарату, пошуку інноваційних педагогічних технологій і шляхів оптимізації процесу підготовки майбутніх фахівців [141].

У таких умовах особлива роль відводиться вищій школі України, яка забезпечує фундаментальну, загальнокультурну та практичну підготовку фахівців для галузі. Впродовж останніх років прийнято ряд важливих нормативно-правових документів, серед яких Закон України «Про вищу освіту» [125], Укази Президента «Про основні напрями реформування вищої школи» [129], Постанову Кабінету Міністрів України «Про розроблення державних стандартів вищої школи» [127] та інші. Приєднання України до європейської Болонської системи забезпечило можливість піднесення вищої освіти нашої країни до рівня розвинених країн, інтеграції в міжнародний освітній простір та переходу до динамічної ступеневої освіти, яка відповідає інтересам та потребам як держави так і кожного фахівця [12].

Запозичення позитивного зарубіжного досвіду, його адаптація до вітчизняних умов дає можливість підвищити якість підготовки фахівців юридичної галузі та уникнути помилок, властивих для періоду її формування [30; 40; 54].

На основі аналізу становлення та функціонування системи підготовки фахівців з права в сучасних умовах, дослідження вимог до змісту та форм професійної підготовки, виокремлення особливостей професійної підготовки майбутніх фахівців в університетах США, спробуємо обґрунтвати можливі шляхи використання ідей позитивного американського досвіду як однієї з необхідних умов удосконалення процесу підготовки фахівців юридичної галузі України:

1. Порівняльна характеристика підходів американських і вітчизняних учених до організації навчального процесу лише за критерієм співвідношення часу, відведеного на практику, дає підстави стверджувати, що в університетах США більше уваги приділяють практичній підготовці майбутніх фахівців (див. додат. І). Слід також відмітити гармонійність переходу від теоретичного навчання в американських вищих до практики в юридичних відділах. У зв'язку з цим, особливої уваги вітчизняних закладів заслуговує досвід організації навчальної практики майбутніх фахівців юридичної галузі США. На жаль, проблема ефективної організації навчальної практики студентів I курсу напряму “Право” не була ґрунтовно досліджена в Україні, незважаючи на її значущість: це перша практика студентів в юридичних підрозділах, яка проводиться при відсутності базових теоретичних знань студентів з питань юридичної діяльності (професійний компонент першого року навчання охоплює лише 3 навчальні дисципліни).

Положенням Міністерства освіти України «Про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» [54] закріплено концептуальні засади організації практики як безперервного і послідовного процесу при одержанні потрібного обсягу практичних знань і умінь відповідно до різних кваліфікаційних рівнів, визначено мету практики як оволодіння студентами сучасними формами організації праці в галузі їх майбутньої професії, формування у них, на базі одержаних у вищому навчальному закладі знань, професійних умінь і навичок з метою прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних умовах [32].

У вищій школі США перехід від теорії до практики здійснюється поступово, ефективними засобами тут виступають спеціально розроблені навчальні курси, які не тільки акумулюють теоретичні знання, а й забезпечують їх переход у площину професійної діяльності. Ключовим елементом цих курсів виступає єдність теоретичної підготовки з практичною, яка дозволяє раціонально використати практику для формування професійних умінь майбутніх фахівців і набуття ними навичок практичної діяльності в умовах юридичного відділення [247].

З урахуванням досвіду США для кращої організації проведення навчальної практики професійного спрямування у вищих навчальних закладах автором дослідження було розроблено програму курсу “Основи юридичної клінічної практики” спеціальності 6.030401 – “Правознавство” (див. додат. В), яку було апробовано у Черкаському Національному університеті імені Богдана Хмельницького і методичні рекомендації щодо практичної підготовки юристів [143]. Структурними елементами цього виду практичної підготовки висту-

пають три модулі в обсязі 72 годин: самостійна робота студентів; аудиторні практичні заняття; а найголовніше – практика в юридичній клініці. Навчальна практика поділена на 3 змістовні модулі, реалізація яких відповідно до методичних рекомендацій проведення навчальної практики здійснювалася в два етапи [253].

На першому – підготовчому – студенти самостійно вивчали теми, які були передбачені програмою (переважно під час практичних занять). У процесі занять викладач (як правило, це керівник практики від університету) акцентував увагу на основних моментах теми, визначав рівень їх сприйняття студентами, разом з практикантом аналізував практичні ситуації відповідно до предмету вивчення, організовував ділові ігри, конкретизував завдання на практику згідно з кожним змістовним модулем та підсумовував результати.

Другий етап – процесуальний – включав практичну роботу студентів у юридичній клініці на базі університету, у процесі якої практиканти засвоюють:

– знання основ роботи з клієнтом, знання і вміння застосовувати методи ефективного інтерв’ювання та опрацювання письмового звернення (*на практично-творчому рівні*);

– знання алгоритму роботи над справою, вміння виробити правильну позицію у справі; знання специфіки опрацювання кримінальних та цивільних правових питань (*на практично-творчому рівні*);

– знання основ діловодства у сфері юридичної практики, вміння та навички складати різного роду документів: скарг, заяв, протоколів, позовів, претензій, договорів; навички ведення поточної документації під час вирішення цивільної та кримінальної справи; навички комп’ютерного документу-

вання; знання методів та технік, які дозволяють спростити схему документообігу та скоротити часові витрати на роботу з документами (*на фундаментальному рівні*);

– навички складання процесуальних документів та звернень до різних інстанцій, навички представництва інтересів клієнта в суді та інших державних органах (*на практично-творчому рівні*);

– знання психологічних аспектів правозахисної та право-просвітницької роботи юриста (*на фундаментальному рівні*);

– знання правил раціональної організації праці в юридичній організації (*на понятійному рівні*);

– навички правопросвітницької роботи з аудиторією та виступу перед нею, педагогічні навички; знання інтерактивних методик навчання і вміння застосовувати їх на практиці; знання основ побудови виступу, навички успішного дискутування та дебатування, вміння аргументовано та переконливо відстоювати свою позицію, риторичні навички (*на фундаментальному рівні*);

– знання основ планування і написання наукової роботи, навички опрацювання великої кількості матеріалів та виділення головної інформації, складання тез виступу та оформлення наукових робіт (*на фундаментальному рівні*);

– знання основ і вміння застосовувати категорії проектного менеджменту та соціального моделювання (*на понятійному рівні*);

– навички роботи в команді, знання принципів корпоративної та професійної етичної культури, формування вміння керуватися в своїй діяльності, перш за все, цими принципами (*на практично-творчому рівні*);

– навички роботи з комп’ютером та іншою офісною технікою, її застосування в професійній діяльності, користування електронною законодавчою базою та ресурсами мережі Internet (*на практично-творчому рівні*);

– навички розробки і застосування установчих та локальних документів організацій (*на практично-творчому рівні*);

– вміння аналітично мислити та знаходити інформацію (*на понятійному рівні*);

– навички управління та контролювання виконання рішень (*на практично-творчому рівні*);

– навички встановлення професійних контактів (*на практично-творчому рівні*) [255].

Впровадження повною мірою досвіду університетів США до організації навчальної практики, а саме: почерговість актуалізації теоретичних знань, ситуаційного аналізу, моделювання проблемних ситуацій та пошуку шляхів їх розв’язання, координації практичної діяльності студентів на базі юридичної клініки, забезпечив би українським студентам можливість:

– цілісного сприйняття процесу навчання, взаємозв’язку і взаємозалежності між теорією і практикою діяльності в праві;

– структурованого розуміння професійних проблем, які аналізувалися в процесі занять і закріплювалися практикою;

– апробації власних рішень правових питань, обмін досвідом у процесі підсумкових занять;

– формування практичних навичок складання резюме, проведення бесіди з клієнтом, роботи з технічним обладнанням та інформаційно-довідковим матеріалом;

– збагачення психологічно-емоційного стану (впевненість як у правильності професійного вибору так і діях під час роботи з клієнтом; виваженість у спілкуванні [207];

2. Інтеграція України у світовий правовий простір передбачає піднесення вітчизняної галузі до рівня провідних країн, що можливе за умови пізнання масштабів їхніх правових індустрій, особливостей функціонування, специфіки роботи, не з теоретичних матеріалів, а з власного досвіду. У зв'язку з цим, запровадження американського досвіду організації *стажування студентів за кордоном* упродовж літа відкриває широкі можливості для ознайомлення з особливостями юридичної професійної діяльності в іншій юрисдикції [260].

3. Серед пріоритетних напрямів української державної політики щодо розвитку освіти значне місце належить *запровадженню освітніх інновацій* та моделі інклюзивної освіти [4; 12; 18; 42]. У цьому контексті американський досвід щодо використання інтерактивних форм і методів підготовки юристів є особливо актуальним для системи вітчизняної професійної підготовки в праві.

Інтерактивні методи навчання (дискусії у групі, моделювання виробничих ситуацій та їх аналіз, ділові ігри, інтерв'ю з практикуючими юристами), аудіовізуальні (відеосюжети про практичну роботу юриста, відео-аналіз судових справ, відеозвіти студентів про проведені заходи, відеопрезентації проектів), кейс-студії, підготовка студентами проектів і їх презентація, робота в мережі Інтернет (ознайомлення з тематичним планом дисципліни, спілкування з викладачем, аналіз вебсторіонок юридичних фірм, пошук місць для стажування та можливого працевлаштування) (детальніше в п. 2.1) виступають ефективним засобом забезпечення мотивації навчання та залучення студентів до навчального процесу; активізації їх мислення та дій; підвищення рівня взаємодії студентів між собою та викладачем; формування здатності

студентів до самостійного і творчого виконання завдань; урізноманітнення процесу навчання, перетворення його на співпрацю, змагання та ділову гру [266].

4. Самостійна робота студентів як форма організації навчання у вищій школі України є складовою всіх навчальних дисциплін. Вона виступає завершальним етапом розв'язання навчально-пізнавальних завдань [18], які розглядалися на лекціях і семінарах, а отже потребує чіткого планування та правильної організації. З огляду на прикладний характер навчальних предметів з права важливо добирати для самостійної роботи такі завдання, які б адекватно відображали сутність і зміст професійної діяльності, розвивали здатність до пошуку творчого розв'язання питань юридичної діяльності, вміння аналізувати різні аспекти роботи, а не просто визначати обсяг навчального матеріалу для самостійного опрацювання студентами. В університетах США *система практичних завдань для самостійної роботи* студентів має як репродуктивно-прикладний характер так і творчо-прикладний. До перших відносяться завдання, які студенти виконують за зразком, наприклад, опис діяльності юридичної фірми, що надає певні послуги в царині права. До других належать ті завдання, які передбачають пошук інформації або потребують самостійного аналізу чи вирішення, наприклад, розробка стратегії роботи юридичної фірми з важливим клієнтом, проектування реклами компанії, дослідження ринку [270].

Запровадження американського досвіду практичних завдань для самостійної роботи студентів в Україні може послугувати інструментом для викорінення формалізму в підходах до планування самостійної роботи студентів та контролю

за її виконанням; фактором впливу на розвиток особистості студента, його дисциплінованості та вимогливості, ініціативності та відповідальності, творчого мислення і готовності до майбутнього фаху.

5. Вважаємо, що незаперечною перевагою американської системи професійної підготовки в праві є *процес співпраці між освітніми закладами та галузевими організаціями* як у питаннях організації практики і стажування, так і в проведенні практичних занять. Тристоронні угоди про проведення практики укладаються на рівні навчального закладу, студента і галузевої організації. Концептуальні засади практики закріплені «Положенням про стажування» Асоціації американських юридичних ВНЗ. Тут чітко визначено мету, завдання та термін практики, окреслено зобов'язання та права всіх сторін, форми роботи студентів та керівників практики, критерії оцінювання успішності практикантів. Тісна співпраця викладацького складу вищих навчальних закладів і фахівців-практиків у питаннях викладання дисциплін, використання підприємств для збору інформації чи аналітичної діяльності, взаємоконсультування щодо підбору навчального матеріалу є відмінною особливістю професійної підготовки юристів в США [275].

В Україні ситуація з базами практик для студентів факультетів права неоднозначна: державні структури приймають доволі невисокий процент студентів для проведення практики; приватні юридичні фірми в умовах високої конкуренції не зацікавлені в усебічному включенні практиканта в процес виробництва послуг [45–47]. За таких умов особливого значення для навчальних закладів набуває як питання ретельного відбору юридичних організацій з урахуванням рівня їх

матеріально-технічної бази, кваліфікації працівників, спектру послуг, так і укладання угод про співпрацю та методичне забезпечення процесу організації практики та контролю за її перебігом. Двостороння скоординована діяльність у цьому напрямі може стати засобом ліквідації декларативності та поверховості в організації різних видів практик, а також інструментом для досягнення видимих результатів: максимальну відповідність освітніх послуг потребам галузі та високий рівень підготовки майбутніх фахівців, які будуть забезпечувати конкуренто-здатність вітчизняної юридичної галузі.

6. Законом України «Про вищу освіту» [125] встановлено систему освітньо-кваліфікаційних рівнів у нашій країні, визначено термін навчання відповідно до кожного з них. Саме приєднання України до Болонського процесу зумовило необхідність адаптації вітчизняної системи вищої освіти до європейського освітнього простору, що спонукало розробку і прийняття нового закону. Американська система професійної підготовки юристів представляє для нас чималий інтерес, оскільки подібна структура існує в країні вже давно. Багаторівнева система вищої освіти США на рівні магістра передбачає два напрями підготовки, перший орієнтований на практичну діяльність, а другий – на дослідницьку та наукову роботу. Тільки науково-дослідний напрям магістратури забезпечує студенту можливість вступу в докторантуру [53].

На увагу вітчизняних освітніх закладів заслуговує також підготовка фахівців комбінованого освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр-магістр». Як показав аналіз функціонування системи підготовки фахівців у галузі права в США на сучасному етапі (розділ 1.3), американські

університети об'єднуються на національному та міжнародному рівнях, розробляють нові освітні проекти і практикують підготовку фахівців суміжних галузей за одним навчальним планом з метою забезпечення студентам можливості здобути два фахи, що в умовах інтеграції виступає незапереченою перевагою.

7. Американський досвід вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців для юридичної галузі, є цікавим у плані *визначення спектру навчальних предметів*, а саме відсутності дублювання вивчення тих навчальних дисциплін, базовий курс з яких студенти проходили ще в школі (наприклад, історія), та максимального урахування тенденцій та специфіки діяльності в праві, що, окрім навичок технології та організації ведення справ, передбачає оволодіння ораторським мистецтвом, набуття навичок лідерства, спрямовані їх на інтелектуалізацію практичної діяльності [65].

Порівняльний аналіз загальної кількості навчальних предметів у планах підготовки бакалаврів з права в Україні та США засвідчив більш збалансований підхід у цьому відношенні в американських освітніх закладах: загальний обсяг дисциплін у Нью-Йоркському університеті дорівнює 44 предметам, у Гарвардському університеті – 40, у той час як в українських університетах вивчають 63 – 65 дисципліни.

8. Прогресивною тенденцією правничої освіти у США є *обмін досвідом з підготовки фахівців у галузі права з іншими державами*. Такий підхід передбачає рівноправний обмін здобутими правничими знаннями і вміннями. Хоча спеціальних програм щодо обміну досвідом між Україною і США замало, процес відбувається постійно під час спільної роботи, участі в конференціях, семінарах тощо. Чимало українсь-

ких правників мали можливість познайомитися з функціонуванням політико-правових інститутів США, американських правничих факультетів тощо в рамках американських програм обмінів, програм громадських правничих організацій [279].

Низка програм, адміністрованих урядом США в Україні, надає можливість молодим українським дослідникам та вченим-правникам проводити наукові дослідження в США на стипендіальній основі. Крім того, американські університети та інші наукові установи на конкурсних засадах надають стипендії для організації правових досліджень у США. Наприклад, Інститут українознавчих студій при Гарвардському університеті надає щорічні іменні дослідницькі стипендії, які можуть стосуватися й галузі права.

Особливої уваги у впровадженні досвіду підготовки юристів США в Україні заслуговує конкурс ім. Ф. Джессапа, що виступає як своєрідні «олімпійські ігри» студентів-правників. Для цього майбутнім фахівцям потрібні не тільки відповідні знання, а й навички – вміння, вироблені вправами. Останні можуть бути різними: від задач, тестів до рольових ігор, навчальної практики та конкурсів у формі умовних (симульованих) судових процесів або дебатів [19].

Форма навчальних судових дебатів не нова для вітчизняної професійної підготовки юристів. Студенти-правники й раніше використовували їх, наприклад, на практичних заняттях із цивільного та кримінального процесу. Утім нинішні найпопулярніші конкурси з навчальних судових дебатів мають особливості. Здебільшого їх проводять на міжнародному рівні (якому зазвичай передують національні). Розглядаються складні питання з міжнародного та європейського

права, а умовними суддями виступають відомі вітчизняні й іноземні юристи. Відтак, такі конкурси – якісно нові для вітчизняної системи юридичної освіти способи набуття професійних навичок [282].

Зазначені студентські конкурси поширилися в усьому світі останніми десятиліттями. Особливо популярні вони в системі професійної підготовки юристів у США, де стали складовою навчального процесу.

Нині навчальні судові дебати – частина програми підготовки правників у США. В американських правничих університетах передбачають для першокурсників спеціальні обов'язкові програми, які сприяють формуванню вмінь та навичок правничого письма та судових дебатів. У багатьох школах діють ради з судових дебатів, членами яких є студенти та їхні викладачі. Участь студентів у таких конкурсах вважається частиною навчального процесу, в деяких школах набуває форми окремої дисципліни.

У США проводяться принаймні 40 місцевих, регіональних, національних та міжнародних конкурсів із судових процесів, які стосуються практично всіх галузей права [292].

У 1996 р. до сходження на «вершину Джессапа» долучилися й українці. Вперше конкурс в Україні було проведено в лютому того ж року. Той період увійшов до історії студентсько-правничого життя. Ця епоха самоорганізації та активної діяльності українських студентів-правників як на національному, так і на міжнародному рівнях. Закономірним результатом такої діяльності стало започаткування в Україні Конкурсу Джессапа.

Конкурс Джессапа припав до душі українським студентам-правникам. Робота з організації Конкурсу Джессапа в Украї-

ні прискорилася і став традиційним. Його адміністрування брали на себе різні організації. Він набуває дедалі більшої популярності. З 2000р. зріс рівень організації змагань та підготовки команди суддіства (відомі українські та іноземні правники, зокрема ті, які працюють в Україні), зросла й кількість учасників. Потенційно кількість команд в Україні значно більша, й незабаром може зрости. Цей прогноз ґрунтуються на зростанні популярності Конкурсу та кількості юридичних вишів в Україні [19].

9. Ще однією запозиченою із зарубіжного досвіду формулою підготовки студентів юридичних факультетів до майбутньої практичної діяльності є *юридична клініка*. Як форма практичної підготовки фахівців до правничої діяльності вона вперше з'явилася у США та набула широко розповсюдження у світі.

Аналізуючи історію появи такого явища, як «юридична клініка», слід відзначити, що на початку ХХ ст. професор Фроммгольд опублікував замітку «*Juristische Kliniken*» («Юридична клініка»), де запропонував створити на зразок медичних клінічних установ при медичних факультетах клініки при юридичних вищих навчальних закладах, де б студенти під керівництвом професорів вирішували не вигадані або віджилі юридичні справи, а надавали б безпосередню юридичну допомогу особам, які її потребують, займаючись живими, ще не вирішеними справами.

Невдовзі цю ідею Фроммгольда підтримав професор А. Люблінський у статті «Про юридичні клініки», де зазначив, що «ідея ця є настільки важливою і плідною, що цікаво було б розробити її детальніше і спробувати провести паралель між медичною та юридичною клініками, наскільки це,

звичайно, можливо з огляду на відмінність характерних рис у цих двох галузях знань» [198].

У США термін «клінічна освіта» з'явився в 20-х – 30-х роках минулого століття. Це стало відображенням певної тенденції в професійній підготовці юристів, яку представляли члени так званого реалістичного юридичного руху, що складався з групи вчених, які прагнули внести соціальні аспекти у вивчення права. Запропонована юристами-реалістами освітня реформа в цей час була реакцією на негативні наслідки припинення практики для юристів-випускників, оскільки до початку ХХ ст. була забута система підготовки «юристів-підмайстрів», що раніше існувала в США, за якої юридичні факультети визнавалися лише альтернативним і дуже слабким доповненням до неї. Розвиток клінічної юридичної освіти в США прискорився в 60-ті роки минулого століття, коли приватні фонди почали стимулювати розвиток клінік для вирішення подвійної проблеми: надання необхідної юридичної допомоги малозабезпеченим клієнтам і водночас розвиток необхідних професійних навичок у студентів [5, с. 45].

Науковці стверджують, що юридична клініка виконує ряд функцій: навчальну – поєднання теорії та практики, вироблення різних професійних якостей майбутніх спеціалістів; соціальну – полягає у задоволені проблем соціуму в юридичній інформації та обслуговуванні; науково-дослідна – її суть у проведенні дослідів; і остання, благодійницьку – надання безкоштовних юридичних послуг [2, с. 70].

Аналіз публікацій і досліджень, у яких започатковано вирішення цієї проблеми, свідчить про те, що останнім часом для викладачів, студентів, аспірантів і здобувачів видано ряд посібників, монографій, наукових праць з теорії та практики

діяльності юридичних клінік в Україні та інших країнах світу. Серед них: праці вчених С. Балашенко [117], М. Трофимова [176], С. Фокіної [183], А. Гутнікова [37] та інших, у яких розкрито досвід і нормативне забезпечення діяльності юридичних клінік на пострадянському просторі, організації правової підтримки некомерційних установ. Серед українських учених досвід роботи юридичних клінік узагальнено в працях В. Бігуня [19], М. Дулеби [45], С. Молібога [111], Ж. Дробот [44] та ін. Колективами викладачів і студентів-клініцистів Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, Київського національного університету імені Тараса Шевченка та багатьох навчальних закладів, що функціонують на теренах України узагальнено практику роботи юридичних клінік на базі навчальних закладів [6].

Впродовж останнього десятиріччя клінічні програми набули бурхливого розвитку, й Американська асоціація юристів, яка є органом, відповідальним за здійснення нагляду за акредитацією юридичних ВНЗ, почала вимагати, щоб американські школи права розглядали клінічну освіту принаймні як варіант отримання студентами практики.

В умовах командно-адміністративної системи, що існувала в Радянському Союзі, клінічна юридична освіта не набула і не могла набути широкого застосування, а зарубіжний досвід із цих питань для радянських учених-юристів і практиків був недоступний [242].

Повернення до питання організації юридичної клінічної освіти в пострадянських країнах, у тому числі і в Україні, припадає на 1993 – 1997 роки з ініціативи юристів, які отримали можливість вивчити досвід викладання юридичних наук у зарубіжних країнах, особливо в США, а також на між-

народних колоквіумах та семінарах із цих питань, де вони побачили юридичні клініки в роботі та осмислили їх суть і значення в підготовці юристів та у вирішенні соціальних проблем громадян. Адже «юридична клініка» – це структура, інтегрована в навчальний процес юридичного ВНЗ, з метою набуття студентами старших курсів практичних навичок юриста шляхом надання ними юридичних послуг населенню, яке не може звернутися до професійних юристів за браком коштів [117].

Перші юридичні клініки на Україні створювались, як правило, при юридичних ВНЗ за участю молодіжних студентських на інших громадських організацій у 1993 – 1999 роках у Донецьку, Києві, Львові, Одесі, Ужгороді, Бердянську, Сімферополі, Луцьку [45].

Ідея використання в Україні позитивного досвіду діяльності юридичних клінік була викликана зокрема і тим, що на пленумі Ради Спілки юристів України, який відбувся в лютому 2005 року, була започаткована дискусія з двох проблемних питань: професійної підготовки студентів юридичних ВНЗ та надання безоплатної юридичної допомоги громадянам. Під час цієї дискусії прозвучало риторичне запитання: «Чому значна частина випускників юридичних ВНЗ, які рекомендуються для роботи в судах, не завжди можуть відповісти на елементарні питання, пов’язані із застосуванням права? З цього приводу були різні думки, проте більшість учасників дискусії схилилась до думки, що причину слід шукати у співвідношенні теоретичного і практичного компонентів у сучасній професійній підготовці юристів, та висловилась на користь посилення практичної, прикладної спрямованості правової підготовки. Для цього було рекомендовано широко

використовувати юридичну клініку як своєрідну базу для отримання практичних навичок [19].

Особливе значення у процесі фахової підготовки юристів останнім часом набули юридичні клініки у низці ВНЗ. Їх головною метою є підвищення рівня та якості підготовки фахівців в галузі юриспруденції шляхом залучення студентів до науково-практичної діяльності. Робота в клініці сприяє формуванню самостійної творчої особистості, дозволяє студентам, зокрема з особливими потребами інтегруватися в професійне середовище. Практична діяльність дає можливість кожному студенту здобути навички роботи з громадськістю, вміння швидко орієнтуватись у правовій базі і використовуючи необхідні матеріали давати змістовну відповідь на запити населення з різних галузей права [114, с. 19–20].

Нині вони функціонують у багатьох вищих навчальних закладах. Запозичивши медичний термін як ознаку спрямованості безпосередньо на громадян, «юридичні клініки» стали активно діючими об’єднаннями студентів і молодих фахівців вищих юридичних навчальних закладів, завдяки яким можна реалізувати вимоги ч. 1 ст. 59 Конституції України, а саме – сприяння реалізації конституційного принципу рівності громадян при захисті своїх прав, у тому числі, надання безкоштовної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення.

Одним з елементів розвитку вищої юридичної освіти в Україні є активна інституціалізація юридичних клінік у вищих навчальних закладах.

Слід відзначити, що не існує однозначного поняття «юридична клініка». Визначення клініки може змінюватися в за-

лежності від поставлених перед нею цілей і завдань. Так, вітчизняний учений С. Молібога [111] розглядає «юридичну клініку» перш за все як навчальну програму, що передбачає навчання студентів-юристів практичним навичкам та професійному відношенню і включає безоплатну роботу студентів під керівництвом викладача з надання юридичної консультації особам, які не мають можливості вдатися до інших видів юридичної допомоги [32, с. 7]. У свою чергу, американські вчені, зокрема Е. Мелістен [329], визначають клінічну практику як особливу методику навчання (teaching methodology / technique), яка передбачає вирішення студентами проблемних життєвих ситуацій правового характеру [173, с. 87].

Загалом юридичну клініку визначають як особливий механізм сприяння якості юридичної освіти, що проявляється в створенні для студентів можливості під час навчання практикуватися в юридичній професії, виконуючи аналітичну та безпосередньо правозахисну роботу.

С. Молібога [111] з'ясовуючи етимологію терміна «юридична клініка», визначає її синонім як «правничу клініку» і зазначає, що про роль практики в підготовці юристів та необхідність юридичної клініки заявив Д. І. Майєр у праці «Про значення практики у системі сучасної юридичної освіти» (1855 р.).

На сьогодні в усіх регіонах України діють понад 50 юридичних клінік при вищих навчальних закладах України різного профілю, які надають безкоштовну правову допомогу мало-забезпеченим громадянам – пенсіонерам, інвалідам, учасникам бойових дій, багатодітним родинам та іншим з питань правових відносин у суспільстві. За попередніми вибіркови-

ми відомостями студентами в таких правничих організаціях надано по Україні понад 1000 безоплатних консультацій найбільш вразливим та незахищеним верствам населення [44].

Однією з таких юридичних клінік, яка створена для надання безоплатної правової допомоги для осіб, що потребують соціального захисту, є юридична клініка Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького, заснована у 2007 році. Юридична клініка надає правову допомогу відповідно до Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні, схваленої Указом Президента України від 09.06.2006 р. [129]; Типового Положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 р. № 592 [54]; Положення про юридичну клініку Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького та Етичного кодексу юридичної клініки, затверджених ректором університету 12 жовтня 2007 року. Згідно з Положенням про юридичну клініку остання є структурним підрозділом вищого навчального закладу III – IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за напрямом «Право», і створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів. Метою юридичної клініки є: підвищення рівня практичних знань, умінь і навичок студентів юридичних спеціальностей; забезпечення доступу представників соціально-вразливих груп суспільства до правової допомоги; формування правової культури громадян; підготовка та навчання студентів у дусі дотримання й поваги до принципів верховенства права, справедливості і людської гідності; впровадження в навчальний процес елементів практичної

підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг. Основними завданнями юридичної клініки, відповідно до Положення, є: надання студентам юридичної клініки можливості набуття навичок практичної діяльності за фахом; надання громадянам соціально-вразливих верств населення безоплатних юридичних консультацій; проведення заходів з правової освіти населення; створення ефективного механізму обміну інформацією між населенням, засобами масової інформації та юридичною клінікою, що дозволить оперативно реагувати на практичні потреби громадян [27].

Відповідно до мети та завдань юридичної клініки університету, для її повного та ефективного функціонування керівництво юридичної клініки і вищого навчального закладу організовує й забезпечує: надання безоплатної правової допомоги з питань захисту прав і свобод людини та організацій з усіх галузей права відповідно до чинного законодавства України; проведення теоретичних та практичних занять за результатами діяльності юридичної клініки; проведення правоосвітніх, правороз'яснювальних та інших навчально-практических заходів; підготовку і поширення публікацій для населення з актуальних правових питань; проведення науково-практических конференцій, семінарів, тренінгів та інших заходів з актуальних правових питань тощо [44].

Консультантами юридичної клініки є студенти старших курсів, що навчаються за напрямом «Право» та надають правову допомогу під керівництвом викладачів-кураторів. Викладачі-куратори надають необхідну методичну і теоретичну підтримку студентам-консультантам: вирішують питання про прийнятність справи, її направлення до студента, виступають у ролі куратора за кожним зверненням, а також забез-

печують теоретичну підготовку, яка є складовою програми клінічної освіти студента, здійснюють контроль за діяльністю студентів на відповідність правової допомоги вимогам законодавства і професійної етики.

Студенти та викладачі юридичної клініки ЧНУ ім. Б. Хмельницького, керуючись загальновизнаними нормами моралі, визнаючи своїм обов'язком захист прав і свобод людини і громадянинів та необхідність удосконалення свого пофесійного рівня, прийняли Етичний кодекс юридичної клініки. Цей кодекс покликаний врегулювати етичні засади організаційної діяльності студентів, викладачів, фахівців-практиків у процесі виконання завдань юридичної клініки. За часового функціонування юридична клініка прийняла близько 500 осіб, які звернулися за отриманням юридичної допомоги з різноманітних питань. Консультації стосувались питань з цивільного та трудового права, права соціального забезпечення, житлового та сімейного права, судової практики застосування законодавства тощо [27].

Центр практичного навчання був також створений викладачами та студентами економіко-правового факультету Донецького Національного університету в 1999 році як його досить великий структурний підрозділ. У ньому працюють 15 інтернатур і 8 юридичних клінік (громадських приймальень). Кожна юридична клініка має власну спеціалізацію (громадянське, сімейне, трудове, господарське право), її очолює викладач-фахівець у даній галузі, котрий працює з десятьма студентами 3 – 5 курсів, які пройшли конкурсний відбір [134].

Студенти отримують практичні поради провідних правників, які спеціалізуються за різними напрямками

(судді, прокурори, адвокати, юрисконсульти банків, Антимонопольного комітету, фірм, практикуючі юристи). Більше ніж 270 годин навчального плану передбачено на практичну роботу студентів. Кожний третій студент і кожний третій викладач беруть участь у роботі клінік та інтернатур.

У Луцьку юридична клініка «Ad Astra» при юридичному факультеті Волинського державного університету імені Лесі Українки створена за участю Волинської обласної організації Спілки юристів України та при фінансовій підтримці Міжнародного фонду «Відродження» 1999 року. Метою та завданнями юридичної клініки є: впровадження в навчальний процес елементів практичної роботи студентів у сфері надання юридичних послуг; надання безкоштовної юридичної допомоги малозабезпеченим верствам населення; висвітлення роботи клініки та проблем реформування пенітенціарної системи в засобах масової інформації; вивчення стану реалізації прав і свобод особами, які знаходяться в місцях позбавлення волі, що розташовані у Волинській області та видання для них буклетів «Знай свої права».

У Національному університеті «Києво-Могилянська академія» у 2003 р. на базі факультету правничих наук був створений Центр інноваційних методик правничої освіти, який поставив за мету вивчення актуальних теоретичних і прикладних проблем з інноваційних методик правничої освіти та надання допомоги викладачам факультету у підвищенні рівня професійної майстерності шляхом упровадження нових форм навчальної та позааудиторної роботи. З 2004 р. розпочато науковий проект «Розробка й удосконалення інноваційних методик підготовки

спеціалістів і магістрів права», згідно з яким розгорнуто роботу у таких провідних напрямах: створення електронної бази даних про інновації у вищій освіті, організація науково-дослідницьких (фундаментальних і прикладних) та навчально-методичних робіт з окремих проблем правничої освіти, правової інформації та порівняльного правознавства; вивчення, узагальнення та поширення крашого вітчизняного, європейського та світового досвіду у цій сфері; організація і проведення конференцій, семінарів і тренінгових курсів з інноваційних методик викладання правничих дисциплін для професійного загалу [44].

Серед юридичних клінік, що функціонують сьогодні на теренах України чільне місце посідає Юридична клініка «Феміда» Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Робота в цьому напряму активно продовжується.

Саме тому так важливо скористатися досвідом США, де юридичні клініки стали буденним суспільно-правовим явищем і слугують комунікативною ланкою між майбутніми юристами та населенням, яке потребує юридичної допомоги на безоплатній основі.

У результаті узагальнення практичного досвіду функціонування юридичних клінік виділено три групи умов ефективної роботи студентів у юридичній клініці, як формі практично спрямованого професійного навчання за напрямом «Правознавство»:

- 1) чітке правове регулювання юридичної клінічної освіти;
- 2) гуманістичної спрямованості педагогічного процесу та організації практичної діяльності в межах юридичної клініки;

3) інтегрування організаційних форм, змістового та методичного забезпечення юридичної клінічної освіти в ході виробничої та навчальної практики, роботи студента над магістерською роботою.

Законодавчою базою для юридичної клініки в системі професійної освіти є Закон України «Про вищу освіту». Діяльність юридичних клінік як самостійних громадських організацій відповідає положенням Конституції України, Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні, Положенню про Всеукраїнську міжвідомчу координаційно-методичну раду з правової освіти населення.

Вимоги до організації роботи юридичних клінік сформульовані в Стандартах юридичних клінік України (прийняті Асоціацією юридичних клінік України 16 листопада 2003р., зі змінами та доповненнями 25 серпня 2006р.), Типовому положенні про юридичну клініку вищого навчального закладу України (наказ МОН від 03 серпня 2006р. № 592) [54].

Юридична клініка, що створена при вищому навчальному закладі, діє відповідно до Положення, затвердженого керівником вищого навчального закладу. До Статуту вищого навчального закладу вносяться відповідні зміни. Створена юридична клініка може розробити та прийняти на загальних зборах Правила роботи юридичної клініки, які, по суті, є регламентом роботи клініки до найменших подрібниць [19, 44].

Важливо відзначити, що американці першими усвідомили необхідність підготовки компетентних юристів. Основною цінністю стало виховання фахівця, здатного реалізуватися та досягти успіхів у своїй професійній діяльності. Нова освітня модель привела до перегляду форм навчання та організації навчального процесу, встановивши першорядну значимість

професійно-необхідних знань, умінь та практичного досвіду. Відповідно, введення практики клінічного навчання сприяло реалізації компетентнісного підходу в американській професійній підготовці юристів [173; 217].

В Україні Асоціацією юридичних клінік України було передбачено лише дві організаційно-правові форми діяльності юридичних клінік: 1) у вигляді структурного підрозділу юридичного ВНЗ чи факультету; 2) як формування при юридичному ВНЗ чи факультеті [201, с. 68–70].

Водночас, Ж.Дробот [44] виділяє наступні організаційно-правові форми юридичних клінік: 1) структурний підрозділ ВНЗ, 2) громадський підрозділ ВНЗ, 3) організація студентської ініціативи та самоврядування, 4) форма співпраці ненаселення з вищим навчальним закладом; 5) тимчасове утворення конкретного проекту; 6) інші форми.

Цілком доречно урізноманітнити юридичну клінічну практику в Україні, спираючись на досвід США у даній царині [173].

Окремої уваги заслуговує розроблене в США освітня програма, яка носить назву «Street Law» – «Живе право». «Street Law» – це клініка при ВНЗ, завданням якої є правова просвіта широких верств населення (не юристів). Такі програми були розроблені в багатьох ВНЗ США і почали впроваджуватися в інших країнах, наприклад, в Південній Африці, Польщі та Україні.

У рамках цієї програми студентів юридичних факультетів навчають, як пояснити основні правові аспекти звичайним громадянам – не фахівцям в області права: школярам та їхнім батькам, особам, які відбувають покарання у виправних

установах різного профілю, а також особам, які потребують охорони своїх прав в силу їх соціальної незахищеності [173].

Юридичні клініки «реальних клієнтів» відрізняються за характером прийнятих до розгляду справ. Так, в США розрізняють, наприклад, клініки загальної практики та спеціалізовані клініки. Останні поділяються:

- 1) за категоріями справ: екологічні, з житлових, трудових, соціальних питань, з прав споживачів тощо;
- 2) за категоріями клієнтів: неповнолітні, в'язні, постраждалі від насильства, іммігранти і т. ін.) [32].

Саме в юридичній клініці студенти отримують певні навички юридичної практики та уявлення про те, чого потребують люди і як можна захиstitи їхні права, спираючись на закон. Як правило, їхню роботу контролюють викладачі, які мають значний стаж такої роботи; вони допомагають студентам отримати практичний досвід, підстрахувати їх, забезпечити компетентне та професійне представлення клієнтів у суді. Крім того, студенти відвідують семінарські заняття, на яких вивчають законодавство і процедури, необхідні при роботі в юридичній фірмі та представництві в суді. У ході заняттів вони обговорюють етичні та практичні питання, що виникають у процесі роботи клініки. Студенти отримують завдання по вивченню правової літератури, в тому числі і чинного законодавства з подальшим обговоренням на семінарських заняттях. Результати клінічної практики піддаються всеобщому критичному розбору. У присутності керівників практики та інших студентів практиканти відтворюють і оцінюють кожен крок у плануванні, прийнятті рішення і подальших діях. Іноді це супроводжується демонстрацією відеофільму або програванням аудіо записів, що ілюструють

роботу студента в клініці. Можуть також піддаватися аналізу підготовлені в ході практики документи [288]. Все це в значній мірі відноситься до клінік, створених при ВНЗ (*in-house clinics*), яким в США віддається більша перевага. Навчання в цих клініках побудовано на основі наступних принципів: 1) дотримання інтересів клієнта (*client-centered lawyering*); 2) захисту клієнта, заснованого на знанні теорії (*theory-driven advocacy*); 3) збереження професійної етики, відповідальності за свої дії (*professionally responsible legal work*); 4) початкового вивчення фактів (*fact investigation*); 5) планування і переоконливою захисту (*strategic planning and persuasive advocacy*); 6) обміркованих практичних дій (*reflective practice*) [329].

Слід визнати, що клінічний досвід особливо цінний для формування і розвитку у студентів професійних і особистісних якостей, наприклад: самостійності і гнучкості мислення, широти світогляду, лідерських якостей, самоповаги, особистісної незалежності й патріотизму [196, с. 111–114].

Саме тому необхідно не лише створити в Україні при юридичних ВНЗ та факультетах юридичні клініки, а й навчити студентів ефективно працювати у них, якісно надаючи правову допомогу. Для цього доречно запровадити в програмі юридичних факультетів навчальну дисципліну, яка б готовала до майбутньої юридичної клінічної практики. Для цього нами було розроблено методичні рекомендації для практичної підготовки юристів в умовах юридичної клініки», що допоможуть студентам отримати необхідні навички та адаптуватися до роботи з клієнтами, вести юридичну документацію та взаємодіяти в колективі.

Масштабність клінічного юридичної освіти в США стимулювала виникнення організацій, що здійснюють контроль якості освітніх послуг, пропонованих правовими університетами. Так, на сьогоднішній момент у США функціонують кілька таких об'єднань, наприклад: Асоціація американських юридичних ВНЗ (Association of American Law Schools, AALS), Асоціація клінічної юридичної освіти (Clinical Legal Education Association, CLEA) і Спільнота американських викладачів права (Society of American Law Teachers, SALT).

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що багаторічний досвід американської клінічної юридичної освіти підтверджив ефективність цієї моделі в підготовці майбутніх юристів до практичної діяльності. Особливістю клінічного навчання в США є його універсальна спрямованість на реалізацію визначених раніше цілей (навчання, практики, забезпечення доступу населення до правової допомоги) [288].

Ураховуючи викладене вище, слід відзначити, що для ефективної роботи клініки, як підтверджує досвід, слід розробити комплекс документів, що визначають діяльність керівника клініки, членів (консультантів і слухачів), координують діяльність клієнтів клініки, даватимуть змогу узагальнити й систематизувати результати її діяльності, використовувати матеріали роботи юридичної клініки у змісті навчального курсу “Основи юридичної клінічної практики” (див. додат. Б).

Нами проаналізовані недоліки і переваги всіх форм юридичних клінік; виділені цілі клінічної юридичної освіти, завдання, які ставляться перед педагогом, який стежить за роботою студентів в клініці; принципи, у відповідність з якими здійснюється навчання в американських юридичних клініках. Виявлено, що практика клінічного освіти в США у

всьому її різноманітті організаційних форм ефективна в підготовці випускників американських юридичних ВНЗ до практичного застосування отриманих правових знань. На підтвердження цього виступає той факт, що практика «досвідченого навчання» завойовує популярність і в інших країнах світу. Відповідно до встановлених стандартів вищої юридичної освіти програми клінічного навчання застосовуються в Канаді, Австралії, Чилі, Великій Британії, Нідерландах і Швеції [329].

Підбиваючи підсумки слід відзначити, що ураховуючи вихід України на міжнародну арену як самостійного гравця в економічних і правових відносинах, та вище зазначені позитивні характеристики існуючої практики в цьому напрямі в університетах США вважаємо за доцільне переглянути змістове наповнення навчальних планів підготовки українських фахівців з права задля кількісної та якісної їх оптимізації з можливістю включення таких дисциплін у навчальний план підготовки українських фахівців з права як: «Підготовка до роботи у юридичній клініці», «Ораторське мистецтво», «Побутове насилля», «Складання юридичних документів», «Складання проектів контрактів», «Світова економічна криза», «Урегулювання міжнародних комерційних суперечок» чи розширення тематики вже наявних навчальних курсів через розгляд специфічних особливостей правових послуг і діяльності.

Таким чином, можемо констатувати, що американська модель пофесійної підготовки юристів має багаторічний досвід, навчання у вищих США є досить ефективним і досягає хороших результатів, зокрема:

– студенти відкриті для навчання і активно включаються у взаємовідносини і співробітництво з іншими учасниками освітнього процесу;

– майбутні фахівці отримують можливість для аналізу своєї діяльності і реалізації власного потенціалу;

– майбутні юристи мають можливість підготуватися до того, з чим їм прийдеться стикнутися найближчим часом в житті і професійній діяльності;

– студенти можуть бути самими собою, не боятися виражати себе, допускати помилки.

Тому запозичений досвід США може стати знаряддям не тільки для підвищення рівня професійних знань і вмінь студентів, а й для удосконалення вітчизняної освіти в юриспруденції.

Здійснено порівняльний аналіз професійної підготовки юристів в університетах США і України за окремими аспектами.

Щодо закладів, які здійснюють підготовку юристів, встановлено, що найбільш розповсюденою як в Україні, так і в США є університетська освіта, для США характерними є правничі школи, які також користуються великим попитом.

Порівнюючи періоди виникнення вищої юридичної освіти на теренах України та США, з'ясовано, що в Україні вища юридична освіта має набагато глибше коріння і сягає XVII століття, тоді як в США паростки юридичної освіти з'явились у першій половині XIX ст. зі створенням Гарвардського університету.

Аналіз принципів, на яких базується вища юридична осві-

та в Україні і США, дозволив констатувати, що підхід до юридичної освіти у США більш прагматичний.

Порівняння підходів до управління вищою юридичною освітою дозволило з'ясувати, що для України характерним є державний контроль, тоді як у США вище більш автономні. Те саме стосується й процедури ліцензування. Причина криється у законодавчому регулюванні освіти. У США в законодавстві прописано лише базові засади вищої освіти, а в Україні регламентуються усі аспекти діяльності юридичних вищих навчальних закладів. Цю закономірність можна прослідкувати і на прикладі того, ким видаються документи про освіту. Вітчизняні дипломи видає Міністерство освіти і науки, а в США видача дипломів є прерогативою самих університетів.

Щодо кількості ліцензованих навчальних закладів станом на 2013 рік, встановлено, що хоча США за чисельністю випереджають Україну (220 ВНЗ проти 189), але для такої держави як Україна чисельність юридичних вищих навчальних закладів є досить значна.

Порівняння освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів підготовки дало змогу відзначити, що вони є подібними, однак при цьому більшість американських університетів мають розвинену дослідну структуру на рівні бакалаврських, магістерських та докторських програм.

Аналіз вимог до абітурієнтів засвідчив, що у США перелік цих вимог є набагато ширшим, ніж в Україні. Так, в Україні найпоширенішим є зарахування до вищих навчальних закладів на основі результатів ЗНО та атестату, у той час, коли у США можуть враховувати, крім успішності, ще й такі критерії як результати LSAT, співбесіда, пояснювальне есе, ре-

комендації шкіл і вчителів, особисті якості, успіхи кандидата у позаурочній діяльності (спорт, гуманітарна робота, мистецькі захоплення і досягнення тощо), соціальне походження і забезпеченість, склад сім'ї, досвід роботи та ін. [212].

Порівнюючи підходи до *фінансування навчання*, було встановлено, що в Україні доступ до юридичної професії має набагато ширше коло осіб, ніж у США, адже плата за навчання є порівняно невисокою. У США юридична освіта є своєрідною інвестицією, адже плата за навчання може сягати 47 тис. доларів у рік. Водночас фінансування самих закладів в Україні найчастіше проводиться з Державного бюджету (у разі, якщо заклад належить до державної форми власності) та за рахунок приватних коштів, якщо університет належить до недержавної форми власності. У США ж навіть державні ВНЗ залучають оплату студенів за навчання до своїх фінансових ресурсів. Приватні ж заклади мають дуже широке коло джерел фінансування – це і пожертви успішних випускників, і кошти, що виділяються з бюджетів федерального, штату та місцевого, плата студентів за навчання та послуги, доходи від власної діяльності, відсотки від накопичень із спеціальних фондів, створених приватними організаціями й особами. Цим також пояснюється більш високе науково-методичне й матеріально-технічне забезпечення університетів США [218].

Порівняння змісту освітньо-професійних програм дало змогу говорити про ранню спеціалізацію студентів у США порівняно з українськими студентами та про більшу практичну спрямованість навчання у США, адже професійно-орієнтована та практична підготовка складає не менш як 90 % від загального обсягу освітньо-професійної програми підготовки фахівців, у той час як в Україні – 77-82 %.

Встановлено, що при отриманні базової освіти (ОКР бакалавр) кількість кредитів в Україні є більшою і становить 180-240 кредитів ЄКТС, випереджаючи США, де цей показник коливається у межах 90-160 кредитів. Натомість частка професійно-орієнтованих дисциплін у США виявляється більшою, ніж в українських університетах.

Порівняння можливостей *самостійного вибору навчальних дисциплін* у межах, передбачених відповідною освітньою програмою, засвідчило, що в Україні навчальними планами деяких університетів передбачений вибір до 25 % дисциплін від загального обсягу. У США ж самостійність студентів більша: широко використовуються індивідуальні навчальні плани, програми для обдарованих студентів, вивчення предметів за вибором, можливість навчання одночасно на двох факультетах або у двох ВНЗ, можливість швидкої зміни профілю навчання, факультету, ВНЗ, значна пріоритетна державна підтримка обдарованих студентів тощо.

В організації *навчального процесу* в університетах США перевага віддається активними методами навчання. В українських університетах найчастіше превалують репродуктивні методи. Нині відбувається зміна парадигми – від навчання до активного вивчення (у формі «самостійної роботи» та інтерактивних методів).

Структура професійно-викладацького складу в Україні і США подібна, все ж американськими університетами передбачена ще й система кар'єрного зростання конкретного викладача на різних етапах його професійної діяльності.

Форми контролю знань студентів та шкала оцінювання є подібними.

Встановлено, що різниця *державної атестації* полягає у

тому, що в Україні після закінчення університету випускник вже фактично є юристом, а в американській системі освіти необхідною умовою залишається професійна атестація, яка у різних штатах має свою специфіку.

Встановлено, що американська модель професійної підготовки юристів має багаторічний досвід, навчання в університетах США є досить ефективним і досягає хороших результатів й може стати у нагоді Україні в плані поповнення новими концепціями, підходами і технологіями, які відповідають сучасним вимогам.

Ураховуючи національні пріоритети розвитку України, обґрунтовано можливості використання ідей позитивного досвіду професійної підготовки майбутніх фахівців юридичної галузі США у вітчизняних навчальних закладах. До таких зокрема належить: збільшення обсягу годин, що відводяться на навчальну практику та покращення матеріально-технічної бази проходження практики, створення юридичних клінік при кожному юридичному факультеті університету; запровадження американського досвіду організації стажування студентів за кордоном упродовж літа, що відкрило б широкі можливості для ознайомлення з особливостями юридичної професійної діяльності в іншій юрисдикції, а отже, і збагатило б професійний багаж майбутніх служителів Феміди; запровадження освітніх інновацій та моделі інклузивної освіти; зосередження уваги на самостійній роботі студентів, розроблення індивідуальних навчальних планів та свобода вибору спеціалізації; налагодження процесу співпраці між освітніми закладами та галузевими організаціями як у питаннях організації практики і стажування, так і в проведенні практичних занять; створення багаторівневої системи вищої

освіти США на рівні магістра за двома напрямами підготовки, перший орієнтований на практичну діяльність, а другий – на дослідницьку та наукову роботу; вилучення із навчальної програми тих предметів, базовий курс з яких студенти проходили ще в школі, та максимального урахування тенденцій та специфіки діяльності в праві, що, окрім навичок технології та організації ведення справ, передбачає оволодіння ораторським мистецтвом, набуття навичок лідерства; запровадження принципу змагальності – проведення конкурсів, змагань, дебатів тощо.

Проведений аналіз дає можливість зробити висновок, що використання досвіду США щодо професійної підготовки юристів у системі сучасної університетської освіти допоможе адаптувати вітчизняну модель підготовки юридичних кадрів до кращих світових стандартів.

ВИСНОВКИ

У монографії схарактеризовано передумови виникнення системи професійної підготовки юристів у США та проаналізовано вплив європейських освітніх традицій на її поетапний розвиток. Виявлено, що право у США – це похідна розвитку американського суспільства, зумовлена політико-економічними і соціально-культурними факторами. Розкрито соціокультурні передумови виникнення системи професійної підготовки юристів у США (потреба у розбудові правової держави, необхідність якісної підготовки фахівців в галузі права, вплив європейських освітніх тенденцій, прагматичний світогляд та раціональне мислення як риса ментальності американців, накопичення різнопланового досвіду правової підготовки і необхідність його уніфікувати, накопичення законодавчого та прецидентного масиву), особливості її становлення та розвитку (вплив філософсько-політичних та педагогічних ідей європейських держав, зокрема Франції, Англії та Німеччини, проведення низки педагогічних реформ, направлених на гуманітаризацію та гуманізацію юридичної освіти, утвердження пріоритету практичної підготовки, створення багаторівневої системи юридичної освіти, практична спрямованість навчання, надання переваги активним та інтерактивним методам навчання).

Виокремлено та охарактеризовано етапи становлення системи професійної підготовки юристів у США на основі таких критеріїв: зміни пріоритетів та змісту державної освітньої та соціальної політики; подіями, що мали світове значення і значно вплинули на розвиток суспільства; внутрішнім роз-

витком юриспруденції як науки; появи навчальних закладів нового типу: 1-й етап (початок XVIII ст. – 70-і рр. XVIII ст.) – зародження професійної підготовки юристів у США; 2-й етап (80-х рр. XVIII ст. – початок XIX ст.) – розвиток професійної підготовки, виникнення юридичних шкіл в США; 3-й етап (20-ті рр. XIX ст. – 80-ті рр. XIX ст.) – інституціалізація вищої юридичної освіти. 4-й етап (90-ті рр. XIX ст. – початок ХХІ ст.) – глобалізація освіти, відкриття альтернативних шляхів до професійної підготовки юристів.

Розкрито зміст професійної підготовки юристів в університетах США як системи теоретичних знань і практичних умінь, навичок та способів діяльності, якої набувають майбутні фахівці з права в процесі аудиторних занять, позааудиторної роботи, різних видів практик, зокрема практики на базі юридичних клінік. Встановлено, що зміст професійної підготовки юристів є як соціально залежним, так і соціально визначальним, в його основу покладено ряд теоретико-методологічних підходів: системний, компетентнісний, суб'єктивно-діяльнісний, конструктивістський.

Доведено, що професійна підготовка майбутніх юристів має свої закономірності, які відображають стійкі об'єктивні зв'язки між діяльністю викладача, студента, досвідченого практика та об'єктом засвоєння, а саме: розвиваючий характер підготовки, обумовленість змісту практичної підготовки суспільними потребами, його залежність від пізнавальних особливостей студентів та умов, у яких відбувається практична підготовка, високий рівень активності студентів, цілеспрямована взаємодія викладача, досвідченого практика і студента у процесі підготовки.

Вивчено форми і методи професійної підготовки юристів в університетах США. Специфіка юридичної професії багато в чому визначає вибір форм і методів професійної підготовки юристів в університетах США, спираючись, з одного боку, на принцип «корисності» і практичний досвід, а з іншого, – враховуючи традиційну методику навчання.

Визначено особливості підготовки в системі юридичної освіти: логічна структура процесу професійної підготовки, гуманістичний підхід, спрямованість на розвиток професійно-особистісного потенціалу майбутнього фахівця, тісна співпраця навчальних закладів з виробництвом, варіативність компонентів практичного навчання, використання індивідуальних та групових форм роботи, оптимальне поєднання традиційних форм і методів підготовки і сучасних освітніх технологій, обґрунтування змістового та процесуального компонентів практики та стажування, практична спрямованість клінічної практики, розвиток комунікативних навичок студентів, послідовність у розвитку знань, умінь та навичок.

Установлено широкий спектр *інтерактивних методів* у підготовці юристів: *обслуговуючі* методи (правила, знайомство, мотивація, рухливі вправи, рефлексія, оцінювання), *основні* (мозковий штурм, робота в малих групах, аналіз правових ситуацій, рольова гра, презентація), *конкретизуючі ігрові методи* (дерево рішень, шкала оцінки, послідовне обґрунтування, доведення від протилежного, правнича промова, навчаючи вчусь, коло ідей, «сократівський метод», заповнення таблиці, стоп-кадр), *дискутування* (займи позицію, повернений аргумент, карусель, дебати, ток-шоу, прес-конференція, дискусія

пошуку рішення), *комплексні* (калейдоскоп, акваріум, постановка запитання, письмове формулювання, ігровий суд, законотворчий процес, колегіальна нарада, групова конкуренція, наукова конференція), які мають значний освітній і розвиваючий потенціал та забезпечують максимальну активність майбутніх фахівців у навчальному процесі.

Здійснено порівняльний аналіз професійної підготовки юристів в університетах США й України за такими аспектами: види закладів, період виникнення вищої юридичної освіти, принципи, на яких базується вища юридична освіта в Україні і США, підходи до управління вищою юридичною освітою, процедура ліцензування, кількість ліцензованих закладів станом на 2013 рік, освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні, прийом студенів і вступні вимоги, фінансування навчання, освітньо-професійні програми, обсяг базової освіти бакалаврів, самостійний вибір навчальних дисциплін у межах, передбачених відповідною освітньою програмою, організація навчального процесу, професорсько-викладацький склад, науково-методичне й матеріально-технічне забезпечення, основні законодавчі акти про юридичну освіту, контроль знань студентів, організація практики, державна атестація, документи про освіту.

Обґрунтовано можливості використання позитивного досвіду професійної підготовки юристів США в Україні (зокрема, досвід організації навчальної практики майбутніх фахівців юридичної галузі, в тому числі в юридичних клініках; стажування студентів; інноваційні технології; форми і методи навчання; процес співпраці між освітніми закладами та

державними і приватними установами юридичної практики; збалансована кількість навчальних предметів; розширення спектру спеціалізацій з урахуванням суспільного попиту на фахівців на ринку праці тощо) і на цій основі розроблено програму спецкурсу «Практична підготовка юристів в умовах юридичної клініки» та методичні рекомендації.

Дана монографія, звичайно не претендує на остаточне розв'язання питань, пов'язаних із вдосконаленням юридичної освіти студентів в Україні, користуючись позитивним досвідом США. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розробці теоретико-методичних зasad використання сучасних освітньо-інформаційних технологій в системі неперервної підготовки юристів; обґрунтуванні форм та методів саморозвитку креативних умінь та навичок фахівців юридичної сфери та інноваційних підходів до організації самостійної роботи студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авшенюк Н.М. Міжкультурний вимір розвитку навчального плану педагогічної освіти в Європі / Н. М. Авшенюк // Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук. – 2011. – № 1. – С. 96 – 104.
2. Авшенюк Н.М. Стандартизація професійної підготовки вчителів у Англії й Уельсі (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Н. М. Авшенюк; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. - К., 2005. - 21 с. - укр.
3. Адвокатура України: правове регулювання і судова практика : практ. посіб. для адвоката / С.Ф. Сафулько (ред.). – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 768 с.
4. Андрейцев В.І. Сучасна правнича наука та освіта : на пляху до Болонського процесу / В.І. Андрейцев // Вища школа. – 2005. – № 3. – С. 36 – 54.
5. Андрейцев В.І. Юридичний факультет на перетині віків : документи і факти / В.І. Андрейцев. – К. : Правда Ярославичів, 2005. – 612 с.
6. Андрейцев В.І. Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка / В.І. Андрейцев, Т.Г. Ковальчук // Юридична енциклопедія : в 6-ти томах. – К., 2004. – Т. 6. – С. 484 – 485.
7. Андрейцев В.І. На перетині двох тисячоліть: сторінки історії сучасного та майбутнього юридичного факультету / В.І. Андрейцев // Право України. – 2000. – № 9. – С. 65 – 74.
8. Андрейцев В.І. Юридична освіта: консервативність і прогресивність / В.І. Андрейцев // Український юрист. – 2003. – № 3. – С. 185 - 194.
9. Андрейцев В.І. Правнича освіта в Україні: проблеми теорії та практики / В.І. Андрейцев, В.В. Андрейцев. – К. : Київський університет, 2000. – 768 с.
10. Андрейцев В. Правнича освіта в Україні : стан та перспективи розвитку / В. Андрейцев. – К. : Київський університет, 2000. – 45 с.
11. Андрушченко В.П. Роздуми про освіту : статті, нариси, інтерв'ю / В.П. Андрушченко. – К. : Знання України, 2004. – 738 с.
12. Афанасьева О.В. Этика и психология профессиональной деятельности юриста : учеб. пособ. / О.В. Афанасьева, А.В. Пищелко. – 2. изд., перераб. и доп. – М. : ИЦ «Академия», 2004. – 221 с.
13. Базарова Г.Т. Особенности обучения взрослых / Г.Т. Базарова // Менеджер по персоналу. – 2007. – № 2. – С. 42 – 48.

14. Баренбойм П.Д. Юридическое образование в США : организация и социальная функция / П.Д. Баренбойм, М.М. Деев // Правоведение. – 1986. – № 1. – С. 47 – 52.

15. Барщевский М.Ю. Адвокатская этика / М.Ю. Барщевский. – 2-е изд., испр. – М. : Профобразование, 2000. – 312 с.

16. Библер В.С. Культура. Диалог культур. Опыт самоопределения / В.С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 12 – 32.

17. Бим-Бад Б.М. Очерки по истории и теории педагогики / Б.М. Бим-Бад. – М. : УРАО, 2003. – 269 с.

18. Бим-Бад Б.М. Педагогические течения в начале XX века : лекции по педагогической антропологии и философии образования / Б.М. Бим-Бад. – М. : Изд-во РОУ, 1994. – 112 с.

19. Бігун В.С. Юридична освіта: хто і за що платить? / В.С. Бігун // Юридичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 37 – 44.

20. Бланкенбург Э. Юристы и правовые инновации в Германии и США / Э. Бланкенбург // Государство и право. – 1997. – № 5. – С. 100 – 108.

21. Богуславский М.В. Методология и технологии образования: историко-педагогический контекст / М.В. Богуславский. – М. : ИТИП РАО, 2007. – 236 с.

22. Бойко О.В. Інститут президентства в Україні і США (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О.В. Бойко. – К., 2004. – 20 с.

23. Бордовская Н. Развитие образовательных институтов в мировой практике: исторический аспект / Н. Бордовская // Педагогика : учебник для вузов / Н. Бордовская, А. Реан. – СПб. : Питер, 2000. – С. 104 – 124.

24. Бохенский Ю.М. Современная европейская философия / Ю.М. Бохенский; пер. с нем. М.Н. Грецкий. – М. : Научный мир, 2000. – 256 с.

25. В защиту общественных интересов / пер. с англ. Д.Б. Шабельников; АНО «Юрикс» (перевод); Public Interest Law Initiative / Columbia University School of Law. – М. : Юристъ, 2004. – 506 с.

26. Васьковский Е.В. Будущее адвокатуры. К вопросу о предстоящей реформе / Е.В. Васьковский. – М. : Городец; Добросвет, 2000. – 31 с.

27. Власюк Т. Юридична фірма як мистецтво / Т. Власюк // Український юрист. – 2003. – № 1. – С. 20 – 25.

28. Войтик А.А. Обучение студентов практическим навыкам работы юриста : учеб. пособие для юрид. клиник / А.А. Войтик, Т.В. Наумович,

К.Л. Томашевский; под ред. С.А. Балащенко. – Минск : Интегралполиграф, 2007. – 96 с.

29. Волков В.Д. По лестнице лет : история экономико-правового факультета : 20 лет специальности «Правоведение» / В.Д. Волков, В.С. Лещенко. – Донецк : ЕАИ-Пресс, 2001. – 301 с.

30. Волков В. Державний освітній стандарт / В. Волков // Юридичний вісник України. – 2004. – 4 березня. – № 14 (458). – С. 31 – 47.

31. Воронова Е. Слуги Фемиды / Е. Воронова // Обучение за рубежом. – 2001 – № 12 – С. 42 – 45.

32. Вульфсон Б.А. Сравнительная педагогика : история и современные проблемы / Б.А. Вульфсон. – М. : Изд-во УРАО, 2003. – 232 с.

33. Головань І. В. Бізнес-адвокатура в Україні / І.В. Головань. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД », 2004. – 128 с.

34. Гордон Р. У. Юридическое образование в США : истоки и развитие [Электронный ресурс] / Р. У. Гордон // Электронный журнал Государственного департамента США. – 2002. – Т. 7. – № 2. – Режим доступа : <http://www.wissweit.de/glosar.php#Seniorenstudium>. – Заглавие с экрана 07. 06. 2012р.

35. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров – К. : Знання, 2005. – 655 с.

36. Гутников А.Б. Живое право : занимательная энциклопедия практического права : книга для преподавателя / А.Б. Гутников, В.Н. Проныкин, Н.И. Элиасберг. – СПб. : Ин-т права им. Принца П.Г. Ольденбургского, 2001. – 238 с.

37. Гутников А.Б. Юридическая клиника / А.Б. Гутников // Клиническое юридическое образование : материалы стажировки для преподавателей юридических клиник, 20 – 26 февр., 2005 г. – СПб., 2005. – С. 7 – 13.

38. Джюоева А.А. Английский менталитет сквозь призму языка : концепт «privacy» / А.А. Джюоева // Вестник Московского университета. Серия Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М., 2006. – Вып. 1. – С. 41 – 58.

39. Джуринский А.Н. История зарубежной педагогики / А.Н. Джуринский. – М. : ФОРУМ – ИНФРА, 1998. – 272 с.

40. Джуринский А.Н. Развитие образования в современном мире : учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по педагогической специальности / А.Н. Джуринский. – М. : ВЛАДОС, 1999. – 199 с.

41. Джуринский А.Н. Размышления над историей педагогики / А. Н. Джуринский // Педагогика. – 2001. – № 6. – С. 72 – 79.
42. Дідоренко Е. Форпост юридичної науки / Е. Дідоренко // Віче. – 2003. – № 8. – С. 26 – 30.
43. Дмитриев Г.Д. Конструктивистский дискурс в теории содержания образования в СПА / Г.Д. Дмитриев // Педагогика. – 2008. – № 3. – С. 90 – 99.
44. Дробот Ж.А. Роль правової освіти у соціалізації осіб, які потребують соціального захисту / Ж.А. Дробот // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – Черкаси, 2010. – Вип. 183. – Ч. I. – С. 76 – 81.
45. Дулеба М.В. Діяльність «юридичних клінік» в Україні : шляхи розвитку та вдосконалення : наук.-практ. посіб. / М.В. Дулеба – К. : Атика, 2004. – 158 с.
46. Дьюи Д. Введение в философию воспитания / Д. Дьюи; предисловие С.Т. Шацкого. – М., 1921. – 63 с.
47. Дьюи Д. Демократия и образование / Д. Дьюи; пер. с англ. Ю.И. Турчаниновой, Э.Н. Гусинского, Н.Н. Михайлова. – М. : Педагогика пресс, 2000. – 384 с.
48. Ерышев А.А. История политических и правовых учений : учеб. пособ. / А.А. Ерышев. – [2-е изд.]. – К. : МАУП, 2002. – 152 с.
49. Жалинский А.Э. Профессиональная деятельность юриста: Введение в специальность: учеб. пособ. для вузов / А.Э. Жалинский. – М., 2006. – 368 с.
50. Журавський В. Проблеми юридичної освіта / В. Журавський // Дзеркало тижня. – 2003. – № 3. – 25-31 січня. – С. 15.
51. Журавський В.С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В.С. Журавський. – К. : Видавничий Дім «Ін Юр», 2003. – 415 с.
52. Журавський В. Юридична освіта в Україні : сучасний стан та напрями вдосконалення / В. Журавський, О. Копиленко // Право України. – 2004. – № 11. – С. 3 – 7.
53. Збірник міжнародних договорів. – Нью-Йорк : Видання ООН, 1989. – St/HR: Rev. –549 с.
54. Збірник основних нормативних актів про вищу освіту, наукову діяльність, підготовку та атестацію наукових кадрів : станом на 01.02.2003 р. / М. І. Панов (заг. ред і упоряд.). – Х. : Гриф, 2003. – 335 с.
55. Зимняя И.А. Педагогическая психология : учеб. для студ. вузов, обучающихся по пед. и психолог. направлениям и специальностям / И.А. Зимняя. – [2-е изд., доп., испр. и перераб.]. – М. : Логос, 2005. – 382 с.
56. Зотов А.Ф. Современная западная философия : учеб. пособие для вузов / А.Ф. Зотов. – М. : Выш. шк., 2001. – 784 с.
57. Зубар Є. Молоді кадри «Феміди» : моральні дилеми, відповідальність та професійні обов'язки / Є. Зубар // Юридичний вісник України. – 2004. – 30 квітня. – № 17 (513). – С. 49 – 61.
58. Иванов Д.А. Компетенции учителя : учеб. издание / Д.А. Иванов. – М. : Чистые пруды, 2008. – 32 с.
59. Интеллектуалы в средние века [Електронний ресурс] / Ж. Ле Гофф // Библиотека Альдеборан. – Режим доступа : <http://lib.aldeboran.ru/>. – Заглавие екрана 01.04.2012.
60. Истина и закон : судебные речи известных российских и зарубежных адвокатов : в 4 ч. / И.Я. Козаченко. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 1115 с.
61. Інноваційні технології у вищій юридичній освіті : зб. матеріалів міжнародної науково-методичної конференції (25-28 травня 2005 р., Київ) / відп. ред. Н.В. Артикуца. – К. : Стилос, 2005. – 472 с.
62. Іноземна освіта – крок на шляху до успіху : інтерв'ю з Михайлом Харенком // Український юрист. – 2005. – № 8. – С. 45 – 57.
63. Каверина Э.Ю. Особенности современных программ высшей школы США / Э.Ю. Каверина // США и Канада : экономика, политика, идеология. – 2005. – № 10. – С. 92 – 103.
64. Каверина Э.Ю. Политика США в сфере высшего образования / Э.Ю. Каверина // США : экономика, политика, идеология. – 2008. – № 3. – С. 72 – 88.
65. Калашников В.М. Організація регіональної влади в Придатністських колоніях Північної Америки (XVII-XVII століття) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В.М. Калашников. – К., 2003. – 17 с.
66. Капелюшний Валерій. Проблеми розвитку юридичної освіти в Україні на сучасному етапі / Валерій Капелюшний // Роль освіти для економічного, соціального та культурного розвитку. – Кіровоград, 2003. – С. 45 – 47.
67. Карнаков Я.В. Особенности юридического образования в США / Я.В. Карнаков // Закон. – 2009. – № 2. – С. 73 – 84.
68. Катеринчук М.Д. Імміграційне законодавство Сполучених Штатів Америки (політико-правовий аналіз) : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / М.Д. Катеринчук. – К., 2001. – 15 с.

69. Катеринчук М.Д. Імміграційне законодавство Сполучених Штатів Америки (політико-правовий аналіз) : дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / М.Д. Катеринчук. – К., 2001. – 204 с.
70. Київсько-Митилянська академія в іменах, XVII – XVIII ст. : енциклопедичне видання / упоряд. З.І. Хижняк; за заг. ред. В.С. Брюховецького. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – 731 с.
71. Кисиль В. Адвокат и этика – понятия неразделимые : [интервью со старшим партнером юрид. фирмы] / В. Кисиль; беседу вела Ю. Володина. // Юридическая практика. – 2003. – 14 янв. – С. 6.
72. Кларк Рамсей. Преступность в США : замечания по поводу ее природы, причин, предупреждения и контроля / Б.С. Никифоров (ред.). – М. : Книжная находка, 2002. – 474 с.
73. Клинтон Х.Р. История моей жизни / Х.Р. Клинтон; пер. с англ. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 542 с.
74. Клинтон Вілл. Моя життя / Вілл Клинтон; пер. з англ. – М. : Альпіна Бізнес Букс, 2005. – 1088 с.
75. Ковальський В. «Іспит купив – іспит продав», або Ходіння за юридичною освітою / В. Ковальський // Юридичний вісник України. – 2005. – 23 липня. – № 29. – С. 67 – 89.
76. Ковальський В. Про науку із заздалегідь заданим результатом / В. Ковальський // Юридичний вісник України. – 2005. – 26 березня. – № 12. – С. 8.
77. Ковальський В. Юридична освіта : «Одеський процес» / В. Ковальський // Юридичний вісник України. – 2003. – 1-7 листопада. – С. 112 – 126.
78. Ковал'чук О.М. Розвиток теорії права у Київському університеті в XIX - на початку XX ст. : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.М. Ковал'чук. – К., 2002. – 191 с.
79. Комаров В. 200 років : традиції і покоління / В. Комаров // Юридичний вісник України. – 2004. – 7 серпня. – № 32 (476). – С. 213 – 226.
80. Комаров В.В. Проблеми та перспективи розвитку вищої юридичної освіти України / В.В. Комаров // Науковий вісник Дніпропетровського юрид. ін-ту МВС України : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 3 (6). – С. 9 – 13.
81. Коржанський М.Й. Недоліки й завдання вищої юридичної освіти в Україні / М.Й. Коржанський // Науковий вісник Дніпропетровського юрид. ін-ту МВС України : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 3 (6). – С. 40 – 43.
82. Корнетов Г.Б. История образования и педагогической мысли : учеб.-метод. комплекс / Г.Б. Корнетов. – М. : Издательство УРАО, 2002. – 196 с.
83. Корнетов Г.Б. Педагогика : теория и история / Г.Б. Корнетов. – М. : АСОУ, 2008. – 272 с.
84. Король А.Д. Диалог в образовании : эвристический аспект : научное издание / А.Д. Король. – М. : ЦДО : Эидос ; Иваново : Юнона, 2009. – 260 с.
85. Костенко О.М. Європейська юридична освіта (концептуальний підхід) / О.М. Костенко // Часопис Київського університету права. – 2003. – № 1. – С. 75 – 78.
86. Костромов О.В. Адвокатська етика та професійна відповідальність у США / О.В. Костроов // Держава і право : щоріч. наук. пр. мол. вчен. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 75 – 80.
87. Костюк Сергій. Твоя освіта у США: те, що ти хотів знати і боявся запитати. – К: Норма-Друк, 2004. – 112 с.
88. Костюкевич С. История европейского университета / С. Костюкевич // ALMA MATER. – 2001. – № 6. – С. 34 – 37.
89. Кравчук М.В. Правова система США / М.В. Кравчук. – К. : Нора-Друк, 2004. – 136 с.
90. Краевский В.В. Методология педагогики : новый этап : учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по пед. спец. / В.В. Краевский, Е.В. Бережнова. – М. : Академия, 2006. – 393 с.
91. Крашеникова Н.А. История государства и права зарубежных стран : учебник для вузов / Н.А. Крашеникова, О.А. Жидков. – М. : Норма, 2006. – Т. 1. – 720 с.
92. Кузьменкова Ю.Б. Стратегии речевого поведения : курс лекций 1 – 4. / Ю.Б. Кузьминкова. – М. : Педагогический университет «Первое сентября», 2006. – 48 с.
93. Кузьменкова Ю.Б. Юридическая карьера : курс лекций 5–8. / Ю.Б. Кузьминкова. – М. : Педагогический университет «Первое сентября», 2006. – 44 с.
94. Ларін М. Працевлаштування молодих юристів : стан і перспективи / М. Ларін // Юридичний вісник України. – 2004. – 18 вересня. – № 38 (482). – С. 97 – 113.
95. Левитан К.М. Юридическая педагогика : учебник / К.М. Левитан. – М. : Норма, 2008. – 432 с.

96. Лещинский В.И. Личностно ориентированное и гуманистически ориентированное образование [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bimbad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=339. – Заглавиес экрана 08.05.2012.
97. Лозовой В.О. Професійна етика юриста / В.О. Лозовой, О.В. Петришин. – Харків : Право, 2004. – 176 с.
98. Локк Д. О целях политического общества и правления / Д. Локк // Сочинения : в 3 т. / Д. Локк. – М. : Академия наук СССР ; Мысль, 1985. – Т. 3. – Кн. II. – Гл. IX. – С. 334 – 337.
99. Локк Д. Послание о веротерпимости / Д. Локк // Сочинения : в 3 т. / Д. Локк. – М. : Академия наук СССР ; Мысль, 1985. – Т. 3. – Кн. II. – С. 91 – 35.
100. Лубшев Ю.Ф. Курс адвокатского права: учеб. для студ. вузов / Ю.Ф. Лубшев. – 2-е изд. – М. : ООО «Прообразование», 2003. – 420 с.
101. Любутов Н.А. Концепция социологической юриспруденции в политico-правовом учении Роско Паунда / А.Н. Любутов // Актуальные проблемы государства и права : сб. науч. ст. студ., аспир. и молод. ученых юридических вузов. – М., 2008. – С. 73 – 77.
102. Малютін І.А. Оптимізація юридичної освіти в Україні : шляхи вирішення проблеми / І.А. Малютін // Науковий вісник Дніпропетровського юрид. ін-ту МВС України: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 3 (6). – С. 66 – 67.
103. Малькова З.А. Исторический урок американской школы / З.А. Малькова // Педагогика. – 1998. – № 4. – С. 99 – 108.
104. Медведев В. Неправовое поле правовой освіти. Про політичну обумовленість кризи юридичної освіти в Україні / В. Медведев // Дзеркало тижня. – 2001. – № 9. – 3-8 березня. – С. 29 – 34.
105. Мельник О. Інтелектуальна правова освіта – вимога часу / О. Мельник // Право України. – 2003. – № 7. – С. 100 – 104.
106. Мережко А.А. История международно-правовых учений: учеб. пособ. / А.А. Мережко – К. : Юридична думка, 2004. – 296 с.
107. Мережко А.А. Коллизионное право США / А.А. Мережко. – К. : Юстиниан, 2003. – 136 с.
108. Мережко А. Юридическое образование в США и на Украине. Сравнительно-критический анализ / А. Мережко // Юридическая практика. – 2001. – № 21 (179). – С. 54 – 76.
109. Митяева А.М. Содержание многоуровневого высшего образования в условиях реализации компетентностной модели / А.М. Митяева // Педагогика. – 2008. – № 8. – С. 57 – 64.
110. Моисеев Ю.О. Національна ідея реформування юридичної освіти в Україні / Ю.О. Моісеєв // Україна : національна ідея : матеріали Міжнар. наук. конф., 23 квітня 2002 р. – К., 2003. – С. 219 – 225.
111. Молібог С. Юридична клініка / С. Молібог, Д. Павленко, Д. Браун. – К. : Центр комерційного права, 2002. – 112 с.
112. Монтескье Ш.Л. О законах, устанавливающих политическую свободу в её отношении к государственному устройству / Ш.Л. Монтескье // Избранные произведения : вступ. статья М.П. Баскина / Ш.Л. Монтескье. – М., 1955. – Кн. 11. – Гл. III. – С. 288 – 316.
113. Новикова Н.С. Болонский процесс и высшее юридическое образование / Н.С. Новикова // Правоведение. – 2003. – № 2. – С. 248 – 255.
114. Ногиев И.В. У. Джеймс и философия pragmatism (к 100-летию прочитанных в Гарвардском университете лекций по pragmatismу) / И.В. Ногиев // США : экономика, политика, идеология. – 2007. – № 8. – С. 53 – 64.
115. Нормативні акти з міжнародного права : зб. / уклад. : В.П. Жушман, Н.В. Погорецький. – Х.: Арсіс ЛТД, 2005. – 768 с.
116. Нормативно-правові акти про наукову та науково-технічну діяльність у вищих навчальних закладах України / Ю.І. Горобець (заг.ред.), М.І. Панов (уклад.), М.І. Панов (заг.ред.). – Х. : Право, 2001. – 765 с.
117. Обучение в юридической клинике (правовые основы, методики, юридическая техника и практикум) / С.А. Балашенко ; под общ. ред. С.А. Балашенко. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2008. – 408 с.
118. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії / Н.М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. – 352 с.
119. Осакве Кристофер. Сравнительное правоведение в схемах : общая и особенная части : учеб.-практ. пособ. / Кристофер Осакве. – 2-е. изд., перераб. и доп. – М. : Дело, 2002. – 464 с.
120. Пасмор Н.П. Бібліотечно-інформаційне забезпечення самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів юридичного профілю : автограф. дис. ... канд. пед. наук : 07.00.08 / Н.П. Пасмор. – Х., 2003. – 20 с.

121. Пацевко Н.В. Еволюція теорії і практики навчання у Сполучених Штатах Америки першої половини ХХ століття : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н.В. Пацевко. – К., 2004. – 20 с.
122. Петков В.П. Менеджмент як основа та перспектива розвитку юридичної освіти України / В.П. Петков // Науковий вісник Дніпропетровського юрид. ін-ту МВС України : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 3(6). – С. 53 – 60.
123. Пиаже Ж.Ж. Генетическая эпистемология / Ж.Ж. Паже. – СПб. : Питер, 2004. – 160 с.
124. Попондупло В.Ф. Некоторые аспекты юридического образования в Великобритании, Германии, Японии и России / В.Ф. Попондупло // Юридическое образование и наука. – 2003. – № 2. – С. 40 – 45.
125. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : закон України [прийнято Верховною Радою 16 липня 2014 р. № 3166-VI]. – Режим доступу : http://w1.cl.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?p3511=45512
126. Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах [Електронний ресурс] : наказ [видано Міністерством освіти України 2 травня 1993 р. № 161]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0173-93>
127. Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) [Електронний ресурс] : постанова [видано Кабінетом Міністрів України 20 січня 2013 р. № 65]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/65-98-%D0%BF>.
128. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] : указ [видано Президентом України 25 червня 2013 р. № 344/2013]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
129. Про формування системи безоплатної правової допомоги в Україні [Електронний ресурс] : указ [видано Президентом України 09.06.2006 р. № 218/2006]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/218/2006>
130. Проблеми вищої юридичної освіти: тези доп. та наук. повідомл. наук.-метод. конф. (м. Харків, 18-19 грудня 2001 р.) / В.В. Комаров (ред.). – Х., 2002. – 204 с.
131. Проблеми вищої юридичної освіти: тези доп. та наук. повідомл. наук.-метод. конф. (м. Харків, 21 квітня 2000 р.) / В.В. Комаров (відп. ред.). – Х., 2000. – 122 с.
132. Профессиональные навыки юриста : опыт практического обучения и оценивания / ред. А. Воскобитова, П. Михайлов, Е. Шутрина. – М. : Дело, 2001. – 416 с.
133. Рабінович П. Трансформація методології вітчизняного праводержавства : досягнення і проблеми / П. Рабінович // Юридична Україна. – 2003. – № 1. – С. 45 – 61.
134. Редлих С.М. Сопоставительный анализ бихевиоризма, прогрессивизма, гуманизма и конструктивизма применительно к образованию США / С.М. Редлих, Ю.В. Еврастов // Педагогическое образование и наука. – 2004. – № 2. – С. 60 – 67.
135. Рогачёва Е.Ю. Осмысление критического мышления как важнейшего фактора развития гражданского сознания в работах российских и американских педагогов / Е.Ю. Рогачёва, Ж.В. Курпаяниди // Гражданское образование в современной школе : опыт и перспективы : науч.-методич. сб. – Владимир, 2005. – С. 8 – 13.
136. Рогачёва Е.Ю. Педагогика Джона Дьюи в 20 веке : кросс-культурный контекст : монография / Е.Ю. Рогачёва. – Владимир : ВГПУ, 2005. – 333 с.
137. Роджерс К. К науке о личности. История зарубежной психологии 30-60 гг. XX в. : тексты / К. Роджерс. – М. : МГУ, 1986. – 344 с.
138. Романовська О. О. Досвід вищої освіти Сполучених Штатів Америки ХХ–ХХІ століття. Книга 1. Гуманітарна та підприємницька підготовка американців. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 264 с.
139. Романовський О.О. Хроніка вищої освіти США (на прикладі діяльності державних і недержавних закладів) / О.О. Романовський. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 1997. – 76 с.
140. Роскопіна Ю. О. Аксіологічний підхід до вивчення права у США / Ю. О. Роскопіна // Акмеологія – наука ХХІ століття: підвищення якості освіти і розвиток професіоналізму: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси – Добрич-Албена, 25 верес. – 2 жовт. 2011 р.). – Черкаси: ПП Чабаненко, 2011. – С. 70 – 74.
141. Роскопіна Ю. О. Значення соціологічних методів міжнародної кримінології для педагогічної профілактики кримінальних злочинів у молодіжному середовищі / Ю. О. Роскопіна // Вісник Черкаського університету. – 2011. – Вип. 203, Ч. II. – С. 75 – 81.
142. Роскопіна Ю. О. Інноваційний підхід до викладання правових дисциплін / Ю. О. Роскопіна // Перспективні напрями і способи реалізації інно-

ваційних технологій у системі європейської вищої освіти: міжнар. наук. вісник: зб. наук. статей за матеріалами ХІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород – Високі Татри, 8-11 груд. 2009 р.). – Кн. 1. – Ужгород: ЗакДУ, 2010.– С. 322 – 331.

143. Роскопіна Ю. О. Методична проблема білінгвального навчання предметів немовного циклу / Ю. О. Роскопіна // Сучасна філологія, методика викладання іноземних мов та теорія і методика професійної освіти у міжнародному просторі мови та культури : зб. матеріалів І Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (Черкаси, 14 берез. 2012 р.). – Черкаси: ФОП Велівченко В. О., 2012. – С. 171 – 173.

144. Роскопіна Ю. О. Об'єднання в академічні консорціуми в США в рамках концепції багатовекторної неперервної освіти та запозичення Україною досвіду у цій сфері / Ю. О. Роскопіна // Підвищення якості освіти і розвиток професіоналізму в умовах сучасних соціально-економічних змін: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Україна – Болгарія, 19-28 верес. 2012 р.). – Черкаси: ПП Чабаненко, 2012. – С. 177 – 184.

145. Роскопіна Ю. О. Перспективи впровадження в українських містах педагогічних тенденцій організації професійної підготовки юристів у вищій школі США / Ю. О. Роскопіна // Город. Культура. Цивілізація: матеріали III Міжнар. науч.-теор. Інтернет-конф. (Харків, апрель – май 2013 г.). – Х.: ХНАГХ, 2013. – С. 237 – 242.

146. Роскопіна Ю. О. Практична підготовка юристів в умовах юридичної клініки: метод. реком. / Ю. О. Роскопіна. – Черкаси: ФОП Гордієнко Є. І., 2013. – 88 с.

147. Роскопіна Ю. О. Проблема розвитку компетентності в процесі підготовки юристів в США / Ю. О. Роскопіна // Инновационные процессы на производстве и в профессиональном образовании: теоретический и компетентностный аспект: сб. материалов VII Междунар. науч.-практ. конф. (Первоуральск, 25 квітня 2013 р.). – Первоуральск, 2013. – С. 153 – 156.

148. Роскопіна Ю. О. Проблеми підготовки юристів в університетах США в умовах глобалізації / Ю. О. Роскопіна // Город. Культура. Цивілізація: матеріали Міжнар. науч.-теор. Інтернет-конф. (Харків, апрель – май 2012 г.). – Х.: ХНАГХ, 2012. – С. 120 – 130.

149. Роскопіна Ю. О. Самостійна неперервна освіта правника як фактор мобільності кадрів / Ю. О. Роскопіна // Освіта дорослих як фактор соціалізації і соціального захисту окремих категорій населення: матеріали

Міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 15-16 лют. 2011 р.). – Черкаси, 2011. – С. 107 – 110.

150. Роскопіна Ю. О. Сучасні підходи до організації навчання у системі вищої юридичної освіти у США / Ю. О. Роскопіна, С. П. Архипова // Вісник Луганського національного ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 19, Ч. III. – С. 211 – 218.

151. Роскопіна Ю. О. Українські перспективи у реалізації досвіду підготовки юристів у США / Ю. О. Роскопіна // Сучасні тенденції розвитку освіти дорослих в Європейському просторі: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 24–29 берез. 2013 р.). – Черкаси, 2013. – С. 135 – 138.

152. Роскопіна Ю. О. Етапи розвитку юридичної освіти в Англії / Ю. О. Роскопіна // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – Черкаси, 2011. – Вип. 203. – Ч. III. – С. 98 – 102.

153. Роскопіна Ю. О. Упровадження педагогічних технологій США у фаховій підготовці юристів в Україні / Ю. О. Роскопіна // Вісник Черкаського університету. – 2013. – № 10 (263). – С. 111 – 117.

154. Роскопіна Ю. О. Эволюция юридического образования в США: история и современность / Ю. О. Роскопіна // Science and Education a new Dimension: Pedagogy and Psychology. – 2013. – Vol. 3. – С. 122 – 127.

155. Роскопіна Ю. О. Юридична освіта у США: зміни у підходах до організації навчання в процесі історичного розвитку / Ю. О. Роскопіна // Вісник Черкаського університету. – 2012. – № 10 (223). – С. 141 – 146.

156. Роскопіна Ю. О. Уплив європейської традиції вищої освіти на формування американської юридичної школи / Ю. О. Роскопіна // Освіта дорослих як фактор розвитку дорослої людини в умовах сучасних соціальних змін: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Черкаси, 21-23 берез. 2012 р.). – Черкаси: Ред.-вид. відділ ЧНУ, 2012. – С. 92 – 96.

157. Роскопіна Ю. О. Формування культурологічної компетентності майбутніх правників у процесі навчання іншомовного професійного спілкування на прикладі США / Ю. О. Роскопіна // Вісник Чернігівського національного педаг. ун-ту. – 2013. – Вип. 111. – С. 260 – 262.

158. Рубинштейн С.Л. Деятельность / С.Л. Рубинштейн // Основы общей психологии : учеб. пособ. / С.Л. Рубинштейн. – СПб., 2002. – С. 621 – 679.

159. Савченко А.О. Правове регулювання праці професорсько-викладацького складу вищих закладів освіти Міністерства внутрішніх справ

- України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / А.О. Савченко. – Х., 2000. – 18 с.
160. Саломатин А.Ю. Юридическое образование в США : История и современность / А.Ю. Саломатин // Правоведение. – 2007. – № 4. – С. 188 – 195.
161. Сбруева А. Лісабонська стратегія розвитку єдиного європейського простору неперервної освіти / А. Сбруева // Шлях освіти. – 2007. – № 2. – С.14 – 18.
162. Селіванов В.М. Право і влада сувореної України. Методологічні аспекти / В.М. Селіванов. – К. : Видавничий Дім «Ін Юр», 2002. – 723 с.
163. Сериков В.В. Личностно ориентированное образование / В.В. Сериков // Педагогика. – 1994. – № 5. – С. 16 – 21.
164. Січкар В.О. Юридична освіта : державна чи приватна / В.О. Січкар // Науковий вісник Дніпропетровського юрид. ін-ту МВС України : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 3 (6). – С. 68 – 74.
165. Сливка С.С. Юридична деонтологія: Правнича етика. Професйна культура / С.С. Сливка. – 2-е вид. – К. : Атіка, 2003. – 320 с.
166. Смалько Л.Є. Індивідуалізоване навчання в системі підготовки майбутнього педагога у США : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.09 / Л.Є. Смалько. – К., 2000. – 20 с.
167. Соединенные Штаты Америки // Конституция и законодательные акты. Правовые системы стран мира : энциклопедический справочник / отв. ред. А.Я. Сухарев. – 3-е изд. перераб. и доп. – М. : Норма, 2003. – С. 714 – 732.
168. Сущенко В.М. Проблеми професійної відповідальності юриста : нотатки філософсько-правового аналізу / В.М. Сущенко // Українське право. – 2005. – № 1. – С. 163 – 172.
169. Сущенко В.М. Професійна відповідальність юриста : деонтологічні та правові проблеми / В.М. Сущенко // Наукові записки НаУКМА. – К., 2002. – С. 4 – 7.
170. Таварткиладзе Н.М. Этические основы деятельности адвоката-защитника: дис... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Н.М. Таварткиладзе. – О., 2003. – 216 с.
171. Таварткиладзе Н.М. Етичні основи діяльності адвоката-захисника : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Н.М. Таварткиладзе. – О., 2003. – 20 с.
172. Талалова Л.Н. Реформирование образования США / Л.Н. Талалова // Народонаселение. – 2005. – № 3. – С. 146 – 154.
173. Талант К. Цели и методы клинического юридического образования [Электронный ресурс] / К. Талант // Клиническое юридическое образование : материалы методического семинара для преподавателей , 14–18 дек. 2000 г., Санкт-Петербург (Ольгино). – Режим доступа : <http://www.lawclinic.ru/library/>. – Заглавие с экрана 01. 04. 2012р.
174. Твердынин Н.М. Привлечение Интернет-технологий в образование : плюсы и минусы / Н.М. Твердынин // Социально-гуманитарные знания. – 2008. – № 4. – С. 281 – 289.
175. Тормасов Б. Философы и философия : жизнь, судьба, учение / Б. Тормасов. – М. : Остожье, 1998. – 541 с.
176. Трофимов М.Н. Юридическая клиника : история и развитие термина / М.Н. Трофимов // Клиническое юридическое образование : материалы стажировок для преподавателей юридических клиник, 20 – 26 февр., 2005 г., Санкт-Петербург. – СПб., 2005. – С. 19 – 22.
177. Трофимов Н.М. Основы специальной педагогики и психологии / Н.М. Трофимова, С.П. Дуванова, Т.Ф. Пушкина. – СПб. : Питер, 2005. – С. 28 – 30.
178. Українське правознавство в Україні, країнах Європи та Америки : матеріали до бібліографії XIX-XX століть / уклад. М.Й. Петрів. – Л., 2001. – 260 с.
179. Український форум юридичних фірм : інформаційні матеріали до за-сідання форуму 23 травня 2003 р. / Спілка юристів України, Асоціація юрис-тів у галузі фінансового та банківського права України. – К., 2003. – 27 с.
180. Уоттс Рональд. Федеративні системи / Рональд Уотс. – Х.: Центр осві-тніх ініціатив, 2002. – 192 с.
181. Фіолевський Д. Актуальні проблеми юридичної освіти / Д. Фіолевський // Право України. – 2004. – № 2. – С. 114 – 117.
182. Фіолевський Д. Подолати байдужість та інерційність в юридичній освіті (Актуальні проблеми підготовки юристів) / Д. Фіолевський // Освіта України. – 2004. – № 20. – С. 9.
183. Фокина С.П. Клиника как эффективная форма организации юриди-ческого образования в США / С.П. Фокина // История образования и педаго-гической мысли (материалы к учебному курсу) : учеб. пособ. / под. ред. Г.Б. Корнетова. – М., 2008. – С. 243 – 251.

184. Футей Богдан. Становлення правової держави в Україні : 1991-2005 рр. / Богдан Футей. – 2-е вид., допов. і переробл. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 352 с.

185. Футей Богдан. Становлення правової держави : Україна 1991-2001 рр. (Establishing the rule of law : Ukraine 1991-2001) / Богдан Футей. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 286 с.

186. Футей Богдан. Фактори незалежності судової влади / Богдан Футей // Дзеркало тижня. – 2005 – № 40 (568). – 15-21 жовтня. – С. 49 – 63.

187. Хотенець П.В. Правовий статус адвоката в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.10 / П.В. Хотенець. – Х., 2002. – 19 с.

188. Хотенець П.В. Правовий статус адвоката в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.10 / П.В. Хотенець. – Х., 2001. – 206 с.

189. Хрестоматия по юридической деонтологии : сб. нормат. актов (междунар., отеч., зарубеж.) об основных стандартах проф. деятельности юристов (с общ. коммент. к разд.) / О.Ф. Скакун – Х. : Эспада, 2002. – 443 с.

190. Хуторский А.В. Практикум по дидактике и современным методикам обучения / А.В. Хуторский. – СПб : Питер, 2004. – 541 с.

191. Хуторской А.В. Диалогичность как проблема современного образования (философско-методологический аспект) / А.В. Хуторской, А.Д. Кроль // Вопросы философии. – 2008. – № 4. – С. 109 – 114.

192. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Электронный ресурс] / А.В. Хуторской. – Режим доступа : <http://eidos.ru/joumal/2002/0423.htm>. – Заглавие с экрана 01. 04. 2012.

193. Черняк Е.В. Конституційна юстиція Сполучених Штатів Америки : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.02; / Е.В. Черняк. – К., 2005. – 20 с.

194. Чудаков М.Ф. Конституционное право Соединенных Штатов Америки. Основные институты : пособ. для студ. / М.Ф. Чудаков. – Минск : Тесей, 2003. – 191 с.

195. Шевырдяева Л.Н. Судебное решение как жанр современного американского судебного дискурса / Л. Н. Шевырдяева // Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М., 2007. – Вып. 4. – С. 52 – 60.

196. Шемшученко Ю.С. Виране / Ю.С. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2005. – 592 с.

197. Шишкін В.І. Забезпечення прав людини в судочинстві США. (Організаційні і процесуальні засади) / В.І. Шишкін. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.

198. Шишкіна Н.О. Організація самостійної роботи студентів у процесі вивчення юридичних дисциплін у вищому навчальному педагогічному закладі : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Н.О. Шишкіна. – Х., 2003. – 187 с.

199. Шумилов В.М. Правовая система США : учеб. пособ. для студ. и слушателей ВУЗов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / В.М. Шумилов. – М. : «Дека», 2003. – 399 с.

200. «Юридичні клініки» в Україні : роль, завдання та організаційно-правові форми / за ред. М.В. Дулеби. – К. : «МП Леся», 2003. – 120 с.

201. Юлдашев О. Юрист-универсал схожий на динозавра / О. Юлдашев // Дзеркало тижня. – 2000. – № 3. – 5-11 серпня. – С. 23 – 29.

202. Юридическая педагогика : учеб. для студ. вузов, обучающихся по специальности 021100 «Юриспруденция» / под ред. проф. В.Я. Кикотя, проф. А.М. Столяренко. – М., 2004. – 895 с.

203. Юридична освіта : юридична енциклопедія : в 6 т. / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – Т. 6. – С. 473 – 474.

204. Яворська Г.Х. Педагогіка для правників : навч. посіб. / Г.Х. Яворська. – К. : Знання, 2004. – 335 с.

205. Якиманская И.С. Личностно ориентированное обучение в современной школе / И.С. Якиманская. – М. : Сентябрь, 2000. – 112 с.

206. Яртых И.С. Адвокатура и власть / И.С. Яртых. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 174 с.

207. Adcock T. State Bar Exam Nightmare // New York Law Journal. – 2001. – November 30.

208. After More Than 12 Tries, He Passed // New York Law Journal. – 1997. – November.

209. Ahern T. C. The Effects of Technology on Online Education / T. C. Ahern, J. Repman // Journal of Research on Computing in Education. – 1994. – Vol. 26, №4. – P. 537–546.

210. American Bar Association Section of Legal Education and Admissions to the Bar [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.abanet.org/legaled/>. – Заголовок з екрану 05. 03. 2012.

211. American higher education: A documentary history : in 2 vol. / ed. by R. Hofstadter, W. Smith. – Chicago ; London : University of Chicago Press, 1961–1968. – Vol. 1. – 1074 p.
212. American University Washington college of Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wcl.american.edu/registar/curriculum.cfm>. – Заголовок з екрану 25.04.2012.
213. An Introduction to the Study of Law 2004 – 2005 / New York University School of Law. – New York : NYU School of Law, 2005. – 43 p.
214. Anglim C South Texas College of Law : Houston's Gateway to Opportunity in Law / C Anglim // Houston Rev. – 1994. – № 16. – P. 131–165.
215. Apple M. W. Between neo-liberalism and neo-conservatism. Education and conservatism in a global context / M. W. Apple // Globalization and Education: Critical Perspectives. – N.Y., 2000. – P. 59.
216. Application for Determination of Moral Character. – Los Angeles, CA : The State Bar of California [без дати, отримано 2002р.].
217. Archer J. Bonus Program to Favor Ed. Schools / J. Archer // Education Week. 2002. – 2002. – № 14, Vol. 22. – P. 3.
218. Association of American Law Schools (AALS) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aals.org/>. – Заголовок з екрану 24.09.10.
219. Balsam J. Partners in crime: Interdisciplinary perspectives / J. Balsam // The Law School. – New York University School of Law. – 2004. – Vol. 14. – P. 25–52.
220. Banks J. Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum and Teaching / J. Banks. – Boston, 2001. – 364 p.
221. Bar Statistics 2000 // The Bar Examiner. – 2001. – May.
222. Bar Statistics 2000 // The Bar Examiner. – 2001. – May.
223. Barnett E. A. Validation experiences and persistence among community college students / E. A. Barnett // The Review of Higher Education. – Vol. 34(2). – 2011. – P. 193–230.
224. Bauer J. The Character of the Questions and the Fitness of the Process: Mental Health, Bar Admissions and the Americans with Disabilities Act / J. Bauer // UCLA Law Review. – 2001. – Ns 49.
225. Bauer J. Compliance with nutrition prescription improves outcomes in patients with unresectable pancreatic cancer / J. Bauer // Clin Nutr. – 2005. – № 24. – P. 998–1004.
226. Blackwell P. J. Student learning: Education's field of dreams / P. J. Blackwell // Phi Delta Kappan. – 2003. – № 5, Vol. 84. – P. 362–368.
227. Blakley F. Alan Law Practice : Healthy Challenges or Unhealthy Stress / Blakley F. Alan // Federal Lawyer. – 2006. – February. – P. 18–20.
228. Bobrow J. Barron's LSAT 2008 / J. Bobrow // Barron's Educational Series. – 2008. – 12th edition. – 696 p.
229. Bookstein A. Library Education in the university setting / A. Bookstein // Library Quarterly. – Vol. 56 (4). – 1986. – P. 360–369.
230. Boone R. G. Education in the United States / R. G. Boone. – N. Y. : Education, 1889. – 437 p.
231. Bowen W. G. Equity and Excellence in American Higher Education / W. G. Bowen, M. A. Kurzweil, E. M. Tobin. – Charlottesville: University of Virginia Press, 2005. – 453 p.
232. Brown V. Board of Education 347 U.S. 483 (1954) / V. Brown // Kirp D. L. Educational policy and the law. Cases and materials / D. L. Kirp, M. G. Yudof. – Berkeley : McCutchan, 1974.
233. Brown V. Board of Education 349 U.S. 294 (1955) / V. Brown // Kirp D. L. Educational policy and the law. Cases and materials / D. L. Kirp, M. G. Yudof. – Berkeley : McCutchan, 1974.
234. Burnham W. Introduction to the Law and Legal System of the United States / William Burnham. – [3rd ed.]. – St. Paul, MN : West Group, 2002.
235. Chambliss E. Symposium Case Studies in Legal Ethics : Professional Responsibility : Lawyers, A Case Study / E. Chambliss // Fordham Law Review. – 2000. – № 69.
236. Clarke J. Remarking welfare regime in the 1980s and 1990s / J. Clarke, M. Langan, F. Williams // Comparing Welfare States / ed by A. Cochrane, Jh. Clarke and Sh. Gewirtz. SAGE Publications. – London ; Newbury ; New Dehli, 2001. – P. 89.
237. Clinton B. My life / Bill Clinton. – New York : Knopf, 2004. – 957, xliii p. (te came: 1st large print ed. – New York : Random House Large Print, 2004. – 1537, cxiii p. ; Vintage Books; Random House, Inc., 2005. – VIII, 969, xliii p.)
238. Code of Recommended Standards for Bar Examiners // Comprehensive Guide to Bar Admission Requirements 2002 / E. Moeser, M. F. Corneille. – NCBE, ABA SLEAB, 2002.

239. Code of Recommended Standards for Bar Examiners // Comprehensive Guide to Bar Admission Requirements 2002 / E. Moeser, M. F. Corneille. – NCBE, ABASLEAB, 2002.
240. Communication Scholarship and the Humanities : A White Paper Sponsored by the National Communication Association. – Washington : NCA, 2007. – 20 p.
241. Continuing legal Education [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lpig.org/cle.html>. – Заголовок з екрану 27.09.12.
242. Cooney L. L. Heart and Soul : A New Rhythm for Clinical Legal Externship / L. L. Cooney // St. Thomas Law Review. – 2005. – Vol. 17, №3. – 428 p.
243. Craig R. T. Pragmatism in the field of communication theory / R. T. Craig // Communication Theory. – 2007. – № 17(2). – P. 125–145.
244. Cremin L. A. Republic and the School: Horace Mann on the Education of Free Man / L. A. Cremin. – N. Y. : Educational Theory, 2001. – 553 p.
245. Crick N. Democracy and Rhetoric : John Dewey on the Arts of Becoming (Studies in Rhetoric / Communication) / N. Crick. – University of South Carolina Press, 2010. – 248 p.
246. Critical dialogues in cultural studies / Stuart Hall ; edited by David Morley and Kuan-Hsing Chen. Repr. ed. – London : New York : Routledge, 2005. – 522 p.
247. Cunningham M. A. The Professional Image Standard : An Untold Standard of Admission to The Bar / M. A. Cunningham // Tulane Law Review. – 2006. – № 66.
248. DeBell M. Reasons for Adult Participation in Work-Related Courses, 2002-2003 / M. DeBell, G. Mulligan // "Education Statistics Quarterly". – 2005. Vol. 7, No. 1-2. – P. 257.
249. Deboer G. E. Student-Centered Teaching in a Standards-Based World : Finding a Sensible Balance / G. E. Deboer // Science and Education. – 2008. – Vol. 11, № 4. – P. 405–417.
250. Education for Democracy: Contexts, Curricula, Assessments / ed. by W. C. Parker. – The Ohio State Univ. : Inf. Age Publ. Inc., 2002.
251. Education in the United States: A Brief Overview. – Washington : D.C., 2003. – 20 p.
252. Edwards B. Libraries and learning resource centres (2nd ed.) / B. Edwards. – Oxford : Architectural Press, – 2009. – 58 p.
253. Executive Order 10925 Establishing the President's Committee on Equal Employment Opportunity, March 6, 1961, 26 FR 1977, March 8, 1961.
254. Executive Order 11246 Equal Employment Opportunity, September 24, 1965, 30 FR 12319; September 28, 1965.
255. Fines B. G. Fundamentals Principles and Challenges of Humanizing Legal Education / B. G. Fines // Washburn Law Journal. – 2008. – Vol. 47, № 1. – P. 313–326.
256. Foundations of the law and ethics of lawyering / [edited] by George M. Cohen, Susan P. Koniak. – New York, N. Y. : Foundation Press [St. Paul, Minn.], 2004 – xi, 479 p.
257. Foundations of the law and ethics of lawyering / [edited] by George M. Cohen, Susan P. Koniak. – New York, N.Y. : Foundation Press [St. Paul, Minn.], 2004 – xi, 479 p.
258. Fox L. J. Raise the-bar : real world solutions for a troubled profession / L. J. Fox, B. D. Brian. – Chicago : American Bar Association ; First Chair Press, 2008. – 299 p.
259. Friedland S. I. How We Teach : A Survey of Teaching Techniques in American Law Schools / S. I. Friedland // Seattle University Law Review. – 1996. – Vol. 20, № 1. – P. 1–44.
260. Friedman M. Lawrence. American law in the 20th century / M. Friedman. – [2nd ed.]. – New Haven : Yale University Press, 2012. – xii, 722 p.
261. Friedman M. Cultural Identity and Global Process. London; Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 1994. – 219 p.
262. Gepford McCulley E. School of Sharks? Bar Fitness Requirements of Good Moral Character and the Role of Law Schools // Georgetown Journal of Legal Ethics. – 2001. – № 14.
263. Gepford McCulley Gepford McCulley. Religion and Globalization. London, U.K.: Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 1994.
264. Glater J. D. Training Law Students For Real-Life Careers / J. D. Glater // The New York Times. – 2007. – October, 31. – P. 9–10.
265. Golden D. The Price of Admission : How America's Ruling Class Buys Its Way into Elite College – and Who Gets Left outside the Gates / D. Golden. – NY. : Crown Publ., 2006. – 323 p.
266. Gonzaga University School of Law – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.gonzaga.edu/About-Gonzaga-Law /Institute-for-Law->

School–Teachig/Ideas–for–Teaching–Law/Law–Clips.aspx. – Заголовок з екрану 24.09.12.

267. Graduate Studies / Tulane University School of Law. – Weinmann Hall, Suite / Tulane University School of Law, 2000. – 32 p.

268. Graduate Tax Program 2003–2004 / Boston University school of Law. – Boston. : Boston University School of Law, 2004. – 14 p.

269. Gribetz S. Legal Consultants in New York / S. Gribetz // The Bar Examiner. – 1998. – Vol. 67. – № 2.

270. Griffin E. A. A first look at communication theory (5th ed.) / E. A. Griffin. – McGraw-Hill, 2003. – 518 p.

271. Grossberg M. The Cambridge History of Law in America : The Long Nineteenth Century (1789–1920) / M. Grossberg, C Tomlins. – NY. : Cambridge University Press, 2008. – 869 p.

272. Grutter v. Bollinger et al. 539 U.S. 306 (2003); Gratz et al. v. Bollinger et al. 539 U.S. 244 (2003).

273. Gutek J. L. The Americanization of Pestalozianizm / J. L. Gutek, J. Neef. – Tuscaloosa : University of Alabama Press, 1978. – 159 p.

274. Hamblett M. Learning-Disabled Woman Wins Added Time for New York Bar Exam / M. Hamblett // New York Law Journal. – 2001. – August 17.

275. Hansen A J. Teaching and the case method: text, cases, and readings / A.J. Hansen, C. R. Christensen. – [3d. ed., revised.]. – Watertown, MA. : Harvard Business Press, 1994. – 333 p.

276. Hansen D. R. Do We Need the Bar Examination? A Critical Evaluation of the Justifications for the Bar Examination and Proposed Alternatives / D. R. Hansen // Case Western Reserve Law Review. – 2005. – № 45.

277. Hanson S. Legal Method and Reasoning / S. Hanson. – [2nd ed., revised.]. – London : Routledge Cavendish, 2003. – 476 p.

278. Harper S. R. Access and equity for African American students in higher education: A critical race historical analysis of policy efforts. / S. R. Harper, L. D. Patton, O. S. Wooden // Journal of Higher Education. – Vol. 80(4). – 2009. – P. 389–414.

279. Harper S. R. Race-conscious student engagement practices and the equitable distribution of enriching educational experiences. / S. R. Harper // Liberal Education. – Vol. 95(4). – 2009. – P. 38–45.

280. Hazard Jr. The Law and Ethics of Lawyering / Hazard Jr., Geoffrey C. et al. – [3 ed.]. – New York : Foundation Press, 1999. – lxi, 1249 p.

281. He Failed Test 8 Times, But Became Top Aide to NY AG // New York Law Journal. – 1998. – February 11.

282. Henry N. Public Administration and Public Affairs. Upper Saddle River / N. Henry. – New Jersey : Pearson, Prentice Hall, 2007.

283. Hoberman S. Professional education in the United States : experiential learning, issues, and prospects / S. Hoberman, S. Mailick, R. H. Ebert. – illustrated. – Westport : Greenwood Publishing Group, 2008. – 222 p.

284. Hurst J. W. The Growth of American Law : The Law Makers / James Willard Hurst. – New Jersey : The Lawbook Exchange Ltd., 2004. – 502 p.

285. Instructions for Application for Determination of Moral Character and Application of Extension of Determination of Moral Character. Los Angeles, CA : The State Bar of California, Office of Admission [без дати ; отримано 2000 р.].

286. International and Foreign LL. M. Programs / University of Miami School of Law. – Coral Gables : UM School of Law, 2002. – 32 p.

287. International Commercial Law LL. M. : an 18 – week course of study that can be completed over three, four or five Summers 2008 – 2010 / University of California. – Davis : UC Davis School of Law, 2009. – 13 p.

288. Introduction to Clinical Legal Education : Partners in Justice: A Colloquium on Developing Collaborations among Courts, Law School Clinical Programs and the Practicing Bar [Електронний ресурс] // New York State Judicial Institute. – Режим доступу : <http://www.nycourts.gov/ip/partnersinjustice/>. – Заголовок з екрану 24.09.10.

289. Issues of Democracy: Legal Education in the United States [Електронний ресурс] // Electronic Journal of the U. S. Department of State. 2002. – Vol. 7 – № 2. – Режим доступу : <http://usinfo.state.gov/journals/journals.htm>. – Заголовок з екрану 27.09.12.

290. Joy P. A. Law Students in Court: Providing Access to Justice [Електронний ресурс] / P. A. Joy // Issues of Democracy : E-Journal of the U. S. Department of State. – 2004. – August. – P. 18–23. – Режим доступу : <http://www.jurist.law.pitt.edu/idea.htm>. – Заголовок з екрану 27. 09. 10.

291. Jurist : The Birth of a Law School [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jurist.law.pitt.edu/idea.htm>. – Заголовок з екрану 24.09.10.

292. Jurist: The Legal Education Network – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jurist.law.pitt.edu>. – Заголовок з екрану 24.09.10.

293. Karabel J. *The Chosen : The Hidden History of Admission and Exclusion at Harvard, Yale and Princeton* / J. Karabel. – Boston : Mariner Books. – 2006. – 711 p.

294. Katcher S. Legal education : legal training in the United States : a brief history / S. Katcher // University of Wisconsin International Law Journal. – 2006. – Vol. 24, № 1. – P. 335–337.

295. Katyal Neal. The Public and Private Lives of Presidents / Neal K. Katyal. // William & Mary Bill of Rights Journal. 677 (2000).

296. Katyal Neal. Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York : Simon & Schuster, 1996. – P. 320–321.

297. Knight P. Learner Interaction Using E-mail: the Effects of Task Modification / P. Knight // ReCALL. – 2005. – Vol. 17(1). – P. 101–121.

298. Kohn A. Beware of the standards, not just the tests / A. Kohn // Education Week. 2001. – № 4 (Sept. 26). – Vol. 21. – P. 52.

299. Korn C. Defining the field: Revisiting the ACA 1995 definition of communication studies / C. Korn, S. P. Morreale, D. Boileau // Journal of the Association for Communication Administration. – 2000. – № 29 – P. 40–52.

300. Kronman A. T. History of the Yale Law School : The Tercentennial Lectures / A. T. Kronman. – New Haven : Yale University Press, 2004. – 257 p.

301. Kurtz P. Humanist manifesto 2000: A call for a new planetary humanism / P. Kurtz. – New York : Prometheus Books, 2000. – 76 p.

302. L. L. M. Guide for Students and Professionals Considering an LL. M. / Santa Clara University. – Silicon Valley : Hobsons, 2008. – 31 p.

303. Langer V. Public Interest in Civil Law, Socialist Law, and Common Law Systems : The Role of the Public Prosecutor / V. Langer // American Journal of Comparative Law. – 1988. – № 36. – P. 279–305.

304. LaPiana W. P. Logic and Experience : The Origin of Modern American Legal Education / W. P. LaPiana. – N. Y. : Oxford University Press US, 1994. – 254 p.

305. Latimer K. Redefining the library: Current trends in library design / K. Latimer // Art Libraries Journal. – Vol. 35(1). – 2010. – P. 28–34.

306. Law Governing Lawyers. Restatement of the Law, third ed. – American Law Institute, 2000.

307. Law Governing Lawyers. Restatement of the Law. – third ed. – American Law Institute, 2000.

308. Law Schools : A Comprehensive Guide to 181 Accredited U. S. Law Schools / R. Peterson. – (New Jersey) Princeton : Peterson's, 2000. – 562 p.

309. Law-Related Education for Juvenile Justice Settings : a cooperative program supported by the Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention of the United States Department of Justice / American Bar Association. – Chicago, 1999. – 124 p.

310. Legal Education [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wvu.edu/~lawfac/jelkins/orientation/biblio.html>. – Заголовок з екрану 23.06.13.

311. Legal Information Institute [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.law.cornell.edu/topics/legal_education.html. – Заголовок з екрану 21.09.12.

312. Lewis NA. Clinton Says Disbarment Is Too Harsh a Penalty // New York Times. – 2000. – August 30. – A15.

313. Lewis NA. Clinton Says Disbarment Is Too Harsh a Penalty 11 / NA. Lewis // New York Times. – 2000. – August 30. – A15.

314. Library&Information Studies: Directory of Institutions offering Accredited Master's Programs / American Library Association. – Chicago : ALA, 2000. – 33 p.

315. Museus S. D. Toward an intercultural perspective of racial and ethnic minority college student persistence / S. D. Museus, S. J. Quaye // Review of Higher Education. – Vol. 33(1). – 2009. – P. 67–94.

316. Littlejohn S.W. Theories of Human Communication (7th ed.) / S. W. Littlejohn. – Belmont, CA : Wadsworth, 2002. – 420 p.

317. Lockwood G. The New Harmony Movement / G. Lockwood. – N. Y. : Appleton and Company, 1905. – 410 p.

318. Mahard P. Transforming Legal Education : learning and teaching the law in the early twenty-first century / P. Mahard. – London : Ashgate Publishing, Ltd, 2007. – 346 p.

319. Maraniss D. First in his class : a biography of Bill Clinton / David Maraniss. – New York : Simon & Schuster, 1995. – 512 p.

320. Margolis W. ABA / LSAC Official Guide to ABA – Approved Law Schools / W. Margolis, B. Gordon, J. Puskrtz. – Flint: Law School Admission Council ; the University of Michigan, 2006. – 852 p.

321. Master of Laws : LL. M. in International Business and Trade Law 2001–2003 / Fordham University School of Law. – New York : Fordham University School of Law, 2003. – 20 p.

322. Maxeiner J. Educating lawyers Now and Then: An Assay Comparing the 2007 and 1914 Carnegie Foundation Report on Legal Education: The Common Law The Case Method in America University Law Schools / J. Maxeiner, J. Redlich. – Lake Mary, FL : Vandeplas, 2007. – 84 p.

323. McKinney M. K. The Impact of The Americans With Disabilities Act on the Bar Examination Process : The Applicability of Title II And Title III to the Learning Disabled / M. K. McKinney // Cumberland Law Review. – 1996. – № 26.

324. Mertz E. The Language of Law School: Learning to «Think like a Lawyer» / E. Mertz. – N. Y. : Oxford University Press, 2007. – 308 p.

325. Mick R. E. The Federal Prosecutors Ethics Act : Solution or Revolution? // Iowa Law Review. – 2001. – P. 86

326. Mick R. E. The Federal Prosecutors Ethics Act: Solution or Revolution? / R. E. Mick // Iowa Law Review. – 2001. – № 86.

327. Miller K. Communication Theories: Perspectives, Processes, and Contexts / K. Miller. – Boston : McGraw-Hill, 2002. – 416 p.

328. Millman J. An Evaluation of the New York State Bar Examination / J. Millman et al. – New York, 1993.

329. Milstein E. S. Clinical Legal Education in the United States : In-House Clinics, Externships, and Simulations / E. S. Milstein // Journal of Legal Education Sep. 2001. – Vol. 51, №3. – P. 375–381.

330. Milstein E. S. Teaching Professional Values Through Clinical Legal Education : Address for The Opening Ceremony of Ritsumeikan University School of Law / E. S. Milstein // Ritsumeikan Law Review. – 2005. – № 22. – P. 111–118.

331. Model rules of professional conduct: American Bar Association. House of Delegates, Center for Professional Responsibility : American Bar Association; 2007. – 187 p.

332. Monroe W. Sm. Joseph Neef and Pestalozzianism in America / W. Sm. Monroe. – Boston : [s. n.], 1894. – 13 p.

333. Morreale S. P. Why communication education is important / S. P. Morreale, J. C. Pearson // The centrality of the discipline in the 21st century. Communication Education. – 2008. – № 57. – P. 224–240.

334. Morreale S. P. Why communication is important: A Rationale for the centrality of the study of communication / S. P. Morreale, M. M. Osborn, J. C. Pearson // Journal of the Association for Communication Administration. – 2000. – № 29. – P. 1–25.

335. Mr. Clinton's Disbarment Case // New York Times. – 2000. – May 2. – A30.

336. Mr. Clinton's Disbarment Case // New York Times. – 2000. – May 2. – A30.

337. Niegaard H. Library Space and Digital Challenges / H. Niegaard // Library Trends. – Volume 60, Number 1. – 2011. – P. 174–189.

338. Norrell R. J. The House I Live In: Race in the American Century / R. J. Norrell. – Oxford : Oxford University Press, 2005.

339. One of a King LL. M. in Criminal Law : A Unique LL. M. Program for International Studies in a Most Unique Place / University at Buffalo Law School. – Buffalo, 2004. – 16 p.

340. Porter S. Do college surveys have any validity? / S. Porter // Review of Higher Education. – 2011. – Vol. 35(1) – P. 45–76.

341. Principles and Standards of Continuing Judicial Education – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jeritt.msu.edu/pdfs/Standardsforweb2.pdf>. – Заголовок з екрану 24.07.12.

342. Rankings – Best Law Schools : U. S. News & World Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://grad-schools.usnews.rankingsandreviews.com/best-graduate-schools/top-law-schools/rankings>. – Заголовок з екрану 24.09.10.

343. Raw Data Law School Rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ilrg.com/rankings/law/index.php/l/desc/GPALow>. – Заголовок з екрану 21.09.12.

344. Regents of the University of California v. Bakke, U.S. Supreme Court 98 S. Ct. 2733 (1978).

345. Rethinking Multicultural Education: Teaching for racial and cultural justice: Rethinking Schools Ltd. 2009-03-02. – 385 p.

346. Rhoade G. Higher Education in a Consumer Society Text / G. Rhoade // Journal of Higher Education. – New York : NY, 2002. – P. 24.

347. Rhode Deborah. Conflicts of Commitment: Legal Ethics in the Impeachment Context // Stanford Law Review. – 2000. – Vol. 52.

348. Roger L. Geiger, ed. The American College in the Nineteenth Century. Van-derbilt Issues in Higher Education / L. Roger Geiger. – Nashville : Vanderbilt University Press, 2000. – 363 p.

349. Rogers E. M. "The Department of Communication at Michigan State University as a Seed Institution for Communication Study" / E. M. Rogers // Communication Studies. – 2001. – № 52 (3). – P. 234–248.
350. Roth Marianne Rechtsstudium in den USA / Roth Marianne, Nikolay Renate. – Baden-Baden : Nomos Verlag, 2000. – 132 s.
351. Roth M. Rechtsstudium in den USA / M. Roth, N. Renate. – Baden-Baden : Nomos Verlag, 2000. – 132 s.
352. Ruddy M. Pestalozzi and the Oswego movement / M. Ruddy. – N. Y. : University at Buffalo, 2000. – 46 p.
353. Sander R. M. Why Are There So Many Lawyers? Perspectives on a Turbulent Market 1 / R. M. Sander, E. D. Williams // Legal & Social Inquiry. – 1989. – № 4.
354. Saunders K. M. Law as Rhetoric, Rhetoric as Argument, Rhetoric as Argument / K. M. Saunders // Journal of Legal Education. – 1994. – Vol. 44, № 4. – P. 566–578.
355. Slapper G. How the Law Works : a friendly guide to the legal system / G. Slapper. – Collins, 2007. – 374 p.
356. Statement on Moral Character Requirement for Admission to Practice Law in California. – Los Angeles, CA : The State Bar of California, Office of Admission (12.14.1996).
357. Stevens R. Law school: legal education in America from the 1850s to the 1980s / R. Stevens. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1983. – 334 p.
358. The Am Law 100 // The American Lawyer. – 2001. – July.
359. The Bar Examiners Handbook / Stuart Duhl. – [3rd ed.]. – The National Conference of Bar Examiners, 1991 & Supp. 1993.
360. The Graduate Legal Studies Program LL. M. / University of Houston Law Centre. – Houston. : Lex, 2002. – 44 p.
361. The Law School : Building a Law School that has never been // the Magazine New York University School of Law. – 2000, August. – Vol. 10. – 160 p.
362. The Law School : Partners in Crime // the Magazine New York University School of Law. – 2004, August. – Vol. 14. – 160 p.
363. The Law School : The Disarming Diplomat // the Magazine New York University School of Law. – 2006. – Vol. 16. – 136 p.
364. The Law School: International Law of the Future // the Magazine New York University School of Law. – 2002, August. – Vol. 12. – 169 p.
365. The Law Teacher : Institute for Law School Teaching [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.gonzaga.edu/About-Gonzaga-Law/Institute-for-Law-School-Teaching/default.asp>. – Заголовок з екрану 24.09.10.
366. The Master of Laws in International Business and Trade Law : Training Lawyers for the Global Economy / John Marshall Law School. – Chicago : John Marshall Law School, 2000. – 21 p.
367. The Master of Laws LL. M. : a one year in-residence program 2008 – 2009 / University of California. – Davis : UC Davis School of Law, 2008. – 17 p.
368. The National Communication Association's Standards for Undergraduate Communication Programs. – Updated April, 2011. – 5 p.
369. The Problem Method Survey and Appraisal / Association of American Law Schools 1996 Proceedings. Part 1. Report of the Committee on Teaching Materials. – S. 207–210.
370. The sociology of the professions. Lawyers, doctors and others / Robert Dingwall (ed.) – London : Macmillan, 1983. – 314 p. (Oxford socio-legal studies)
371. Thelin J. R. A History of American Higher Education / J. R. Thelin. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2004. – 421 p.
372. Thomas M. C. Education of Women / M. C. Thomas. // Monographs on Education in the United States / ed. by N. M. Butler. – New York, 1899. – № 7. – 40 p.
373. Toobin J. The run of his life: the people v. / J. Toobin ; O. J. Simpson. 1st. Touchstone ed. – New York : Random House, 1996. – 466 p.
374. Translating Theory into practice / Pepperdine University School of Law. – Malibu : Pepperdine University School of Law, 2007. – 20 p.
375. Tyler T. R. Is the Internet changing social life? It seems the more things change, the more they stay same / T. R. Tyler // Jl. of Social Issues. – 2002. – Vol. 58(1). – P. 195–205.
376. University of San Diego : School of Law Graduate programs / University of San Diego. – San Diego : USD, 1998. – 24 p.
377. US Competitiveness in Science and Technology by / Titus Galama, James Hosek. – USA. – 2008.
378. Van Alstyne W. Scott The goals and missions of law schools / Van Alstyne W. Scott, Julin Joseph R., Barnett Larry D. – New York: Lang, 1990. – XII, 145 p. (American university studies : Ser. 11 ; 43).

379. Von Glaserfeld E. A constructivist approach to teaching / T. Glaserfeld. – New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, Inc. – 1995. – 162 p.

380. West E. F. American College / E. F. West. // Monographs on education in the United States / ed. by N. M. Butler. – New York, 1900. – № 5. – 44 p.

381. Weyrauch Walter O. The personality of lawyers. A comparative study of subjective factors in law, based on interviews with German Lawyers / O. Weyrauch Walter. – New Haven : Yale Univ. Pr., 1964. – xvii, 316 p.

382. White J. B. From Expectation to Experience: Essays on Law and Legal Education / J. B. White. – Michigan : University of Michigan Press, 2000. – 208 p.

383. White N. Law professor challenges students with creative classroom exercises / N. White. – Central Michigan University, Mount Pleasant, Michigan, fall 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cba.cmich.edu/exchange/fall2004/white.htm>. – Заголовок з екрану 24.09.10.

384. Willimon W. H. The Abandoned Generation. Rethinking Higher Education. B. Eerdmans Publishing Co / W. H. Willimon, T. H. Naylor. – Michigan, 2005. – 169 p.

385. Winzer M. A. Special education in the 21st century: issues of inclusion and reform / M. A. Winzer, K. Mazurek. – Washington : Gallaudet University Press, 2000.

386. Woodring P. The higher learning in America: A reassessment / P. Woodring. – N.Y. : McGraw-Hill Book Co., 1968 – 236 p.

387. Woods R. H. Order in the Virtual Law Classroom. – A Closer Look at American Law Schools in Cyberspace : Constructing Multiple Instructional Strategies for Effective Internet-based Legal Education [Електронний ресурс] / R. H. Woods // The Journal of Information, Law and Technology, 2001. – № 3. – Режим доступу : <http://elj.warwick.ac.uk/jilt/01-3/woods.html>. – Заголовок з екрану 28.09.12.

388. World Education Report 2000 // The right to education towards education for all throughout life. – Paris, 2000. – P. 113–171.

389. Yankelovich D. How Higher Education is Breaking the Social Contract and What To Do About It / D. Yankelovich // Forum For the Future of higher education. – 2009. – P. 38–42.

390. Yeoman R. A Course Stressing Multicultural Skills for Students of Carroll College : Annual Conference, Proceedings / R. Yeoman. – Milwaukee, WI, June 2001. – 1171 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ У ВНЗ

Таблиця А.1

Порівняльна характеристика
пассивних та інтерактивних методик навчання

Критерії порівняння	Пасивні методики	Інтерактивні методики
1. Обсяг інформації	За короткий проміжок часу можна “пройти” великий обсяг інформації	Невеликий обсяг інформації потребує значного часу
2. Глибина вивчення змісту	Як правило, орієнтовані на рівень знання та розуміння	Студенти освоюють усі рівні пізнання (знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінка)
3. Відсоток засвоєння	Як правило, невисокий	Як правило, високий
4. Контроль над процесом навчання	Викладач добре контролює обсяг і глибину вивчення, час і хід навчання. Результати роботи учнів передбачувані	Викладач менше контролює обсяг і глибину вивчення, час і хід навчання. Результати роботи тих, хто навчається, менш передбачувані
5. Роль особистості педагога	Особисті якості педагога залишаються в тіні, він виступає як “джерело” знання	Педагог сильніше розкривається перед учнями (студентами), виступає як лідер, організатор
6. Роль учнів (студентів)	Пасивна: учні не приймають важливих рішень щодо процесу навчання	Активна: учні приймають важливі рішення щодо процесу навчання
7. Джерело мотивації навчання	В основному зовнішнє (оцінки, педагог, батьки, суспільство)	В основному внутрішнє (інтерес самого учня (студента))

Продовження дод. А

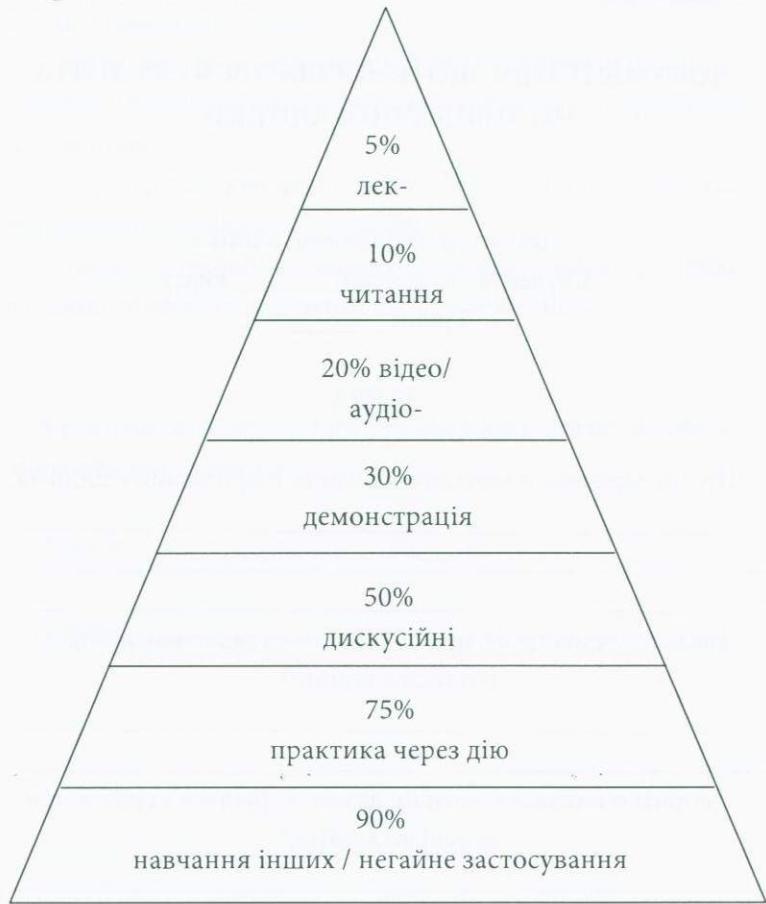

Рис. А.1. Ефективність засвоєння інформації під час застосування різних форм навчання

Додаток Б

ДОКУМЕНТАЦІЯ, ЩО ОФОРЛЮЄТЬСЯ СТУДЕНТАМИ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

Директору юридичної клініки
Студента, студентки _____ курсу
Групи _____

ЗАЯВА

Прошу зарахувати мене для навчання в юридичній клініці на

(вказати семестр(и), протягом яких студент має намір на-
вчатися в клініці)

(коротко викласти мотиви, якими керується студент при
вступі до клініки)

З Положенням про клініку та Етичним кодексом клініки
ознайомився/ознайомилась та зобов'язуюсь у випадку моого
зарахування в клініку дотримуватись всіх прав та обов'язків,
передбачених даними документами, в тому числі:

- брати участь в спеціальних семінарах, що проводяться в рамках навчання в клініці;
- брати участь у відповідності зі складеним розкладом в прийомі громадян, що звертаються в клініку за юридичною допомогою;
- вести справи клієнтів клініки у відповідності з вимогами дотримання професійної таємниці;
- надавати своєму керівнику періодичні звіти про роботу в клініці та звіт по закінченні навчання в клініці;

Я розумію, що порушення цих обов'язків тягне за собою
відрахування з клініки

Дата: «___» 20 ___ р.

Підпис: _____

Продовження дод. Б

Анкета студента юридичної клініки

П.І.П.: _____

Курс: _____ Група: _____ Контактний телефон: _____

Електронна пошта: _____

Адреса: _____

Чи є досвід роботи за спеціальністю Так Ні

Якщо так, назва організації: _____

Посада: _____ З якого часу:

Підвищення кваліфікації (друга освіта, семінари, конференції): _____

Теми курсових робіт: _____

Участь в наукових студентських конференціях:

Рік: _____ Тема: _____

Рік: _____ Тема: _____

Рік: _____ Тема: _____

Публікацій: _____

Знання іноземних мов: _____

Навички роботи на комп'ютері: _____

Продовження дод. Б

Анкета (журнал) попереднього запису

Ім'я, по-батькові,
прізвище клієнта: _____

Рік народження: _____

Контактна адреса:

Контактний телевізор:

Мета звернення:

Черговість звернення:

Призначена зустріч:

Інше:

Продовження дод. Б

Журнал обліку ведення справ

№ з/п	Галузь права	Прізвище клієнта	Місце роботи	Домашня адреса	Суть справи	Прізвище консультанта	Дата звернення	Дата закриття справи

Картка обліку виїзних консультацій

Дата	
Місце прийому громадян	
Адреса проведення консультації	
Кількість годин	
Консультант	

№	Прізвище І. П. клієнта	Адреса клієнта, телефон	Соціальний статус клієнта	Галузь права

Продовження дод. Б

Угода про надання консультації / ведення справи

Я, _____, погоджуюсь на ведення моєї справи (надання консультації) юридичною клінікою, усвідомлюючи, що юридична допомога надається студентами, які не є професійними юристами.

У випадку незадоволення отриманою консультацією/вирішенням справи не на мою користь без вини представника зобов'язуюсь не мати претензій як до юридичної клініки, так і до представника.

Також погоджуюсь на використання юридичною клінікою матеріалів моєї справи в учебному процесі без зазначення особистих даних (прізвище, ім'я, адреса та ін.)

Даю згоду і зобов'язуюсь після надання консультації/вирішення справи поінформувати представника клініки стосовно якості послуг, які мені було надано.

Дата: «___» 20 ___ р. Підпис: _____

Продовження дод. Б

Підсумок Інтерв'ю

Дата: « ____ » 20 ____ р.

Справа №:

Повне ім'я клієнта:

Адреса клієнта:

Контактний телефон:

Ім'я опонента:

Чи є опонент теперішнім чи колишнім клієнтом клініки?

Так Ні

Продовження дод. Б

Пошук нормативної бази

Справа № _____ Дата: « ____ » 20 ____ р.

Ім'я клієнта: _____

Студент-консультант: _____

Викладач-керівник: _____

Об'єкти пошуку: _____

Місце пошуку: _____

Матеріали пошуку (збірки законодавчі, кодекси тощо):

Знайдено:

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

6. Повторний пошук: _____

Час, витрачений на проведення пошуку нормативної бази:

Відгук клієнта
(Назва організації)

Будь ласка, дайте відповідь на запитання, що наводяться нижче. Будь ласка, не вказуйте свого імені. Інформація, яку Ви надасте, буде використовуватися для оцінки послуг нашої організації і у цілях звітності. Будь ласка, спробуйте щиро відповісти на запитання. Дуже Вам дякуємо!

Будь ласка, вкажіть:

a) Ім'я студента:

b) Тип наданих Вам послуг (будь ласка, відмітьте усе, що стосується Вашого випадку):

- консультація
- складання юридичного документа
- представництво в суді
- представництво в адміністративному органі
- інше (будь ласка, поясніть)

1. Чи був студент ввічливим і професійним у ставленні до Вас? Так Hi

Якщо ні, то розкажіть, що саме Вас не влаштувало:

2. Чи Ви чітко зрозуміли після консультації, які є юридичні шляхи вирішення Вашого питання? Так Hi

Ваш коментар:

3. Чи пояснив Вам студент юридичну процедуру (тобто, яку допомогу наша організація може надати Вам, яких слід очікувати результатів і чим Ви, можливо, ризикуєте)? Або, якщо ми не маємо можливості взятися за Вашу справу, то чи пояснили Вам, які на те причини?

Так Hi

Ваш коментар:

4. Якщо передбачаються подальші юридичні консультації, то чи пояснив Вам студент наступний крок, і коли його очікувати? Так Hi

Ваш коментар:

5. Чи Ви звернетесь до нас знов, якщо у Вас виникне інше юридичне питання? Так Hi

Чому?

**ПРОГРАМА НОРМАТИВНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРА
НАПРЯМУ 0304 ПРАВО
СПЕЦІАЛЬНОСТІ 6.030401 ПРАВОЗНАВСТВО
«ОСНОВИ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІЧНОЇ ПРАКТИКИ»**

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни „Основи юридичної клінічної практики” складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра напряму 0304 Право спеціальності 6.030401 Правознавство.

Предметом навчальної дисципліни є вивчення теоретико-методологічних основ юридичної практики, що застосовується в діяльності юридичних клінік, практичне застосування елементів професійного досвіду практикуючого юриста.

Міждисциплінарні зв'язки: Навчальна дисципліна „Основи юридичної клінічної практики” органічно пов’язується з іншими правовими дисциплінами: адміністративне, конституційне, цивільне, господарче, кримінальне, трудове, житлове, сімейне, міжнародне приватне право і т.п.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

Змістовий модуль 1. Загальні засади та організація діяльності юридичних клінік

Змістовий модуль 2. Юридичне консультування як напрям роботи юридичних клінік

Змістовий модуль 3. Правопросвітня робота та діяльність психологічної служби юридичної клініки.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни “Основи юридичної клінічної практики” є знайомство майбутніх фахівців в галузі права з особливостями надання юридичних послуг різним категоріям громадян в умовах сучасного суспільства.

1.2. Основні завдання дисципліни “Основи юридичної клінічної практики”:

- окреслити предмет і завдання юридичної клініки;
- безпосередня участь студентів у вирішенні суспільних проблем шляхом надання безкоштовної правової допомоги соціально незахищеним верствам населення та проведення правопросвітньої роботи;
- спрямування уваги студентів до етичних проблем в їх професійній діяльності;
- формування активної громадянської позиції у студентів;
- вироблення та вдосконалення у студентів професійних умінь та навичок правозастосування і правової просвіти, закріплення на практиці навичок, отриманих в результаті їх теоретичної підготовки;
- виховання в студентів почуття відповідальності за виконувану ними роботу;
- вдосконалення форм та методів інтерактивного навчання студентів;
- підготовка та розробка комплексу наукових матеріалів з питань юридичної освіти, правозахисної та правопросвітньої діяльності;
- розвиток міжвузівської співпраці з названих питань.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати :

- основи роботи з клієнтом, методи ефективного інтер'ювання та опрацювання письмового звернення;
- алгоритм роботи над справою, специфіку опрацювання кримінальних та цивільних правових питань;
- основи діловодства у сфері юридичної практики, методи та техніки, які дозволяють спростити схему документообігу та скоротити часові витрати на роботу з документами;
- психологічні аспекти правозахисної та правопросвітницької роботи юриста;
- правила раціональної організації праці в юридичній організації;
- інтерактивні методики навчання; основи побудови виступу;

– основи планування і написання наукової роботи;

– основи і вміння застосовувати категорії проектного менеджменту та соціального моделювання;

уміти :

- виробляти правильну позицію у справі;
- складати різного роду документи: скарги, заяви, протоколи, позови, претензії, договори; вести поточну документацію під час вирішення цивільної та кримінальної справи; вести комп'ютерне документування;
- складати процесуальні документи та звернення до різних інстанцій, представляти інтереси клієнта в суді та інших державних органах;
- дискутувати та дебатувати, аргументовано та переконливо відстоювати свою позицію;

– опрацьовувати велику кількість матеріалів та виділення головної інформації, складати тези виступу та оформлення наукових робіт;

- працювати в команді;
- працювати з комп'ютером та іншою офісною технікою, застосувати її в професійній діяльності, користуватися електронною законодавчою базою та ресурсами мережі Internet;
- розробляти і застосовувати установчі та локальні документи організацій;
- аналітично мислити та знаходити інформацію;
- встановлювати професійні контакти.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 72 години (2 кредити ETCS).

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

ТЕМА 1.1. Юридичні клініки: історія виникнення та розвитку, їх мета та завдання діяльності

Загальне уявлення про юридичну клініку. Способи розуміння юридичної клініки (як організація, як форма практичного навчання, як навчальний курс). Юридична клінічна освіта: поняття, особливості, цілі та стратегія. Передумови виникнення та завдання юридичної клінічної освіти. Співвідношення клінічної та традиційної юридичної освіти. Національні особливості практичної підготовки юристів.

Світова історія виникнення і розвитку юридичних клінік. Перші громадські приймальні в США. Особливості розвитку юридичних клінік в Європі, дореволюційній Росії. Сучасний стан розвитку юридичного клінічного руху.

Започаткування юридичного клінічного руху в Україні: причини виникнення, особливості створення та функціонування. Загальна характеристика сучасної системи юридичних клінік в Україні. Географія юридичних клінік України.

Організаційні типи юридичних клінік. Юридична клініка вищого навчального закладу. Юридична клініка організації громадського сектору.

Типи юридичних клінік залежно від напрямів роботи. Юридична клініка "живого клієнта". Юридична клініка консультування без особистого контакту. Юридична клініка представництва інтересів клієнтів. Імітаційна клініка. Юридична клініка практичного права. Інші клінічні форми вдосконалення навчального процесу, зорієнтовані на набуття навичок дебатування, проходження та зарахування як практики слухачам, написання дипломних, наукових робіт та ін.

Мета діяльності юридичних клінік. Принципи діяльності юридичних клінік. Принцип законності. Принцип безоплатності. Принцип гуманізму. Принцип добровільності. Принцип рівноправності.

Основні напрями діяльності юридичної клініки навчального закладу: юридичне консультування та правопросвітня діяльність.

Продовження дод. В

Місце юридичної клініки в системі навчання. Значення діяльності юридичних клінік для суспільства. Сучасне поняття юридичної клініки.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

ТЕМА 1.2. Професійна етика і корпоративна культура у діяльності юридичної клініки

Загальне уявлення про етику. Завдання етики. Етика і мораль. Професійна етика, її особливості та значення. Історична необхідність виникнення професійної етики. Види професійної етики. Поняття про юридичну етику. Юридична етика і етика адвоката: співвідношення категорій. Взаємозв'язок юридичної етики з етичними принципами діяльності юридичної клініки. Професійна етика у діяльності студентів та викладачів. Роль професійної етики в діяльності юридичної клініки.

Правове регулювання етичних норм юриста. Правове регулювання етичних норм клініциста. Загальні етичні стандарти діяльності юридичних клінік. Етичний кодекс юридичної клініки: структура, особливості, значення.

Характеристика основних етичних принципів діяльності юридичної клініки. Принцип чесності та порядності. Принцип дотримання законності. Принцип незалежності. Принцип конфіденційності. Принцип домінантності інтересів клієнта. Принцип культури поведінки. Принцип правильно-го спілкування з клієнтом. Принцип взаємної відповідальності працівників клініки. Принцип поваги до юридичної професії. Інші принципи.

Етичні норми та принципи в різних напрямах діяльності юридичної клініки. Етика у поводженні з клієнтом (одяг, мова, поведінка). Етика інтерв'ювання. Застосування етичних принципів під час консультування клієнта. Роль юридичної етики під час представництва інтересів клієнта в різних інстанціях. Етика в правопросвітній діяльності юридичної клініки.

Етичні категорії (товариськість, дружба, відданість) у діяльності юридичних клінік. Формування високих етичних стандартів у клініцистів. Значення особистісних якостей клініциста як майбутнього юриста.

Сутність та поняття корпоративної культури. Історія виникнення поняття “корпоративна культура”. Передумови виникнення корпоративної культури організації. Співвідношення корпоративної культури з професійною етикою. Перспективи становлення корпоративної культури в Україні. Важливість корпоративної культури в діяльності юридичних клінік.

Корпоративна культура як характерна риса організації. Джерела корпоративної культури. Рівні корпоративної культури. Структура корпоративної культури. Типологія корпоративних культур. Залежність якості діяльності організації від форм корпоративної культури.

Зовнішні прояви корпоративної культури. Використання символів. Фірмовий стиль: концепція та основні поняття. Елементи фірмового стилю.

Продовження дод. В

Характеристика основних принципів корпоративної культури юридичної клініки. Принцип поваги до державних органів. Принцип поваги до своєї організації. Принцип поваги до керівників. Суть принципу роботи в колективі. Принцип толерантності. Принцип справедливої критики. Принцип орієнтованості роботи на результат. Принцип дотримання порядку у приміщенні. Принцип наукового підходу до вирішення поставлених задач. Юридична клініка для її персоналу: особистий розвиток як принцип корпоративної культури членів юридичної клініки.

Способи пізнання культурних цінностей організації її працівниками. Роль керівників у формуванні корпоративної культури юридичної клініки. Значення етичності корпоративних ділових взаємовідносин між клієнтами та працівниками клініки. Вплив корпоративної культури організації на морально-етичний рівень її працівників. Вплив розвитку та вдосконалення корпоративної культури на формування етичного потенціалу організації в цілому.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

Додаткова: 19

ТЕМА 1.3. Правове регулювання діяльності юридичної клініки

Нормативно-правові акти, що регулюють діяльність юридичних клінік в Україні. Типове положення про юридичну клініку. Акти Асоціації юридичних клінік України. Стандарти діяльності юридичних клінік в Україні. Етичний кодекс юридичних клінік.

Поняття установчих документів у юридичній клініці. Основні програмні документи юридичної клініки. Питання, що регулюються програмними документами, їх призначення та порядок складання. Взаємовідносини клініки з базовою організацією.

Установчі документи конкретної юридичної клініки. Положення (статут) про юридичну клініку: призначення та цілі юридичної клініки. Мета і завдання діяльності клініки. Напрями діяльності конкретної юридичної клініки. Організаційна структура та керівні органи юридичної клініки. Основні права та обов'язки членів юридичної клініки. Мотивація членів юридичної клініки. Майно клініки.

Внутрішні (локальні) акти юридичної клініки і їх систематизація. Правила (режим) роботи в клініці. Регламентація надання правової допомоги юридичною клінікою. Прийом та робота з клієнтами, порядок надання консультацій, представництво інтересів клієнтів. Регулювання юридичною клінікою правопросвітської роботи та інших напрямів діяльності. Регламентація процедури підбору персоналу. Принципи та алгоритм підбору персоналу. Механізм підбору персоналу. Чергування та обов'язки чергового у юридичній клініці.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

Продовження дод. В

ТЕМА 1.4. Організаційна та управлінська модель юридичної клініки

Вступ до менеджменту у галузі діяльності юридичних клінік. Характеристика юридичної клініки з позиції права і менеджменту. Фактори (межі) застосування положень менеджменту до діяльності юридичної клініки. Формування мети і завдань діяльності конкретної юридичної клініки як функціонуючої організації. Формування напрямів діяльності організації громадського сектора залежно від її мети і соціальних замовлень.

Сутність теорії організації щодо функціонування юридичної клініки. Закономірності застосування організаційних структур до юридичних клінік. Обов'язкові фактори, які мають бути враховані в оргструктурі юридичної клініки (вид і підпорядкування юридичної клініки, аналіз положень її централізації і децентралізації, корпоративна культура, кількість персоналу і особливі напрями діяльності юридичних клінік). Типи і види організаційних структур, які можуть бути застосовані до юридичних клінік. Проста, функціональна, дивізіонна схеми організаційних структур юридичної клініки. Формування організаційної структури юридичної клініки виходячи з критеріїв якості і розвитку. Закріплення організаційної структури в установчих і локальних актах юридичної клініки.

Менеджмент персоналу юридичної клініки. Особистісний фактор у діяльності юридичної клініки. Уявлення про персонал юридичної клініки і його категорії. Підбір персоналу юридичної клініки. Підготовка персоналу юридичної клініки. Розвиток персоналу юридичної клініки.

Управління якістю в роботі юридичної клініки. Якість як концепція діяльності. Критерій якості діяльності юридичної клініки — ефективність. Ресурсний менеджмент юридичної клініки. Мотивація персоналу юридичної клініки. Критерій якості діяльності юридичної клініки — задоволеність оточення і конкретного клієнта. Зворотній зв'язок з отримувачами послуг юридичної клініки. Управління зв'язками юридичної клініки.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

ТЕМА 1.5. Проектний менеджмент у роботі організацій громадського сектору

Проектування як категорія менеджменту і соціального розвитку. Глосарій проектного менеджменту для організацій громадського сектору.

Проектування при формуванні діяльності. Сутність фандрайзингу. Фандрайзингові технології в юридичній клініці. Аналіз соціальних потреб і співставлення їх з метою організації громадського сектору. Коло проектних інтересів юридичних клінік. Ідея проекту і її оформлення. Аналіз джерел забезпечення проекту. Забезпечення проекту власними засобами. Забезпечення проекту із залученням донорів. Пошук донорів для проекту. Обґрунтування проекту. Планування результатів проекту і заходів для їх досягнення. Формування кошторису проекту.

Продовження дод. В

Оформлення додатків та інших відомостей для додаткового зацікавлення грантодавців. Критерії оцінки якості грантової пропозиції.

Проектування під час реалізації діяльності. Сутність проектного менеджменту. Проектний менеджмент у діяльності юридичної клініки. Діяльнісні складові соціально-правового проекту. Узагальнення інформації перед виконанням проекту. Функціональний аналіз реалізації проекту. Формування команди для виконання проекту і делегування повноважень. Організації-партнери виконання проекту. Допустимі зміни у плані проекту при його виконанні. Моніторинг якості виконання проекту. Внутрішній та зовнішній моніторинг. Завершення проекту. Досягнення і закріплення результатів проекту. Інформування про виконаний проект організацій-партнерів, донорів і громадськості. Післяпроектна діяльність організацій громадського сектору.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

Додаткова: 19

ТЕМА 1.6. Діловодство та документування в юридичній клініці

Документування в діяльності організації. Основні принципи діловодства. Класифікація документів. Державні стандарти оформлення документів. Вимоги до оформлення документів. Загальні правила організації документообігу. Специфіка документування в юридичній клініці. Основні напрями документування, які здійснюються в юридичній клініці. Межі документообігу в юридичній клініці.

Документальне забезпечення юридичного консультування. Документування звернення клієнта до юридичної клініки. Договір про надання консультації. Документування інформації про клієнта і його справу. Планування роботи над справою. Завдання клієнтові для отримання додаткової інформації у справі. Юридична консультація, що надається юридичною клінікою: вимоги щодо її письмового оформлення й основні структурні елементи. Проекти документів у справі клієнта, які додаються до юридичної консультації.

Організаційні документи обліку вирішених справ у юридичній клініці. Документальна характеристика журналу реєстрації справ клієнтів юридичної клініки. Окремі графи журналу і їх заповнення. Правила ведення журналу реєстрації справ клієнтів. Форми моніторингу якості юридичного консультування, яке проводиться юридичною клінікою (відгук клієнта, затвердження консультації відповідальним керівником та ін.).

Документування напряму діяльності юридичної клініки «Правопросвітня робота». Організаційні документи правопросвітньої роботи юридичної клініки. Документи щодо співпраці з конкретними навчально-виховними закладами (договори, плани заходів та ін.). Навчальна програма і тематичний план занять правової просвіти. Графік правопросвітніх занять юридичної клініки.

Продовження дод. В

Робочі документи до кожного правопросвітнього заняття юридичної клініки (план, сценарій, роздаткові матеріали). Формат заняття і пояснення щодо нього. Formи моніторингу якості правопросвітніх заходів, які проводяться юридичною клінікою. Журнал відгуків і рецензій: призначення, заповнення і використання. Анкети до кожного заняття і до програми загалом.

Паперовий і комп’ютерний архів юридичного консультування і правової просвіти, які проводяться юридичною клінікою. Основні вимоги до архівної роботи у юридичній клініці.

Документообіг організаційно-управлінської роботи у юридичній клініці. Правила роботи в юридичній клініці: їх напрацювання і документальне закріплення. Архів письмової комунікації юридичної клініки. Документування роботи з персоналом юридичної клініки. Документи, які заповнюються при вступі до юридичної клініки. Документи, які оформлюються при проходженні навчальної практики у юридичній клініці. Документальне закріплення форм мотивації членів юридичної клініки.

Документування інших напрямів діяльності юридичної клініки та основи бухгалтерського документування діяльності юридичної клініки.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

ТЕМА 1.7. Робота юриста з офісною технікою та електронними базами даних

Поняття офісу та офісної техніки. Використання офісної техніки в діяльності юридичної організації. Елементи офісу

та офісної техніки в юридичній клініці: персональний комп'ютер, принтер, сканер, ксерокопіювальна техніка, телефон, факс та ін. Їх значення в забезпеченні ефективності роботи юридичної клініки. Поводження з технікою, вимоги до дбайливого поводження.

Складові частини персонального комп'ютера та їх функціональне призначення: системний блок, монітор, пристрой вводу/виводу, інші складові частини. Робота з портативними носіями інформації: зберігання, копіювання та знищення інформації.

Основи програмного забезпечення персонального комп'ютера. Робота з операційною системою Microsoft Windows. Основні програми Microsoft Windows. Створення папок та файлів, робота з ними та знищення. Інформаційні вікна папок та контекстні меню. Папка «Мій комп'ютер» і користування нею. Програми пошуку файлів. Антивірус і програми оптимізації роботи комп'ютера.

Програма Microsoft Word та її застосування. Інформаційне вікно програми та налаштування панелі інструментів. Робота з документом Microsoft Word: створення та збереження документа, редагування параметрів сторінки. Робота з частинами тексту та використання буфера обміну.

Продовження дод. В

Меню «Формат»: налаштування шрифту, інтервалу та інших параметрів тексту. Додаткові можливості Microsoft Word: текстові, графічні та ін.

Використання в офісі юридичної клініки програм Microsoft Excel, PowerPoint, Access.

Навички роботи з принтером. Сканування документів, розпізнавання тексту та перетворення зображення у текстовий формат. Застосування копіювальної техніки у юридичному офісі. Телефон-факс у офісі юридичної клініки. Правила спілкування по телефону. Пересилання даних за допомогою факсових апаратів. Використання в роботі юридичної клініки інших технічних пристройів.

Електронна база законодавства в діяльності юриста. Найпоширеніші електронні законодавчі бази в Україні. Призначення і основні функції електронної бази законодавства.

Меню інформаційного вікна електронної бази законодавства. Пошук необхідного документа в електронній базі законодавства: найбільш ефективні способи. Пошук документів за тематичним класифікатором, пошук за реквізитами та за ключовими словами. Сортування знайдених електронних документів.

Робота зі знайденим документом у базі законодавства. Пошук у тексті документа. Перетворення електронних документів та їх фрагментів у текстові файли. Можливості електронної бази даних: меню «Консультації», «Шаблони», «Довідники» та інших. Користування меню «Мої Папки».

Інтернет як найбільший інформаційний ресурс. Історія розвитку Інтернет у світі та в Україні. Необхідність використання ресурсів Інтернет в діяльності юридичної організації.

Електронні пошукові сервери. Електронні каталоги та гіпертекстові посилання.

Пошук та сортування необхідної інформації в мережі Інтернет. Пошук за індексною базою та електронними каталогами. Робота з Інтернет-файлами та зберігання інформації з мережі Інтернет.

Інтернет-ресурси юридичного характеру: сайти державних органів юридичних організацій, періодичних видань, електронних бібліотек.

Електронна пошта: створення електронної поштової скриньки. Робота з адресою книгою та Інтернет-листами: створення, надсилання, видалення листів.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

Продовження дод. В

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ЮРИДИЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК НАПРЯМ РОБОТИ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК

ТЕМА 2.1. Юридичне консультування та алгоритм роботи у справі

Загальні засади юридичної практики в Україні. Види, напрями роботи (спеціалізація) суб'єктів діяльності у сфері юриспруденції. Характеристика окремих суб'єктів, які займаються юридичною практикою. Провідні юридичні компанії та успішні юристи України. Перспективи розвитку юридичної практики.

Консультування як вид юридичної діяльності. Загальна характеристика юридичного консультування: поняття, ознаки та закономірності роботи. Загальна характеристика чинних нормативно-правових актів у сфері юридичного консультування.

Право на безкоштовну правову допомогу. Юридичне консультування як напрям діяльності юридичної клініки. Місце юридичних клінік у сфері надання юридичних консультацій. Суб'єкти консультування та правовий статус керівників, викладачів, студентів юридичної клініки.

Сутність алгоритму роботи у справі. Етапи роботи над справою: 1) отримання інформації у справі; 2) аналіз фактичних та юридичних обставин у справі; 3) вироблення позиції у справі; 4) складання змісту консультації; 5) складання процесуальних документів щодо справи; 6) консультування клієнта; 7) представництво інтересів клієнта.

Збір інформації у справі. Способи отримання інформації у справі та робота юриста з узагальненням інформації.

Аналіз фактичних обставин справи. Аналіз доказів, їх види. Уточнення фактичних обставин справи. Підбір юридично-значимих норм. Ознайомлення з матеріалами справи. Опрацювання чинного законодавства. З'ясування та визначення питань.

Вироблення позиції у справі. Поняття позиції у справі. Вироблення позиції у справі, фактори, що впливають на позицію у справі. Варіанти позицій у справі. Оцінка правових і неправових рішень у вирішенні справи.

Складання консультації. Опрацювання та вирішення питання (питань). Загальні вимоги до порядку складання письмової відповіді (консультації) клієнту: структура письмової консультації, правила написання консультації.

Складання процесуальних документів. Складання процесуальних документів у діяльності юридичної клініки щодо юридичного консультування. Місце процесуальних документів у консультації клієнту. Вимоги до процесуального документу: вид, структура, реквізити, правила оформлення.

Поняття, види та джерела інформації у справі. Шляхи отримання інформації у справі. Попереднє спілкування з клієнтом телефоном. Порядок спілкування за допомогою телефону. Документування інформації, отриманої шляхом телефонного спілкування. Призначення дати інтерв'ювання. Попередження про необхідність прийти вчасно і з необхідними документами.

Інтерв'ювання клієнта. Зустріч клієнта. Попереднє знайомство та налагодження контакту з клієнтом. Документальне оформлення письмового і усного звернення клієнта. Отримання інформації від клієнта. З'ясування питань. Виокремлення основної та додаткової інформації. Отримання доказів та інших документів у справі. Завершення прийому клієнта.

Продовження дод. В

Консультування клієнта. Мета складання консультації. Вимоги до консультування. Форми консультації (усна та письмова). Застосування доказів. Прогнозування наслідків різних варіантів дій.

Представництво інтересів клієнта. Поняття та значення представництва. Види представництва. Особи, які можуть бути представниками. Підстави представництва інтересів клієнтів у різних інстанціях. Представництво інтересів клієнта в суді.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

Додаткова: 4, 6, 8, 9, 10

ТЕМА 2.2. Отримання інформації та вироблення позиції у справі

Поняття, види та джерела інформації у справі. Шляхи отримання інформації у справі.

Попереднє спілкування з клієнтом телефоном. Порядок спілкування за допомогою телефону. Документування інформації, отриманої шляхом телефонного спілкування. Призначення дати інтерв'ювання. Попередження про необхідність прийти вчасно і з необхідними документами.

Інтерв'ювання клієнта. Зустріч клієнта. Попереднє знайомство та налагодження контакту з клієнтом. Документальне оформлення письмового і усного звернення клієнта. Отримання інформації від клієнта. З'ясування питань. Виокремлення основної та додаткової інформації. Отримання доказів та інших документів у справі. Завершення прийому клієнта.

Прийом письмового звернення клієнта (листа чи іншого письмового звернення). Документальне оформлення письмового звернення клієнта. Лист як джерело інформації у справі. Опрацювання письмового звернення та доданих документів. Виокремлення запитань, основної та додаткової інформації.

Аналіз фактичних, юридичних обставин у справі та інших документів. Збір інформації та доказів, їх види. Уточнення фактичних обставин справи та вимог законодавства. Ознайомлення з матеріалами справи. Опрацювання чинного законодавства. Уточнення запитань.

Визначення позиції у справі. Поняття позиції у справі, основні вимоги. Етапи вироблення позиції у справі. Оцінка складності вирішуваних питань та вимог клієнта. З'ясування можливостей вирішення справи клієнта. Оцінка вимог клієнта. Етичні засади позиції у справі. Оцінка правових і неправових рішень. Оцінка можливості позасудового (позайнституційного) вирішення питань клієнта як особливий етап вироблення позиції у справі. Визначення позитивних і негативних наслідків реалізації позиції у справі. Прийняття рішення про позицію у справі.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

Додаткова: 4, 6, 8, 9, 10, 16, 15, 17, 21

Продовження дод. В

ТЕМА 2.3. Методика вирішення галузевих правових питань

Загальні закономірності вирішення юридичною клінікою галузевих правових питань. Опрацювання законодавства та іншої літератури. Врахування норм матеріального та процесуального права при вирішенні галузевих справ.

Ознайомлення з матеріалами галузевих справ: ознайомлення з інформацією та документами у справі; уточнення питань, які потрібно вирішити. Особливості стратегії і тактики реалізації прийнятої позиції у різних справах. Закономірності реалізації обраної позиції: прискорення вирішення питання, тактика затягування вирішення справи, принцип опори на клієнта в реалізації обраної позиції у справі. Уточнення позиції у справі. Ознайомлення клієнта з позицією у справі та варіантами її вирішення.

Порядок опрацювання визначених питань у діяльності юридичної клініки. Вимоги до складання відповіді на кожне питання. Порядок та вимоги до письмового оформлення консультації клієнту. Складання консультації. Зміст письмової консультації: анотація справи, аналіз обставин справи і пояснення правових зasad їх кваліфікації (пояснення закону), додатки. Консультування з викладачем, практикуючим юристом чи координатором; перевірка справи.

Класифікація галузевих правових питань: адміністративні, цивільно-правові, кримінально-правові, комплексні (адміністративні, цивільно-правові, кримінально-правові, інші).

Опрацювання цивільно-правових питань. Комpetенція студентів і викладачів юридичної клініки у вирішенні цивільно-правових питань. Представництво інтересів клієнта у

цивільних справах. Цивільні процесуальні строки. Визначення підвідомчості та підсудності цивільних справ. Сторони та треті особи у цивільному процесі. Участь у цивільному процесі органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Строки оскарження рішень.

Опрацювання адміністративних справ. Комpetенція студентів і викладачів юридичної клініки у вирішенні адміністративних питань. Правосуддя в адміністративних справах. Правова допомога при вирішенні справ в адміністративному суді. Комpetенція адміністративних судів щодо вирішення адміністративних справ. Строк звернення до адміністративного суду. Учасники в адміністративному процесі. Форма і зміст адміністративного позову. Строки оскарження рішень.

Опрацювання кримінально-правових справ. Комpetенція студентів і викладачів юридичної клініки у вирішенні кримінально-правових питань. Визначення підслідності та підсудності кримінальних справ. Учасники кримінального процесу. Види питань, що можуть бути вирішеними студентами юридичної клініки.

Сутність та перспективи альтернативного вирішення спорів. Вирішення питання у досудовому порядку. Сильні та слабкі сторони у справі.

Продовження дод. В

Переговори, медіація та інші шляхи вирішення спорів альтернативними (позаінституційними) способами. Види стратегій: укласти мирову угоду, переконати позивача відмовитися від позову; унеможливити виконання рішення суду на користь позивача (відповідача).

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

Додаткова: 4, 6, 8, 9, 10

ТЕМА 2.4. Юридична техніка та складання процесуальних документів

Поняття юридичної техніки. Елементи юридичної техніки: засоби, правила та прийоми юридичної техніки. Поняття та використання юридичних конструкцій.

Поняття та види юридичних документів. Єдність та внутрішня логіка нормативного документа. Законотворчі помилки та їх наслідки. Техніка правотворчості. Критерії якості нормативно-правового акту: соціальні, юридичні, логічні та мовні. Методика ефективного аналізу юридичних документів. Вимоги до юридичних документів та наслідки їх недотримання. Реквізити юридичних документів. Внутрішня структурна будова документу. Процес підготовки юридичних документів та його етапи.

Засоби оформлення юридичних документів. Загальносоціальні засоби оформлення юридичних документів: мова, знаки, поняття, судження, тощо. Речення як елемент юридичного документу. Спеціально-юридичні засоби оформлення юридичних документів: юридична термінологія, юридичне поняття, правова конструкція інші правові явища. Особливості їх використання. Технічні

засоби оформлення юридичних документів: схема документа, порядок оформлення, наявність та розміщення реквізитів, тощо.

Правила юридичної техніки, їх значення при складанні та оформленні документів. Стилі викладу правового матеріалу. Прийоми юридичної техніки як способи забезпечення ефективного документування. Використання логічних прийомів у процесі створення юридичних документів: закон тотожності, закон непротиріччя, закон виключного третього, визначення як логічний прийом. Етика юридичного письма.

Загальна характеристика юридичних документів. Поняття процесуальних документів, їх ознаки та види. Структура, призначення та роль процесуальних документів у роботі правника. Етапи роботи зі складання документу. Правила складання процесуальних документів. Вимоги до оформлення та змісту документу. Відмінності в роботі з документами кримінально-правового та цивільно-правового характеру.

Сутність, особливості, призначення, зміст та форма позовної заяви. Вимоги до складання позовної заяви. Апеляційна скарга: призначення, форма та порядок складання. Реквізити і тактичні основи складання звернень громадян. Порядок складання звернень до органів, підприємств, установ різних форм власності.

Продовження дод. В

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

Додаткова: 4, 6, 8, 9, 10, 16, 15, 17, 21

ТЕМА 2.5. Консультування клієнта

Характеристика етапу консультування клієнта. Поняття, мета та види консультування клієнта.

Види консультування. Разове консультування та консультування з перспективою ведення справи. Усне та письмове консультування клієнта. Консультування за допомогою мережі Інтернет.

Етапи успішного усного консультування: підготовка до надання консультації; роз'яснення змісту консультації; ознайомлення з додатками; завершення консультування.

Підготовка до надання консультації. Підготовка робочого місця для надання консультації. Підготовка документів, наданих клієнтом, які необхідно повернути.

Підготовка письмового змісту консультації та додатків, що необхідно надати клієнту. Алгоритми підготовки письмової консультації. Основні правила формування відповідей на питання. Правило повноти і системності викладу наданої консультації. Правило доступності відповіді і її відповідності нормам законодавства. Правило надання клієнту можливості вибору варіанту поведінки. Правило супроводження консультації доданими процесуальними документами.

Основні вимоги до роз'яснення змісту консультації. Порядок надання відповіді на поставлені питання: нагадування змісту ситуації і поставлених питань, озвучення і пояснення клієнту відповіді на кожне запитання.

Ознайомлення з додатками. Пояснення виду процесуального документу та його значення для успішного вирішення справи. Надання інформації щодо подання наданих додатків (процесуальних документів) до відповідних інституцій.

Завершення консультування та домовленість щодо подальшої співпраці з клієнтом. Необхідність заповнення відгуку, інформування про хід розгляду справи. Документальне оформлення наданої консультації у справі згідно прийнятих форм діловодства.

Особливості завершення консультації зі складними клієнтами.

Особливості консультування шляхом листування.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

Додаткова: 4, 6, 8, 9, 10, 16, 15, 17, 21

ТЕМА 2.6. Представництво інтересів клієнтів у різних інституціях

Поняття та значення представництва інтересів. Причини оформлення представництва. Види представництва: законне і договірне представництво.

Продовження дод. В

Характеристика представництва, що виникає на підставі адміністративного акта; представництва, що виникає внаслідок юридичних фактів, прямо передбачених в законі; представництва на підставі договору. Надання повноважень представникам за усною заявою.

Правове регулювання представництва інтересів клієнта. Повноваження суб'єктів представництва: представника і особи, яку представляють. Фізичні та юридичні особи як представники у різних інституціях. Особи, які не можуть бути представниками. Вимоги до особи-представника інтересів клієнта в різних інстанціях.

Підстави представництва інтересів клієнтів у різних інстанціях. Оформлення представництва. Документи, що посвідчують повноваження представників. Призначення або заміна законного представника.

Довіреність: поняття, зміст та обсяг повноважень, що їх отримує представник. Види довіреності: генеральні (загальні), спеціальні та разові. Форма довіреності. Вимоги до форми довіреності (письмова, посвідчена нотаріусом). Довіреності, що прирівнюються до нотаріально посвідчених. Строк довіреності. Межі чинності довіреності. Недійсність довіреності. Припинення довіреності. Передоручення представництва іншій особі.

Підготовка до представництва та представництво інтересів клієнта в різних інституціях. Підготовка і закономірності впливу на суб'єкта прийняття рішень. Тактичні аспекти вибору і реалізації позиції у справі, за якою відбувається представництво.

Звернення до державних органів. Особливості представництва у суді. Повноваження представника в суді. Представництво в цивільних справах. Представництво в кримінальних справах.

Представництво в недержавних структурах. Особливі питання застосування альтернативного порядку вирішення спорів.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

Додаткова: 4, 6, 8, 9, 10, 16, 15, 17, 21

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

ПРАВОПРОСВІТНЯ РОБОТА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

ТЕМА 3.1. Практичне право як основа правопросвітньої діяльності юридичної клініки

Визначення правопросвітньої роботи та її ознак. Шляхи та способи здійснення правової просвіти. Мета проведення та завдання правопросвітніх заходів. Співвідношення правової просвіти та правопросвітнього заходу. Види правопросвітньої роботи і правопросвітніх заходів. Суб'єкти правопросвітньої роботи. Значення правової просвіти для суспільства.

Традиційні заходи та програми правової просвіти: лекції, «гарячі» телефонні лінії, участь у акціях державних та недержавних органів, заходи, які проводяться спільно із засобами масової інформації (статті, рубрики в друкованих засобах масової інформації, виступи на телебаченні та радіо).

Street law як програма правової просвіти. Поняття та визначення «Street law». Історія виникнення «Street law» та поширення в світі. Перші юридичні клініки практичного права в США. Поширення «Street law» в Україні. Практичне право як навчальна програма та як практичне застосування права. Напрями практичного права та шляхи їх реалізації (структурна програма типу «Street law»).

Правопросвітня суть практичного права. Правопросвітні заходи, що здійснюються в межах програм типу «Street law», їх види та мета. Суб'єкти та учасники програми “Практичне право”. Вимоги до осіб, які реалізують програму. Роль практичного права в сприянні розвитку правової культури суспільства. Роль практичного права для розвитку правової культури окремого громадянина. Практичне право в юридичній клініці.

Мета практичного права. Сприяння розвитку правової культури. Формування активної громадянської позиції. Загальна характеристика завдань практичного права. Соціально орієнтовані завдання. Індивідуально орієнтовані завдання. Завдання практичного права в контексті формування громадянського суспільства. Завдання практичного права в системі завдань юридичної клініки.

Принципи практичного права як правопросвітньої програми, заснованої на інтерактивних методиках викладання. Принцип практичної орієнтованості та популярності викладення. Принцип орієнтації навчального процесу на формування практичних навичок та вмінь. Принцип інтерактивності. Принцип орієнтації на конкретного індивіда та врахування особливостей вікової психології аудиторії. Принцип взаємодії студента та викладача. Принцип формування пра-

восвідомості. Інші принципи практичного права. Місце принципів практичного права в системі принципів діяльності юридичної клініки. Роль принципів «Street law» для визначення його специфіки. Застосування принципів практичного права.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

Додаткова: 1, 2, 3, 11, 12, 17

ТЕМА 3.2. Інтерактивні методики в правопросвітній роботі юридичної клініки

Методики навчання: пасивні, активні, інтерактивні. «Піраміда» засвоєння матеріалу слухачами залежно від застосовуваних на занятті методів навчання. Пізнавальні рівні, як елементи навчального процесу та етапи засвоєння навчального матеріалу. Місце методик в правопросвітній роботі юридичної клініки.

Продовження дод. В

Поняття та специфіка інтерактивних методик навчання. Інтерактивні методики як частина громадянської освіти. Цілі інтерактивного навчання. Основні завдання інтерактивних методів. Принципи інтерактивного навчання. Функції інтерактивних методів. Клінічні методи викладання як вид інтерактивних методів.

Класифікація інтерактивних методів навчання. Основні інтерактивні методи та їх застосування: мозковий штурм, робота в малих групах, аналіз правових ситуацій, рольові ігри. Обслуговуючі інтерактивні методи, їх роль на занятті: знайомство, мотивація, рефлексія, правила, оцінювання. Група конкретизуючих методів: дерево рішень, послідовне обґрунтування, «сократовий метод», коло ідей, стоп-кадр, навчаючи вчуся та ін. Група комплексних методик: акваріум, калейдоскоп, законодавчий процес, медіація, переговори, імітація спрошеного судового слухання та ін. Методи дискутування як особливий вид інтерактивних методів: займи позицію, дебати, ток-шоу, прес-конференція та ін.

Інтерактивні методи як засіб проведення юридичною клінікою правопросвітніх заходів. Місце інтерактивної методики в структурі уроку з практичного права. Творчий підхід до моделювання і використання методик як основа правопросвітньої діяльності юридичної клініки. Застосування інтерактивних методів на різних видах занятт: лекціях, семінарах, практичних заняттях. Використання інтерактивних методик залежно від матеріалу, який викладається. Інтерактивний урок як особливий вид організації заняття. Структура та специфіка проведення

інтерактивного заняття. Етичні правила роботи з інтерактивними методиками.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

Додаткова: 1, 2, 3, 11, 12, 17, 20

ТЕМА 3.3. Психологічні аспекти правопросвітньої роботи юридичної клініки.

Сутність та структура психологічного забезпечення правопросвітньої роботи юридичної клініки, її мета і завдання. Роль психологічного фактору у правопросвітній роботі юридичної клініки.

Психологічні особливості розвитку підлітків. Особливості та ступінь розвитку пізнативальних процесів підлітків: пам'яті, уваги, мислення, уяви, мовлення. Особливості сприймання інформації підлітками.

Особливості викладання права підліткам. Застосування різних видів методик на заняттях з правової просвіти та сприйняття їх підлітками. Ефективність викладання інтерактивних методик для підлітків при вивчені прав. Психологічні особливості використання правової гри, як одного з видів інтерактивних методик. Психологічні аспекти побудови уроків з правової просвіти. Специфіка мотиваційної сфери підлітків під час проведення занять. Особливості зацікавлення (мотивації) підлітків до викладання правопросвітніх занять.

Продовження дод. В

Особливості поведінки підлітків під час проведення заняття. Особливості утримування уваги підлітків під час заняття та ефективність запам'ятовування ними навчального матеріалу в залежності від способу викладання. Психологічні та педагогічні особливості постановки завдань до наступного заняття, ознайомлення зі специфікою оцінювання підлітків під час проведення правопросвітніх занять.

Особливості спілкування викладача з підлітками. Особливості та умовні типи поведінки дітей під час занять з правової просвіти. Способи поведінки з різними структурними елементами у групі підлітків. Можливі причини недисциплінованої поведінки підлітків на заняттях з правової просвіти. Шляхи вирішення причин недисциплінованої поведінки підлітків на заняттях. Шляхи виходу з конфліктних ситуацій: «викладач – учень» та «учень – учень». Педагогічні підходи до викладання. Індивідуальний підхід до викладання. Диференційований підхід до викладання.

Основна література: 1, 2, 3, 4

Додаткова: 1, 5, 13, 10, 17, 20, 21

ТЕМА 3.4. Психологічні аспекти правозахисної діяльності юридичної клініки

Поняття та система психологічного забезпечення правозахисної роботи юридичної клініки. Мета та завдання психологічного забезпечення правозахисної діяльності клініки.

Поняття юридичного консультування з позиції психології. Психологічні особливості надання різних відповідей на правові питання клієнта в залежності від характеру справи. По-

ведінка клієнта під час консультування. Реакція консультанта на різні варіанти поведінки клієнта.

Психологічні аспекти інтерв'ювання та консультування клієнтів різних вікових категорій. Психологічні типи клієнтів: “довірлива дитина”, “клієнти-скептики”, “вперті клієнти”, інші. Найбільш поширені категорії клієнтів, які звертаються до юридичної клініки. Психологічна специфіка інтерв'ювання та консультування клієнтів різних психологічних типів.

Психологічне забезпечення роботи з різними категоріями клієнтів. Поняття категорій клієнтів та їх види. Категорії клієнтів за віковим та фізичними ознаками: підлітки, юнаки, жінки, люди з фізичними вадами, особи похилого віку, психічно хворі, інші.

Психологічні аспекти складання процесуальних документів у справі. Психологічна робота консультанта зі свідками перед та під час судового слухання. Психологічні аспекти правозахисної роботи громадян у суді. Психологічні аспекти захисної промови.

Вплив психологічного фактору на ефективність роботи напряму “Юридичне консультування”. Значення психологічного забезпечення інтерв'ювання та консультування в роботі юридичної клініки.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5

Продовження дод. В

Додаткова: 1, 2, 3, 11, 12, 17, 20

ТЕМА 3.5. Дискусійний клуб як напрям роботи юридичної клініки. Мистецтво публічних дебатів.

Дебати як технологія навчання і ораторська практика. Історія виникнення дебатів, роль ораторського мистецтва в дебатах. Основні навички, які потрібні для дебатування. Елементи дебатів: тема, критерій, дефініції, аргументи, докази, перехресне опитування. Стилі дебатів. Дебати Лінкольна-Дугласа. Політичні дебати, їх побудова та порядок проведення. Парламентські дебати. Методика дебатів Карла Поппера.

Організація та проведення дебатів Карла Поппера в юридичній клініці. Підготовка до дебатів. Тактика обрання теми. Критерії визначення придатності теми для дебатування. Вимоги до теми. Структура процесу аналізу теми: виокремлення корисної інформації, виділення проблеми, формулювання висновків, колективний пошук рішень.

Пошук інформації з теми. Виділення потрібної інформації, яка придатна для побудови на її основі аргументативної бази. Аргумент та його структура: формулювання твердження, пояснення твердження, підтримка твердження, формулювання висновку. Розвиток аргументів. Докази як опора аргументу. Побудова доказу. Логічне доведення як основа успішного дебатування. Контраргумент: структура та побудова. Методика побудови виступу сторони, яка відстоює позитивну позицію. Методика побудови виступу сторони, яка відстоює негативну позицію. Види промов.

Конструктивна промова. Розвиваюча промова. Підсумкова промова. Стиль та представлення промови. Риторичні навички у дебатах.

Поняття стратегії побудови позицій сторін. Стратегія стверджуючої сторони. Стратегія заперечуючої сторони. Стратегія побудови аргументів та контрапрограментів. Стратегія перехресного опитування. Значення дотримання регламенту під час дебатування. Стратегії досягнення успіху під час виголошення промов.

Етика дебатування. Її структура. Головні принципи ведення дебатів як основний елемент етики дебатування. Етика побудови аргументації та контрапрограментації. Етика доказу. Етика побудови питань та відповідей під час перехресного опитування. Етика дебатування в системі етичних принципів діяльності юридичної клініки.

Основна література: 1, 2, 3, 4

Додаткова: 1, 5, 13, 10, 17, 20, 21

Продовження дод. В

3. Рекомендована література

Основна:

1. Галай А. О. Основи юридичної клінічної практики : навч.-метод. посіб. / А. О. Галай, Я. В. Іваніщ, В. В. Стаднік. – К. : Атіка, 2007. – 204 с.
2. Дулєба М. В. Діяльність юридичних клінік в Україні : шляхи розвитку та вдосконалення : наук.-практ. посіб. / М. В. Дулєба. – К. : Атіка, 2004. – 158 с.
3. Єлов В. А. Юридична клініка : навч. посіб. / В. А. Єлов, С. І. Молібог, Д. Г. Павленко. – К. : Школяр, 2004. – 315 с.
4. На допомогу юридичним клінікам : [навч.-метод. посіб. для студ. юрид. ф-тів вищ. навч. заклад.] / Л. І. Суровська, Д. В. Журман, Д. О. Поштарук та ін. – Сімферополь : Кримський юридичний інститут Харківського національного університету внутрішніх справ, 2006. – 200 с.
5. Основи юридичної клінічної практики : навч.-метод. посіб. / М. В. Савчин, М. В. Менджул, В. В. Навроцький. – Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 2007. – 154 с.
6. Самолюк В. Юридична практика : основи ефективного консультування : навч.-метод. посіб. / В. Самолюк. – Острог : НУ «Острожська академія», 2005. – 214 с.

Додаткова:

7. Басай В. Д. Курс практичного права : навч.-метод. посіб. / В. Д. Басай, В. В. Король. – Івано-Франківськ : ТзОВ «Галицька друкарня», 2003. – 164 с.

8. Галай А. О. Інтерактивні методики викладання у право-просвітній діяльності : тренінговий комплекс : навч.-метод. посіб. / А. О. Галай, В. В. Стаднік. – К. : Атіка, 2006. – 155 с.
9. Галай А. О. Організаційна та управлінська модель юридичної клініки в Україні : забезпечення якісного функціонування : навч. посіб. / А. О. Галай, В. В. Стаднік. – К. : Атіка, 2005. – 280 с.
10. Гентош Р. Є. Діяльність юридичних клінік у сфері громадського правозахисту : посіб. для студ. юрид. спец. ВНЗ / Р. Є. Гентош, М. В. Дулеба, В. О. Козлов, О. С. Котуха. – Л. : МФ «Відродження», 2003. – 126 с.
11. Гутников А. Живое право. Занимательная энциклопедия практического права : учеб.-метод. пособие / А. Гутников, В. Пронькин // Методические материалы для преподавателя. – СПб : Издательство Санкт-Петербургского института права им. Принца П. Г. Ольденбургского, 2001. – 238 с.
12. Дулеба М. В. Діяльність юридичних клінік в Україні : шляхи розвитку та вдосконалення : наук.-практичн. посіб. / М. В. Дулеба. – К. : Атіка, 2004. – 158 с.
13. Єлов В. А. Формування окремих професійних навичок юриста роботи з клієнтом у студентів юридичних факультетів : навч. посіб. для студ. та виклад. юрид. вузів, практикуючих юристів / А. В. Єлов. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2003. – 72 с.
14. Мережа юридичних клінік України : ретроспективи та перспективи / за ред. М. В. Дулеби. – К. : Атіка, 2006. – 215 с.
15. Молдован В. В. Кримінальний процес України : практикум / В. В. Молдован, Р. С. Кацавець. – К. : Алеута, 2006. – 279 с.
16. Молібог С. Юридичні клініки / С. Молібог, Д. Павленко, Д. Браун. – К. : Центр комерційного права, 2002. – 104 с.
17. Навчання в дії : метод. рекоменд. для тренерів. Як підготувати та провести семінар для вчителів з інтерактивних технологій навчання / авт.-уклад. : А. Панченков, Т. Ремех ; за ред. О. Пометун. – К. : А.П.Н., 2003. – 185 с.
18. Организация и управление в юридической клинике : опыт практической деятельности в современной России : учеб. пособие. – М. : Дело, 2003. – 196 с.
19. Пометун О. Крошки до демократии : уроки громадянської освіти : метод. посіб. для позакласних занять / О. Пометун, Т. Ремех, Е. Ламах. – К. : А.П.Н., 2001. – 123 с.
20. Практичне право : навч. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. заклад. / за ред. М. В. Удода. – Варшава : Польська Асоціація Правової просвіти, Інститут конституційної і правової політики, 2003. – 286 с.
21. Практичне право : протидія насильству : навч.-метод. посіб. / О. Ф.Штанько, А. О. Галай, В. В.Стаднік та ін. ; за заг. ред. О. Ф. Шанька. – К. : Атіка, 2004. – 138 с.
22. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України : Наказ Міністерства освіти та науки України від 03.08.2006 р. // Офіційний вісник України – 2006 р. – № 32. – 680 с.
23. Профессиональные навыки юриста : Опыт практического обучения. – М. : Дело, 2001. – 207 с.
24. Стандарти юридичних клінік України : прийняті Асоціацією юридичних клінік України в редакції 25.08.2005 року. – 301 с.
25. Філіп'єв А. Знайомтесь : юридична клініка / А. Філіп'єв. – Острог : Видавництво НУ «Острожська академія», 2005. – 204 с.

26. Юридическая клиника: опыт практического обучения юристов : учеб.-метод. пособие / А. В. Байков, А. В. Васильев, Л. А. Воскобитова, П. Дуглас и др. – СПб. : Равена, 1999. – 132 с.

27. Юридичні клініки в Україні : роль, завдання та організаційно-правові засади : посіб. / за ред. М. В. Дулеби. – К. : «МП Леся», 2003. – 207 с.

28. Клиническое юридическое образование [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lawclinic.ru>

29. Асоціація юридичних клінік України [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legalclinics.org.ua/forum2/index.php>.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання – залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання : усне опитування, письмове опитування, тестування, поточне тестування, підготовка рефератів, творчих робіт, модульна контрольна робота, комп’ютерна презентація до теми, комплекти індивідуальних завдань.

Додаток Г

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ ВНЗ УКРАЇНИ

1. Львівського національного університету імені Івана Франка (затверджено Вченою радою факультету, протокол № 13 від “30” березня 2010 р.)

Галузь знань: 0304 Право

Напрям підготовки: 6.030401 Право

Кваліфікація: бакалавр права

Форма навчання: денна

2. Львівська комерційна академія (затверджено Вченою радою факультету, протокол № 11 від “19” березня 2011 р.)

Галузь знань: 0304 Право

Напрям підготовки: 6.030401 Правознавство

Кваліфікація: бакалавр з правознавства

Форма навчання: денна

3. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (затверджено Вченою радою факультету, протокол № 16 від “07” квітня 2012 р.)

Галузь знань: 0304 Право

Напрям підготовки: 6.030401 Право

Кваліфікація: бакалавр права

Форма навчання: денна

4. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (затверджено Вченою радою факультету, протокол № 17 від “01” березня 2013 р.)

Галузь знань: 0304 Право

Напрям підготовки: 6.030401 Право

Кваліфікація: бакалавр права

Форма навчання: dennia

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛІВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА**

“Затверджено”

Ректор

“20 р.

Підготовки

бакалавр

на засадах кваліфікаційного рівня:

б. бакалавр

Черг на навчання – 4 рік

Кваліфікація: бакалавр права

Форма навчання – dennia

(денно, змішана)

І. ГРАФІК НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

за підприємством

6.030401 Право

(підр. із змінами автору)

УМОВНИЙ ОЗНАЧЕННЯ: Текстові членення в С-змісах позначаються складом

С-зміса (заголовок проекту)

П-зміс (заголовок К-зміса)

К-зміс (заголовок П-зміса)

І. План навчального процесу

Розподіл годин на професійні

заняття

за курсами семестрами

1 курс

2 курс

Семестри

4 курс

Модулі

за поточним числом

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255</p

Продовження дод. Г

Продовження дод. Г

ДОКУМЕНТЫ		ПРИЛОЖЕНИЯ	
Документы, подтверждающие достижение квалификации		Документы, подтверждающие достижение квалификации	
Документы, подтверждающие достижение квалификации		Документы, подтверждающие достижение квалификации	

100

ПРАКТИКИ	План практики	Семестр	Число	Количество кредитов ЕCTS
Научно-исследовательская практика	4	2	3	
Научно-исследовательская практика	6	4	6	

4

1

10

ESTATE OF GENE FARR, INC., U.S.A.

**Затверджено на Вченим Ради Факультету
Протокол № 13 від "30" березня 2010 р.**

Проректор

Факультет/направленість	Курсовий проект	3	3	4	4	1	1	1
Назва дослідниця	Кількість історій	34	7	7	5	6	7	5
Сем.	Кількість в ПМК	48						5
4. Практика	Назва практики	Семестр	Тиждень	Структура/перевірка/виставка	Державний інститут з позиції державного і права	Сем.	Тижні	
	Виробнича	8	4		Державний інститут з позиції державного права і цивільного процесу		8	3
					Державний інститут з кримінального			

Продовження дод. Г

Продовження дод. Г

Начальник инженерно-технического отдела

1

Декан факультета

Науково-исследовательская студенческая конференция 3 июня 2012 года

July 2011 • Volume 3 Number 2

Национальный план

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Ординаро-координатијански дисен - Бакалар
Координатија, координатни план

ПРОТОКОЛ № 132/2014 о внесении изменений в Устав
Государственного бюджетного образовательного учреждения
«Дальневосточный государственный технический университет им. Г.И. Невельского»

ЗАТВЕРД

unmix company

34

Продовження дод. Г

346

34

Затверджене на Вчесії Раді факультету
Протокол № 17 від "1" березня 2013 р.

1

THEORY AND PRACTICE

Додаток Д

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ США (посилання на електронні ресурси)

1. Гарвард (Harvard Law School)

<http://www.law.harvard.edu/academics/degrees/special-programs/joint-degrees/hls/hks-program-description.html#StructureofCoursework>

2. Єль (Yale Law School)

<http://www.law.yale.edu/academics/jdrequirements.htm>

3. Мічіган (Gerald R. Ford School of Public Policy)

<http://fordschool.umich.edu/curriculum/ba/>

4. Нью-Йорк (New York University School of Law (NYU Law)

<http://www.law.nyu.edu/jddualdegreeprograms/melbournelawschool>

Додаток Е

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ України (посилання на електронні ресурси)

1. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

<http://dduvs.in.ua/index.php?id=4>

2. Львівський національний університет ім. Івана Франка

<http://law.lnu.edu.ua/studentam/navchalni-plani/>

3. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

http://pzks.fpm.kpi.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6&Itemid=7&lang=uk

4. Львівська комерційна академія

<http://www.lac.lviv.ua/structure/other-units/navchalnii-vidil/>

Додаток Є

ОБСЯГ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНОГО РІВНЯ БАКАЛАВР У США ТА В УКРАЇНІ

Обсяг професійної підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр в університетах США

№ з/п	назва університету	загальна к-ть кредитів	загальна к-ть годин	к-ть годин з однієї дисципліни на тиждень
1.	Нью-Йоркський університет	140	2100	3
2.	Гарвардський університет	155	2325	3
3.	Мічиганський державний університет	145	2175	3
4.	Єльський університет	150	2250	3

Обсяг професійної підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр в університетах України

№ з/п	назва університету	загальна к-ть кредитів	загальна к-ть годин	к-ть годин з однієї дисципліни на тиждень
1.	Львівський національний університет ім. Івана Франка	240	8640	3 – 6
2.	Львівська комерційна академія	240	8640	3 – 6
3.	Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ	255	9198	3 – 6
4.	Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»	240	8640	3 – 6

Додаток Ж

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ЯК СКЛАДОВА ПРОГРАМ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ США ТА УКРАЇНИ

Навчальна практика як складова програм професійної підготовки бакалаврів в університетах США

№ з/п	назва університету	назва навчальної практики	к-ть годин	мета навчальної практики
1.	Нью-Йоркський університет	Підготовка до стажування, робота у юридичних клініках	340	ознайомити з підходами до практичної діяльності, сформувати вміння та навички, розвивати навички професійної діяльності
2.	Гарвардський університет	Підготовка до стажування, робота у юридичних клініках	355	ознайомити з підходами до практичної діяльності, сформувати вміння та навички, розвивати навички професійної діяльності
3.	Мічиганський державний університет	Підготовка до стажування, робота у юридичних клініках	330	ознайомити з підходами до практичної діяльності, сформувати вміння та навички, розвивати навички професійної діяльності

4.	Єльський університет	Підготовка до стажування, робота у юридичних клініках	350	ознайомити з підходами до практичної діяльності, сформувати вміння та навички, розвивати навички професійної діяльності
----	----------------------	---	-----	---

Навчальна практика як складова програм професійної підготовки підготовки бакалаврів в університетах України

№ з/п	Назва університету	Назва навчальної практики	к-ть годин	Мета навчальної практики
1.	Львівський національний університет ім. Івана Франка	Підготовка до практики	224	ознайомити із засадами практичної діяльності
2.	Львівська комерційна академія	Підготовка до практики	216	сформувати практичні вміння та навички
3.	Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ	Підготовка до практики	190	розвивати навички, необхідні для успішної професійної діяльності
4.	Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»	Підготовка до практики	230	Зорієнтувати студента у майбутній практичній діяльності, розвити індивідуальність студента і нахили до практичної діяльності

Додаток 3

ВИРОБНИЧА ПРАКТИКА ЯК СКЛАДОВА ПРОГРАМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ США ТА УКРАЇНИ

Виробнича практика як складова програм професійної підготовки підготовки бакалаврів в університетах США

№ з/п	назва університету	назва виробничої практики	к-ть годин	місця виробничої практики	мета виробничої практики
1.	Нью-Йоркський університет	стажування	520 годин – літній семестр; 640 годин – весняний семестр	державні інституції, міжнародні корпорації, юридичні фірми, юридичні консультації	розвивати практичні навички: аналізу ситуацій з різних галузей права, роботи з клієнтом, нестандартного мислення
2.	Гарвардський університет	виробнича практика	600 - годин весняний семестр	державні інституції, юридичні відділи ТНК, юридичні фірми, юридичні консультації	застосовувати теоретичні знання на практиці; розвивати практичні і комунікативні навички студентів
3.	Мічиганський державний університет	виробнича практика	480 годин, літній семестр	державні інституції, міжнародні корпорації, сучасні підп-	розвивати практичні і комунікативні навички студентів; апробува-

				риємства (установи, організації), юридичні фірми, юридичні консультації	ти теоретичні знання та вміння, їх корегування, поглиблення
4.	Єльський університет	стажування	400 годин, весняний семестр	державні інституції, юридичні відділи ТНК, юридичні фірми, юридичні консультації, великі готельні комплекси.	формувати фахові компетенції

Виробнича практика як складова програм професійної підготовки підготовки бакалаврів в університетах України

№ з/п	назва університету	назва виробничої практики	к-ть годин	місця виробничої практики	мета виробничої практики
1.	Львівський національний університет імені Івана Франка	виробнича практика	320 год. – літній семестр	Юридичні корпорації, фірми, консультації для населення при Пенсійному фонду	ознайомити з практичною діяльністю, дозволити здобути практичні вміння та навички, розвивати навички професійної діяльності

2.	Львівська комерційна академія	виробнича практика	230 – годин літній семестр	Юридичні фірми зі штатом понад 20 чол., юридичні департаменти державних установ та організацій	застосовувати теоретичні знання на практиці; ознайомити з практичною діяльністю, розвивати навички професійної діяльності
3.	Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ	виробнича практика	280 годин, літній семестр	Юридичні підприємства	розвивати практичні і комунікативні навички студентів; апробувати теоретичні знання та вміння
4.	Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»	виробнича практика	300 годин, літній семестр	юридичні організації, фірми; непрофільні підприємства, у штаті яких є юристи	формувати фахові компетенції, апробація теоретичних знань на практиці

Додаток І

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Albany College of Pharmacy – фармацевтичний коледж Олбані;
Albany Law School – юридична школа в Олбані;
Albany Medical College – медичний коледж в Олбані;
American Bar Association – Асоціація американських юристів;
antitrust and competition policy – антимонопольна і конкурентна політика;

apprenticeship – «формальна юридична освіта» або учнівство в адвокатській конторі;

Asia Law Society – Об'єднання юристів країн Азії;

Association of American Law Schools – Асоціація американських юридичних шкіл;

Baltimore University – університет Балтимора;

bar – спеціальна організація юристів певної юрисдикції;

Blackstone Law School – юридична школа Блекстона;

Brooklyn Law School – Бруклінський юридичний університет;

Capital University Law and Graduate Center, Columbus, Ohio – центральний юридичний університет штату Огайо;

chart – чат;

Civil Rights and Civil Liberties Union – Спілка юристів із захисту громадянських прав і свобод індивіда;

clinical legal education – клінічне юридичне навчання;

College Entrance Examination Board Tests – екзаменаційні тести для вступників;

Comparative Law – порівняльне право;

Corporation Law – корпоративне право;

critical thinking – технологія «критичного мислення»;

discussion board, forum – телеконференція;

doctor of civil and ecclesiastical law – доктор цивільного і церковного права;

doctor of civil law – доктор цивільного права;

doctor of ecclesiastical law – доктор церковного права;

doctor of laws – доктора права;

Dudley Observatory – обсерваторія Дадлі

elective system – система курсів за вибором;

Employment Law – трудове право;

federal aid to education – державна допомога системі освіти;

full-time full course school – школа права з повним трирічним курсом навчання;

fundamentals of international taxation – основи міжнародного оподаткування;

general education – загальна освіта;

George Washington University – університет Джорджа Вашингтона;

George Washington University – університет імені Джорджа Вашингтона;

Harvard University – Гарвардський університет;

Hastings Law school – університет Гастінга;

intellectual property – авторське право;

International Commercial Law – міжнародне комерційне право;

International Criminal Law – міжнародне комерційне право;

international economic law – міжнародне економічне право;

International Law Society – Організація з питань міжнародного права;

International Legal Studies – міжнародне право;

International Taxation – міжнародне податкове право;

international trade – міжнародна торгівля;

legal aid bureaus – юридичні клініки при університетах;

Legal Assistantship Certificate Programme – програма в області юридичного консультування;

Litchfield School of Tapping Reeve and James Gould – приватна юридична школа Лічфілд;

master of law – магістр права;

Michigan University – університет штату Мічиган;

Minnesota University – університет штату Міннесота;

moot trials – навчальні судові процеси;

Morrill Act – закон Моррілла;

New-York School of Law – Нью-Йоркський юридичний університет;

Northeastern University of Law, Boston, Mass – Північно-Східний університет в Бостоні;

part-time courses – заочна форма навчання;

part-time school – юридична школа з заочною формою навчання;

password – пароль;

Pennsylvania University – Пенсильванський університет;

practical skill training – формування практичних навичок;

practice of law – практика права;

president, master – особа, яка очолює ВНЗ;

Privacy – конфіденційність, що передбачає самостійність і самодостатність індивідуума, що виражається в його зовнішній незалежності від навколошнього світу і в неприпустимості стороннього втручання в особисте життя;

professional school – професійна школа;

Public Interest – суспільні інтереси;

regional system of taxation – регіональна система оподаткування;

Rights and Security Centre – Центр з питань прав людини та безпеки;

Saint Louis University – Університет м. Сент-Луїс;

Salmon P. Chase College of Law, Northern Kentucky University, Highland Heights, Ky – приватний юридичний університет імені Саламон Чейза при університеті Північного Кентуккі;

senior college – коледж вищого ступеня;

short-course school – юридичні прискорені курси;

tax treatie – договір з питань оподаткування;

The Catholic University – Католицький університет;

the Women Lawyers 'Club – гурток жінок-юристів;

theoretical knowledge of the law – теоретичне знання ^{правових} норм;

Trade Regulations – торгівля, підприємницька діяльність;

ulid – ім'я користувача;

Union College of Law – юридичний коледж Союзу;

University of Akron School of Law, Akron, Ohio – юридичний університет Акрона, штат Огайо;

University of Michigan – Мічиганський університет;

University of Minnesota – університет штату Міннесота;

University of Toledo of Law, Toledo, Ohio – юридичний університет Толедо, штат Огайо;

webboard – сайт-форум.

Yale University – Єльський університет;

IMKA Young Men's Christian Association YMCA – американське відділення Асоціації молодих християн.

АРХИПОВА С.П., РОСКОПІНА Ю. О.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ЮРИСТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ США

Монографія

Підписано до друку 20.04.2015 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк циф. цифровий.
Ум. друк. арк. 11,25. Тираж 300.

Видавець ФОП Гордієнко Е.І.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і
розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.
Україна, 18000, м. Черкаси
тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com